

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ ЗВЪРКАТОТО КОРИТО

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ
ХВЪРКАТОТО КОРИТО
РАЗКАЗИ И ЕСЕТА

chitanka.info

СЛЪНЦЕ НЕНАГЛЕДНО

Хубав следобед, слънчев и тих. На окосената ливада зад двора блещукат стръкчета невен. При сенокоса ги стъпкахме, но те са се изправили и ме гаят с оранжевите си очета...

Откъм село се чува кукуригане на петел! То е оповестяване на власт върху определена територия. Другите петли чуват кукуригането на съперника и не влизат в неговото царство, освен ако ще го оспорват с борба.

Искам този следобед да е мой. Да се чувствавам като петел — владетел на своето малко дворче и на своето броено време.

Тъпан се чува, сватба се е вдигнала някъде в Куклен... А тука — тихо и грее ли, грее кротичкото, есенното слънце... Тукашните аерозоли са комай тежки, не се подегат нагоре и още не го засенчват.

Свети, Слънчице, докато можеш!... Докато черната дупка, от два и половина сантиметра, която според някои учени те разяжда, още не те е усмъртила и превърнала в тъмно кюлче. И ти, значи, имаш язва!... И ти си застрашено. Може би затуй те опипват изследователите-астрономи. Все мерят температурата ти, все определят пулса ти. Сега пък са установили, че ти се задъхваш, че се свиваш и разпуцаш. Астрономите са в ужас, защото пулсирането ти показвало, че не гориш с ядрено гориво, че в тебе не се извършвали ядрени процеси, както беше досега прието.

А с какво тогава ти гориш? Какво друго неизвестно, тайнствено гориво ти употребяваш, та се гърчиш и трепериш? Какво са протуберансите, които изригваш — бесните ония пламъци, дето ближат с езиците си Космоса около тебе? Какво са петната ти, дето карат земната пшеница по-бързо да расте, влошават успеха на учениците, тласкат вирусите на грипа към бързо размножаване, увеличават кръвното налягане, а понякога заставят и Земята да се гърчи и тресе заедно с тебе?

Какво пък са те?

Въпросите ни не са случайни, не! Ако знаехме как си ти направено, можехме и да те възпроизведем. Можехме да си направим ново слънце, когато ти станеш кюлче.

Ах, само ако знаехме какво става вътре в тебе!

Щипят учените с химикали бедничките ни неутрончета, бодат ги, обстрелват ги, мъчат ги на електрически столове, за да издадат те твоята върховна тайна, да те разберат как гориш и защо се нажежаваш, защото мислят, коварните, сами да си направят Слънце!... Представяш ли си: Голямото Слънце угаснало, а в ковачницата на Земята се коват нови слънца... Какво боричкане ще бъде кому да свети изкуственото слънце! Ще има и грабежи на слънца, а и заравнения на слънцата може би. Ще има хора обилно да се греят и припичат, а други — да зъзнат в Космическата нощ... Лакомията човешка е толкова голяма, че е готова и слънцето да глътне.

Днеска си толкова мило, Слънчице мое, толкова си кротичко, че ми домилява за тебе. Затуй съм разнежен и те предупреждавам: пази се от учените... Те вече тайфуните се канят да разиграват по своя воля, да ги хвърлят във война, да разтласкват с тях моретата и да вдигат океанските вълни на юруш срещу своите врагове... Те могат вече облаците да доят, градушката да превръщат в дъжд и дъждовете — в градушки. Посоката на ветровете могат да променят. Някой ден може да впрегнат и мълниите.

Затова, Слънце ненагледно, не дишай, не трепери! Не се издавай и доверявай! Не се оставяй да се вторачват в тебе, да те изучават и опипват, поне дотогава, докато разумът човешки върви след човешките нагони.

Защото няма нищо по-хубаво от тебе, Слънце, и в същност няма нищо извън тебе, независимо от тебе... Ти си всичко. А ние сме частици от твоята немирна, загадъчна енергия, заедно с нашите възвишени пориви и с нашата глупост.

Как Природата позволи появяването на глупостта, която дръзва да се зъби на самата Природа все по-ядовито и ожесточено?... Как се случи така? Или Естеството, щедро на всякакви опити, е решило да си направи шега? Или пък глупостта е брънка от веригата, която ще се свие около врата ни, когато настъпи уреченият час?

Мълчиш! Мълчиш, плъхтиш се и се потиш. Все едно. Аз искам да си все такава, каквото си било ти за нас от давни времена — просто

Слънце и нищо друго. Не „небесно тяло“, не „звезда обикновена“ някаква си — една от хилядите милиарди останали звезди. Не! А Слънце, застинало горе на небето заради нас, човечите, за да ни огряваш и стопляш. За да ни галиш и пърлиш. За да ни радваш и влудяваш.

Затуй сега ще изляза на двора да се погрея, че и моите дни са преброени, особено слънчевите дни, и защото записан в гонитбата на вечността, аз ще изгубя една от редките възможности да бъда един следобед с тебе — доволен и щастлив в твоите тихи, кротички, есенни прегръдки...

ДИРЕКЪТ НА СТАРАТА НИ КЪЩА

Той подпира старата, бащината къща. Прав дъбов дирек, предялан с брадва надве-натри. Върху него лежи водоравна греда, наречена „майка“, дето носи втория кат на къщата и покрива с каменните плочи.

Двеста и повече години дирекът неуморно крепи гредата-майка и плетениците от камък и дърво, облегли се върху нея. И не се е извил, нито пропукал. Достойно бе издържал и прочутото земетресение през хиляда деветстотин двацет и осма, и тежката зима през трийсет и втора, когато на покрива се беше струпала пряспа, висока човешки бой, а „майка“ се беше бая огънала.

Червеи са се опитвали да видят сметката на дирека, но зъбчетата им срещнали челичената дървесина, и само го леко одраскали. И мъглата не беше мирна седяла — мокрила го беше много есени наред, след това слънцето го бе сушило, а праховете земни се бяха втривали в него, докато направили повърхността му влакнестосива, като козинка. Застудее ли, козинката на дирека настръхва. Овлажни ли я мъглата, около всяка власинка се събира бисерна капка и дирекът светне, като сребърен... Сетне пак огрее слънцето, среброто изчезва: и се вижда, че дирекът е стар, измъчен, умъдрял — много патил и много видял.

На дирека баща ми връзваше мулето. Мулето — неспокойно, гладно, злонраво — все шаваше, въртеше глава и жулеше дървото, та и сега личат следите от немирния оглавник. Още си седи и кривата кука, закована на дирека с цигански пирон, на която баща ми окачваше месото, взето на вересия от касапина Юрдан. Под куката някакви чертици и черти отбелязват колко крини жито сме взели в заем от чичо ми Рангел, а други напречни — кога и колко баща ми му е върнал...

Има върху дирека на къщата и един засек от удар с брадва. Дядо ми искал да събори пълната с дряновски башибозуци къща по време на Априлското въстание, но братята му го задържали, защото в зимника се били скрили съседските момичета.

Лятно време баща ми, като се върнеше от работа, седнаше и облягаше гръб, за да му вземе дирекът потта. Дълго си почиваше — облегнат, докато се мръкне. Тогава двата дирека на къщата — живият и дървеният — се сливаха в един, за да си разделят тежестите на дома.

Въздъхнаше ли баща ми, дирекът поемаше въздишката и я препращаше към „майката“, а майката — към зеленясалите каменни плочи на покрива, които връщаха въздишката обратно към баща ми, защото камъкът, за разлика от дървото, от въздишка не разбира.

Много си приличаха баща ми и дирекът: и двамата бяха прегърбени, сиви, безропотно мълчаливи, с тая разлика, че сега от баща ми има само една зобилница кокали, а дирекът — тъжен и престарял — продължава да носи бремето на каменния покрив. А е тъжен, защото под покрива вече няма хора. Братята ми се изселиха, а в къщата съседите складират дъбова шума за козите. И вместо да крепи сега дирекът човеци и човешки съдби — подпира сухата шума. Той е свободен: на куката за месото сега виси кошница със стари петали. Няма лудо муле да се дръпне, прахта от него да изтърси. Няма кой по заговезни хоро да удари, за да има какво дирекът да подпира и да му е сетне драго, че „майката“ се огъвала, а той не трепнал. Поне едно теле да имаше да се почеше о него, но няма и телета, нито пък стопанин има, да си подели с него въздишките.

Сивее дирекът и мълчи унесен. В един от чворовете му е пораснало фъндъче троскот, другото чворче се вира като сляпо оценце към притихналата селска улица и се ослушва дали не идва бащиното муле, дали не се чува бащината кашлица.

Ала няма ни муле, нито кашлица. Отвреме-навреме само по калдъръма отеква старешка тояжка, за да подсказе, че реката е изтекла и водата, а коритото — пресъхнало.

РИМСКА ДЕЛВА

По каменистия междуселски път се задава джипка. С клатушкане и подскачане спира до една чешма с пресъхнали чучури. Вратата се отваря и оттам изхвърчават първо една лопата, а след нея — два копача. Подир копачите излиза и човекът, който ги е изхвърлил — мъж дебеловрат, с късо подстригани мустаци и навуца от найлонови парчета, прикрепени с канап около прасците. Той се озърта и кимва на шофьора:

— Скрый колата да се не вижда!

Шофьорът — младо момче с тук-там поникнала златиста брадица — подкарва колата и спира под една тумбеста круша. Остава джипа и се връща при сивомустакатия. Нарамват копачите, лопатата и се отправят към една грамадка. Нивата, през която вървят, дълбоко разорана, е цялата насеяна с трошляци от старинни тухли. Надолу от нея започва равното поле, а на юг — баирчета и баирчинки, обраснали в храсти и лозя, се надпреварват по склона към близкото планинско било. Из полето стърчат необрани царевици, а по лозята — целофанени плашилки под формата на ленти, които трепкат при най-малкото подухване на вятъра и блестят на есенното слънце.

Нищо живо се не вижда, само едно малко стадо от ръждивокафяви ярета и кози, пръснати из храсталака край лозята.

Двамата са вече забелязали козето стадо, затова се понавеждат, с бърза крачка отиват към края на нивата и спират пред висока, прясна купчина пръст. Установили, че в заслона на купчината са невидими, изправят се и започват да почукват с лопатите.

— Ето бе, Гоче! — мустакатият повдига една дебела каменна плоча и ровнал два-три пъти с ръката, открива устието на гърне. — Добре че не са го видели трактористите!... — отмества той плочата и подава лопатата на Гочето. — Аз ще копая, ти изхвърляй!

— Ако ни види някой? — озърта се Гочето.

— Ако ни види, бати ти Ванчо е насреща... Нали се разбрахме — вадим я за музея... Давай! — забива Ваньо копача и разкриването

на делвата започва.

Ваньо копае, Гочето изхвърля с лопата и гърлото на делвата се очертава. По едно време Ваньо се навежда, отрива пръстта и сочи на Гочето:

— Печати! Едно, две... три...

— Трябва да са римски! — навежда се и Гочето, тъй че златният мъх на брадата му докосва Ваньовото голо теме.

— Удостоверяват качеството! — авторитетно обяснява Ваньо. — Моят архитект ще има да се радва, като я види с тия печати...

— Той регулацията първо да оправи...

— Ще я оправи... Тихо, че идва някой! — съобразява Ваньо, заслушан в похлопването на едно звънче.

Двамата млъкват.

— Че пък да дойде! — досеща се внезапно Гочето. — Нали вадим делвата за музея?... Какво ще се тулим и мълчим!

— Ами — да! — съгласява се Ваньо. — Аз като мълча, улавя ме съклет...

Той е свалил вече палтото си и е по риза, на която късите ръкавчета откриват мускулести, обраснали в червени косми лакти. При всяка копка плещите му заиграват като живи.

— Къде расло, къде пасло! — възхищава се Гочето на Ваньовите мускули.

— В село расло — там и пасло!... Само че изтървах аз пусулата на времето — въздиша Иван. — Трябваше да уча! Каквато мисъл имам, ако да можех и да се изказвам, байчо ти Иван щеше да е сега — ехей! Кантарджия щеше да съм, ако не и повече.

Гочето го заглежда малко мрачно.

— Много обичаш чашката. Затова няма да те направят кантарджия...

— Ама тя и чашката помага! — изправя се Ваньо, леко засегнат. — „Ще дойдеш, вика бригадирът, трезвен и подготвен на доклада.“ А не знае, че само като съм пийнал, му върша работа, защото инак изказвания няма. Трезвените си правят сметчиците и мълчат. А по доклада се искат изказвания, отчитат се толкова и толкова изказали се... Няма ли такива като мене, какво ще се отчита?...

Гочето внимателно дослушва Ивановото изказване и си плюе на ръцете:

— Стани като мене шофьор, няма да ти вика никой нищо... Я сега да се опитаме да я разклатим.

— Не е ли рано? — оглежда Ваньо делвата, разкопана едва-едва.

— Давай, давай! — настоява Гочето и я хваща за гърлото. Хваща се и Ваньо, започва да брои:

— Едно, две... — но преди да е казал „три“, една сянка скача внезапно върху вкопчените в делвата мъже. Сянка с тояга в ръката...

Двамата поглеждат към върха на могилката, където е застанало, с гега в ръката и велурен каскет, чернолико младо момче. С острия си поглед то гледа ту тях, ту наполовина разкопаното гърне.

— Кажи, мой човек?... Напаса ли козите? — досеща се Ваньо, че това ще е козарчето.

— Какво ще ги паса... Те си знаят... — отговаря то и млъква. Личи си по лицето му, че му се ще да попита каква е тая делва, защо я вадят, но поглежда джипа и се въздържа.

— Тая местност как се казва? — опитва се Гочето да го заприказва.

— Май че Вигла...

— Защо „май“? Ти не си ли оттука?

— Аз съм от Врачанско.

— От Врачанско? — удивлява се Ваньо и започва да цъка с език. — Ами да бе, да — продължава той неочаквано, досетил се за друго, — то не е за чудене: ето в село Извор магазинерът е от Михайловградско. Говедарят — от Кюстенджик. Колко ти плащат?

— Двеста и шейсет...

— Хубава пара!

— Като е хубава, защо не станеш и ти козар? — хваща момчето велуреното си каскетче, накривява го и понечва да си ходи, но Ваньо го спира.

— Чакай! Ела да помогнеш за кюпа.

Козарчето се поколебава, поглежда към делвата и решава да остане.

Тримата хващат кой където може и под командата на Иван се опитват да разлюлеят кюпа, но той не мърда. Втори път дръпват — все същото. Козарчето се изправя и изтрива ръце:

— Копане трябва!

Гочето вдига търнокопа, а Ваньо продължава разговора:

— Ти беше ли тука, когато трактористите ораха?

— Бях... Имаше и други... такива, но ги строшиха! — козарчето сочи с тоягата към края на нивата, където се виждат дупки, пълни с керемидени трошляци. — Бързаха да ги не види някой, че да не им спрат риголването... Ей там имаше и гроб... А това какво е? — чука то с гегата едно от печатчетата по гърлото на делвата.

— Печат! — авторитетно обявява Ваньо своето одевешно откритие. — Печат на ОТК-то! Римското... Делвата е от римско време — дообяснява той. — Рим е бил най-силната държава!!!

Козарчето въпросително го поглежда.

— Силна била, докато римляните били сиромаси, но сетне завладели други народи, разбогатели и почнали да преяждат и да повръщат! Да! Да! — увлича се Ваньо, като забелязва недоверчивия му поглед. — Ядели и повръщали. Ситият не ще да мре и империята им — след хилядо години — се издънила.

— Дай ми ти хиляда години ситост, пък сетне нека се издъна! — обажда се Гочето, плюе си на ръцете, поглежда залязващото слънце и започва бързо да изхвърля пръстта.

Ваньо и той млъква и се хваща да копае.

Делвата постепенно се открива, все по-дебела и дълбока. Пръстта около нея е пребъхтана, размесена с парчета от тухли, строшени грънци. По темето на Ваньо заблестява пот. Кирката заяжда и след напън той изважда половина римска тухла, оглежда я, опитва с копача да я пречупи, но не успява.

— Гледай бе, гледай! — замахва той още по-силно, но керемидата храбро устоява. — Виж ги какви керемиди са правици, пустите му римляни, не като горнооряховските керемидари — удря за трети път, но дочул нещо, отпуска копача и се заглежда през главата на козарчето.

Другите също обръщат очи нататък: зад една полусуха дебела круша се вижда ръка върху нещо като пушка.

— Наведи се! — изшептява Ваньо.

Всички се навеждат, без да откъсват очи от тайнствената ръка... Минутка-две минават така. След това зад крушата изведнъж се появява предната част на инвалидна количка и седнал в нея — момък с бръсната, бозова глава и очила.

— Тоя е от рехабилитираните! От приюта! Там са ги събрали да работят — обявява Гочето с облекчение. — Виждам съм го в града... Ела бе, шефе! — махва му той да приближи.

Бръснатата глава дава с ръце тласък на количката и спира пред тях. Оглежда един по един всички около делвата — след това и джипа.

— Какво търсиш тука? — пита го Ваньо.

Рехабилитираният се заглежда в него, но не отговаря. В очите му, светлосиви, поизцъклени и някак сейнати, не се чете страх, нито срам, а разочарование...

— Знам го аз какво търси — заканително поклаща глава козарчето. — Сopa търси! Любовни двойки, да ги наблюдава... Види ли някъде спрял автомобил, и той е там. Идват и други като него, но тоя е редовен...

— Така ли бе? — зяпва го Ваньо с удвоено любопитство.

Рехабилитираният отново поглежда всеки поотделно, без да се е засегнал от заканите, и кимва утвърдително:

— Така е...

— А защо? За какво ти е само да гледаш?

— Че какво друго?... Мога ли друго, не ме ли видиш? Аз мога само да гледам. И какво, като гледам? Нищо не преча... — свива той рамене.

— Ами ако те видят? — заяжда се козарчето.

— Видяха ме... Едни волгаджии... „Ще ти строша, казва, главата.“ Ама не я строши... Отначало се засилват и заканват, после им минава... Че то и здрави идват да гледат. И гледат, и понякога налитат, а ние — само гледаме... Ние не застрашаваме...

Рехабилитираният млъква за миг, след това вдига ръка и сочи с пръст към делвата:

— Ама тя пробита! — възкликва той, извърта количката и се приближава да я разгледа по-добре, отмахва една буца пръст и открива малка, прясна дупка на мястото на счупената дръжка.

Всички се струпват, а козарчето даже провира през дупката ръка.

— Трактористите с манивелите, когато ръгаха, да видят има ли нещо в нея, те са я пробили! — решава загадката козарчето. — Ето и парчето! — показва го то в сипналата се ровка пръст.

Най-слисан от това откритие е Ваньо.

— И какво излезе тя: „У главица — момица, у гъзица — вдовица“ — чумери се той миг или два и сетне изведнъж решава: — Е, какво пък, архитектът да не слага в нея зехтин я... Тя му е за битовия кът...

— Не е ли за музея! — попоглежда го изотдолу козарчето, но Ваньо се прави, че не е чул.

— Хайде, момчета — хваща се той за лопатата.

— Ама тя е пробита бе! — сочи рехабилитираният дупката, но никой не му обръща внимание. Ваньо копае, Гочето рине, а козарчето, сложило тоягата през плещите и провиснало върху нея двете си ръце, наблюдава напрегнато, да види няма ли нещо да излезе от делвата. Козите са хванали вече към лозята, но той не ги е забелязал.

— Значи ти гледаш... А сетне? — подпитва Гочето рехабилитирания, докато избърсва бликналите по челото си потни капки.

— Какво сетне? Сетне се връщам и разправам на нашите от пансиона. Те ме крият на проверка, пък аз, като се върна, им разказвам.

— Ами ако нищо не си видял?

— Тогава измислям. Да не мислиш, че от видно до измислено има разлика? Чакай! — ослушва се рехабилитираният и сложил ръка върху ръчката на своята количка, застива неподвижен.

— Мотор е! „Балкан“! — обявява тихо той и с внезапен тласък задвижва количката към върха на могилката. Качил се горе, той отново се връща на старото си място. — Не е двойка... Сам е!

— Добре де, какво им приказваш там, на твоите? — любопитствува Гочето. — И защо да няма разлика от видно до измислено?

— Ами — няма. Едни се нафърлят с шамари, сетне... Или обратно. Зависи от колата...

— Хайде де! — изправя се Ваньо. — Че защо пък от колата?

— Щото всеки е според колата! — уверено повтаря рехабилитираният. — По-големите коли са по такива, дето се нахвърлят! Един като я забра с шамари: прас — от тая, прас — от другата страна. Видял я бил с някого си. Търсеше й сметка. Ако не бях извикал, щеше да я пребие. Била с някого на кино. А пък не й беше мъж. Малките коли по не смеят. Миналата неделя един запорожец да видите какво направи! — оживява се някак изведнъж

рехабилитираният, но е принуден да прекъсне разказа, защото иззад могилката изскача моторче „Балкан“, пропуква и спира като заковано. Мотористът слиза и заинтригуван от скупчените край делвата хора, тръгва към тях, задянат с една кошница на каиш през лявото рамо, облечен в избеляла от носене куртка и черно бомбе.

— Какво става тук? — смело пристъпва той, вгледан в делвата.

— Прибираме едно гърненце! — разглежда го Ваньо и се мъчи да отгатне какъв човек е и какво носи в забулената с тензух дънеста кошница. — А ти по какво насам? Да не береш дренки?

— Не — сдържано отговаря човекът с куртката. В същото време нещо избръмчава и тензухът на кошницата леко се разлюлява.

— Какво е това? — настръхва Гочето.

— Нищо, нищо! — затиска оня кошницата с едната, сетне с другата ръка.

— Как нищо? Нищото бръмчи ли? — настоява Гочето и пристъпва към тайнствената кошница.

— Бръмбари са туй! От тия, дето жижикат. Викат им печици. — Човекът се вижда принуден да откrexне крайчеца на тензуха. От количката се повдига и рехабилитираният. Уверява се и той, че вътре има бръмбари.

— За какво са ти? — удивлява се Ваньо и надниква още веднъж да се преубеди, че не е сгрешил.

— Продавам ги... Като ги завържеш за крака с конец и ги пуснеш да летят, вият като изстребители...

Докато приказва, ловецът изважда от кошницата един бръмбар, завързва му крака и го подхвърля във въздуха, но насекомото увисва на конца, без да литне.

— Привечер не могат, но когато е топло, ей такачка се въртят! Като бургия! — показва той с ръка и повтаря: — Печици им викат.

— Да не са колорадски, я? — Гочето отново се навежда към кошницата, за да види по-добре.

— Стига бе! Колорадските са на черти. А гледай ги тия какви са бабанки! — вади ловецът един и показва съвсем отблизо.

— И колко продаваш на ден?

— Сто. Понякога и по двеста. Из селата ги разнасям! Дървените играчки да не са по-добри... Пет лева едно пищовче. Пипне го детето и отиде... А това — живо! И само за десет стотинки. А бръмчи като

изтребител... Децата ги обичат. Инак си плета парникови рогозки в стопанството...

— Седем без десет е! — показва Гочето часовника си на Иван. — Аз трябва в осем и половина да съм в гаража.

— Я да бутнем всичките. Хайде, другарю изтребител! — запретва ръкави Иван.

— Казвам се Мерабаджиев! — представя се ловецът на бръмбари и се улавя за гърлото на делвата, но се досеща, оставя кошницата на земята, за да му е по-удобно, и под командата на Иван всички се хващат за високата амфора, която отначало бавно, а после изведнъж се отлепва и се наклонява.

— Слушайте, ако има вътре нещо, ще делим! — обявява козарчето.

— Ще делим, ще делим! — шегува се Ваньо.

Докато всички дърпат, рехабилитираният докопва тоягата на козарчето и с ловко движение промушва с единия ѝ край булото на кошницата, след което, от никого незабелязан, оставя тоягата на мястото ѝ. Един бръмбар излита от кошницата със силен вой. Последват го втори и трети. Мерабаджиев бързо се обръща, запушва дупката с ръка, после хуква да гони избягалите бръмбари, но другите излитат, той пак се връща, вади кърпа от джоба, запушва дупката и отново хуква подир отлетелите.

Рехабилитираният, много зарадван, започва да се смее с глас. В това време ловецът на бръмбари се връща.

— Кой направи тая дупка? — сочи той отвора в покривалото. — Ти ли? Маймуна с маймуна! — И замахва да удари рехабилитирания, но се спира, защото оня го гледа неустрашимо, без да мръдне.

— За какво са ти пък толкова бръмбари? — неочаквано запитва той.

— Нали ти казах, келеш! Продавам ги! Келеш с келеша!

— Ама и ти... Коскоджа ми ти човек, хванал си се с тия буболечки! — намесва се Иван, недоволен, че му се разваля екипът.

— Абе, какво да правя — започва Мерабаджиев да се оправдава, докато помага да се изправи делвата, — жена ми мераклия на кола... „Иди, кай, в Либия, да вземеш кола. Не остана в махалата да е някой без кола.“ Аз пък в Либия не искам... Не понасям горещините... Губя апетит. Върнаха се оттам някои с болни сърца. За какво ми е сетне: тя

— с кола, а пък аз да си поддържам сърцето с илачи... „Аз ще ти купя, казвам, кола без в Либия да ходя... Магазiner ли ще ставам, прасета ли за «Родоба» ще отглеждам, но за жигула ще събера.“

— Тя, булката, иска да те прати в Либия, че да си поотпочине! — опитва се Гочето да подразни Мерабаджията, но той спокойно отбива атаката.

— Може! Но аз няма да отида...

— А докато тичаш да събираш бръмбари, тя какво прави?

— Тя с волгаджиите! — плясва с ръцете рехабилитираният, радостно захилен.

Ловецът на бръмбари го поглежда мрачно, помълчава, а след това, без да каже дума, нарамва кошницата, качва се на моторчето и се понася с пукотевица по каменистото шосе.

— За какво ти трябваше да го закачаш? — мъмри Ваньо Гочето. — Можеше да ни помогне да качим кюпа в джипа... Ще вдигаш сега за двама...

— Чакай да го опразним и ще олекне — предлага Гочето и започва да изгребва пръстта с ръка.

— Това пък какво е? — Ваньо се навежда и хваща с два пръста някакво ръждиво железце.

— Стрела! — обявява козарчето.

— Гледай го ти оръжийцето! Един само убива — и то, ако го улучи — потърква я Ваньо на бузата си и си я слага в джоба. — Това също за битовия кът на архитекта.

— Хайде бе! — чумери се козарчето. — Поне да беше здраво, можеше сливи да се турят в гърнето. За ракия... Сливите ги даваше пътното по за пет стотинки, ама никой не бере...

— Гледай я бе, две хиляди години седяла в земята, а каква лъскава и как звънти! — не отделя очи от делвата Ваньо и я почуква възхитено. — Камбана! Тудора ще я кръстим, а? Както е полегнала, мяза на Тудора... Гоче, ти можеш цял в нея да се наместиш!

Гочето пхва глава в делвата, оглежда я и отсича:

— Тясна е.

— Тясна ли? Начо Макаков два дена се кри в една такава, когато стана текезесето. Оня ден ми вика: „Защо е било, вика, това криене. По-рано се съсипвах от работа, сега си седя на браната за тежест и само пуфкам цигарите“... Хайде да я почистим отвънка — предлага

Ваньо, започва да стърже и открива гланцираната повърхност на амфората заедно с някаква рисунка.

— Чакай! Ама това е картина! Ехо! Жена!!! — грабва той една тресчица и с нея внимателно започва да чисти. — Гоче, дай едно парцалче, мокро!

Гочето изтичва до джипа за гюдерията, а през това време Ваньо обяснява на козарчето драгоценното откритие.

— Ето! Жена е! Носи нещо в ръцете си! Тоя може да е мъжът ѝ, или пък царят... Оххо-о!... И с венец... Е-е, това е друго нещо — поема Ваньо гюдерията от Гочето и започва с нея да мие. С всеки замах образите под ръката му все повече се очертават и заблестяват керемиденочервени, златисти, като че сега рисувани.

В това време някой откъм баира се провиква:

— Козите, хе-е-ей! Козите — в лозето!

Козарчето чува, но не откъсва очи от делвата.

— Ще те уволнят! — захилва му се рехабилитираният.

— Няма. Козарин всеки не става.

— А ти защо стана?

— Ступах един...

Докато рехабилитираният и козарчето разговарят, Ваньо е почистил рисунките, отстъпил е на две крачки и ги гледа, явно възхитен.

— Не, това не е за двор! — отсича той. — Това е само за музея... Хора да я гледат. Да ѝ се радват.

— Ами архитектът? — подсеца Гочето.

— Ще мине и без него... Виж само какви бои... И жената върви на пръсти... Хитро нещо. Живо! Хайде, давай да я качваме на джипа!

Гочето отива за джипа, Ваньо започва да изправя делвата, но в това време се чува гласът на Гочето:

— Гумата издъхнала. Ела да помпаш!

Ваньо тръгва нататък и двамата — рехабилитираният и козарчето — остават сами.

— Козите, хееей! — продължава да се чува гласът откъм баира, но козарчето и този път не се обръща. То приближава делвата, навежда се да види по-отблизо рисунките, отстъпва крачка-две. В очите му проблясква някакво затаено пламъче:

— Бива си я!... Как ли ще гръмне, ако я халосам с тоягата... Както е хубавичко изрисувана? — обръща се той към рехабилитирания. И преди оня да му отговори, неочаквано замахва с всичка сила и стоварва сопата върху делвата.

Чува се трясък. Делвата рухва, разбита на парчета. Развеселено, козарчето нарамва тоягата и тръгва към козите спокойно, без да бърза.

— Чао! — махва той на рехабилитирания.

Гочето и Ваньо дотичват и неприятели на това, което са видели, застиват пред купчината от трошляци. После, току-речи едновременно, и двамата хукват подир козаря, но оня е вече взел преднина, подскача към лозята и злорадо се кикоти.

Ваньо грабва камък от земята, разбира, че е безполезно и го пуца.

— Ах, как нямам пушка, неговата майчица! — изохква той, а в това време козарчето, възкачило се на билото, показва лакът на своите преследвачи:

— На-а-а-а! На̀ ви делва, на-а-а!

Червеното слънце, клекнало на хоризонта, се гътва зад съседния баир.

Рехабилитираният ловко обръща количката и преди Ваньо и Гочето да са се върнали, благоразумно се отдалечава.

Гочето и Ваньо са пред строшената делва. Ваньо приляква, взема две парчета и се опитва да донади главата на жената, разбира, че е напразно, хвърля ги на земята, скрива лице в дланите си и заплаква.

ИЗГРЕВ

Старата гора оповестява с тържествено скрибуцане настъпването на зората, още при първото развиделяване. Това е за дърветата най-вълнуващият миг — не изгревът, а неговото предусещане. Глухо и свирепо скърцат те вечер, нервно и рязко по пладне, а съвсем иначе преди изгрева на Слънцето — тогава скърцането им е като звук, отронен от кавала на Орфей.

Разнесе ли се той, всичко е на крак: чучулигите отхвърчават от гнездата си, мравките излизат от мравуняците, черните буболечки изпълзяват изпод шумките, а сойките с крясъци прогонват нощните остатъци от мрак, оттеглящи се крадешком низ дълбоките дерета. Капки роса — близнати от слънчевия пурпур, блажено заблестяват и засилват под усмихналото се небе. Короядите в засъхналите смърчи започват бързо-бързо да стържат, за да наваксат нощното бездействие.

Второ едно изскрибуцване — по-тържествено и дълго, долетяло откъм най-високото дърво, подсеща птиците, че е време да запеят, и тогава всички пернати, които могат и не могат, зачуруликват, и цялата гора заехтява като храм.

Докато птиците пеят, цветята разливат своите аромати — опиянителен тамян, смесен с миризмата на пробудена земя, който подлудява медоносните бръмбари и те с тържествено бръмчене отлетяват към мамещите ги цветя.

Баирите само не мърдат и не шават: подредили се един зад друг така, че и по-нисичките да могат да виждат, те чакат светото слънчево причастие с наведени глави.

И ето, най-сетне, появява се слънцето и се въззема по стръмното било на Персенк. Докато се изкачва то, птичите песни кънтят, върховете бият чела в земята и въздишат, пчелите надуват бръмчилата си с пълна сила, цветята излъчват най-вълшебните си аромати.

И всичко заживява и запява, щастливо, че отново е настъпил ден.

СХВАТКА

Зададоха се тъмни облаци. Небето изчезна. Земята се затресе от близки и далечни гръмотевици. Заиграха светкавици и разсякоха тъмнилото, за да стане то след туй още по-тъмно и по-страшно. Затрополиха по земята парчета град, а гръмотевиците следваха една след друга, припалваха една от друга и постепенно отзвучаваха. Но ето, миг на затишие, обади се от земята противооблачната артилерия.

Засвяткаха с огнени опашки ракетите „земя-небе“ и се шибнаха в облаците. Естествените гръмотевици им отвърнаха с нови трясъци.

Полетяха на помощ още ракети. Превъртяха се бели кълба и вече не се познаваше кое трещи и кое гърми — естествените ли или изкуствените гръмотевици. Ракетите биеха ту в туловището, ту в ребрата на градоносното валмо, готово да отвори шлюзите, натъпкани с ледени снаряди, върху скованата от страх земя.

Изведнаж, улучено сякаш в сърцето, облачното валмо отскокна на изток, удари опашка в скалите на съседните чукари и пак се върна. Зачеса го тогава друга батарея и го промуши с нов откос. Градоносната хала се поколеба и изведнъж удари назад, но батареята не го остави мирно да отстъпи, а вниза в него нови ракети и този път, изглежда, смъртно го рани: халата трепна и взе да бяга, обливайки земята с водата на стопените си ледени гюллета.

Тогава звънна от съседната къща прозорец и някой извика с победоносен глас:

— Ангеле-еее, видя ли бе? Отпра, отпра-а-а!

ПРОЛЕТНА РАЗХОДКА

Събудих се без настроение. Леденееше ми нещо и в главата, и в душата. Обух си гуменките и хванах, както всяка заран, пътеката за към върха. Тая сутрин пекна слънчице, за първи път след цяла една облачна неделя с дъждове и ветрове. Небето се обистрило и засинило, а под него земята — грейнала в прясно пролетната си премяна. Зашумила се гората, фукнала тревата, зачуруликали ония пилета — да ти е мило и драго, както е речено в песента.

Сеячи тръгнаха към нивите, натоварили на мулетата минерални торове и бели чували. Вървят и си приказват за времето — месечината снощи била „обесена“ с рогчето надолу, което показвало, че ще има още да вали.

Изпреварих сеячите и ги оставих да одумват и предричат времето, за да послушам пойните птици. Един чичопей се съдра от чуруликане. И какви ли не други пилета цвърчаха край пътя! Невидим в гората кос къдреше свирката с такъв захлас, че ме накара да спра. Мъчи се да я оправи като славейчето, да я извива, но все излиза отривисто и дебело — по хайдушки. Нашо си пиле. Косът тука си седи през зимата, гладува и студува, затова се и толкоз радва на пролетта.

Косът знае каква е мъка да се вреш зиме в бодливите хвойни и да скачаш от крак на крак върху поледената земя, затова му е сега добре в разлистената шума, върху бъкналата с тлъсти червеи земя. А и свободен е косът и по небето да хвърчи, и по земята да върви, защото ловците изтрепаха соколите и вече не трябва на всяка крачка да се озърта и да слухти.

Обажда се и кукувицата. Милата! Зърнах я за малко — плахата красавица. Като забеляза, че съм се спрял, веднага отлетя. Скоро чувам отсреща нейното нежно, пролетно, вълшебно „ку-ку“. И славеите пееха, и други дребосъци-пилета се напъваха да чуруликат, та цялата гора кънтеше от песни.

Първите крачки по нанагорното са най-трудни — докато разблъска сърцето кръвта — трудолюбивото и вярно сърчице, което

все още не ми се е опряло. След това „олеквам“ и започва лесно да се ходи. Да не бяха зад мене орачите да ми се смеят — бих си даже потърчал. Хем сърцето да изпробвам, хем да пусна малко пара от главата. Говори се, че заедно с парата, каквото лошо имало в главата, издимявало се и се отбистряли очите.

Неотдавна в Кърджали ми се случи да нощувам в една вила сред градския парк. На сутринта се събудих рано, за да хвана самолетчето за София и станах свидетел на гледка необикновена: по всички пътечки и алеи тичаха хора — стари и млади, спортисти и чиновници, ученици и работници — дишаха дълбоко и набираха въздух за през деня. Старите тичаха за дълголетие, младите — рано поумнели — следваха примера на старите; други пък бягаха да свалят шкембетата. Тичаха и млади жени — линията да оправят. И всеки по особен начин се носеше напред: едни наведени, други раменете си разкършили, трети препасани с пуловери, четвърти — отметнали глави с развети коси, пети — размахали ръце, като да литнат. Хвърчаха тънки и дебели кълки, срещаха се, разминаваха се и продължаваха да зареждат белите си дробове с пресен въздух.

Щом в един планински град хората се бяха разтичали, това не можеше да се тълкува инак, освен че много им бяха дотегнали аерозолните прахуляци и мъгли, че след успешно завършилата борба за хляб в нашата страна започваше борбата за въздух.

Щеше ми се да отида на връх Руен, но трябваше да вървя все през гора, в сянка, затова свърнах към голия връх „Свети Илия“, през нивите, засети тая година с овес. Подранили селяни бяха вече там и подхранваха току-що поникналите класчета с амониева селитра. През класчетата, редки още, прозърташе дълбоко изораната земя, насеяна с едри камъни, извадени на повърхността от тракторите при есенната оран. Спрях се да я погледам, а Колю Младенов, досетил се какво си мисля, започна да ми обяснява. „Тая земица е тънка, не е за трактор. На трактора му е все едно земя ли е отдолу или е камък. Нашата земица иска ръчен плуг да я оре, та като запъне в камък — да го отместиш. Исква ръчица да я бара, а не желязо... Трактористите не щат да разберат, че тука е балкан!“ Опитният чифчия махна неопределено с ръка, което можеше да означава или „карай да върви“, или „куче влачи“.

Подминах към Усойка, а там — хубава гора, букова гора, току-що разлистена. Леко се диша сред нея, а от земята те облива възбудителен аромат на гнила шума. Отбивам се от пътя и тръгвам край параклиса „Света Варвара“ да видя не е ли още развален. Седеше си, макар с пропукани стени. Покривът се е издънил на две-три места, мазилката се е слющила, камъните му са се озъбили, но се държи. Няма кръстове, икони — всичко е ограбено. Тук на времето идваха болни от туберкулоза граждани и седяха под навеса на параклиса. Бяха им казали, че на чист въздух и под светия покрив ще се оправят. Спомням си двама от тях — млади хора, жена и мъж. Жената — бяла, хубава, със сини жилки по лицето и врата, а мъжът като в боза оплакнат, с руси клепки. Дадох ми филия, намазана с масло (бях тогава говедарче на единайсет години). Израдваха ми се, защото хората ги отбягваха. Не знаех, че са болни и поспрях при тия странни хора с прозрачна бяла кожа. Ръцете на жената бяха с дълги чудни пръсти, бели като маслото, което ми намаза върху филията. Какво са ме питали — не помня, помня само, че жената протегна ръка да погали косата ми и като видя, че е пълна с хвойнови иглици, извади гребенче и се опита да я срене. Гребенът запъна и жената започна да се смее.

Погалването от дъхавите ѝ пръсти помня и сега. Жива ли е тя? Оздравя ли или я отнесе охтиката в гроба? После научих, че са болни, скараха ми се, дете съм взел от тях филията, но аз си мислех не за болестта, а за галещите пръсти на жената.

Параклисът е наречен на света Варвара — една грешница, която станала светица. Как е станала — не зная, но се плаша от светците. Първо, карат те да се усещаш виновен и длъжен пред тяхната святост и, второ — не вярвам в светостта. Нито на едновременната, нито на сегашната.

Под покрива на параклиса две врабчета са се настанили в гнездото на една прогонена лястовица. Докато ги гледах, зададе се на муле Динко Кръстанов с нова, прошилена гугла, с дълъг нос. От дете го помня все с тази гугла. Обвесил крака на магарето, гледаше напред — вторачен, остарял, попрегърбен, с дебела сопа в ръката. Виден ловджия и кавгаджия беше тоя човек на времето, а сега — отмалял. Не разбрах позна ли ме, не ме ли позна, но все така вторачен пред себе си — подмина. Отиваше, изглежда, за дърва. Питам се дали ме е видял или пък не е искал да приказва. Идва такова време, когато на човека не

му се разговаря. Да разговаряш, ще рече, да вярваш на думите, да си убеден в тяхната полезност. А за какво да разговаряш, когато вече си на осемдесет и пет и се усещаш тежък тон и половина? Кому какво да кажеш и кой какво да ти отвърне, че да ти олекне на душата? Ако човек по-често се запитва кое има смисъл да се каже и кое не, по света ще настъпи една „добра тишина“, както Панайот Хитов обича да се изразява в своите хайдушки записки. Той казва „един добър момък“, „една добра ливада“, „една добра гора“, „едно добро време“ и дори „една добра сачма“ (една добра сачма била ударила не зная кого си и му направила рана — и тя „добра“!)

Отмина Динчо Кръстанов, а аз останах озадачен: за какво ли си мислеше той сега? Дали за кръчмарските зияфети; или за хората, които бе играл на времето; или за някое диво прасе? Не се стърпях и се провикнах подпре му:

— Бай Костадине, закъде?

Той се пообърна, видя ме, спря магарето и като се вгледа в мене, изгагърка с дебелия си глас:

— Събовче, ти ли си бе?

— Аз съм...

— Къде се млатиш нагоре?

— Гъби търсих, а ти накъде?

— За дръвца. Бре-ей, че и ти си посивяло бе? А беше дете.

— Е, как си? — отбивам разговора в друга посока.

— Ако не е магарето — хич ма нема. Пратил ми е хабер баджанакът Павли; чакал ме на гробищата. Ела, вика, стига си са инатил! Тука сме, вика, не един и двама: Капитан Челбов е тука, и полковник Козарев, всички от Каймакчалан сме тука. Идвай и ти, имаш един парцел до мене свободен, докато не го е завзел Рунтив Гого. Идвай да сме си комшии и за партията, земеделската, да си говорим.

И верно, гроба на баджанака Павли е на хубаво място. Високо. Види се кой накъде върви. Това е място за горски: да гледа оттам кой сече гората. Ама то пък сега нема кой да я сече. Защо са им на хората сега дърва, като има нефта, макар че то пък и нефтата, пуста, взе да свършва, та пак до гората ще опрем. Да прави кой каквото иска — мойто кандило е вече на догаряне. Гори сега фитилчето ми, чичов, и догори ли — хайде при баджанака Павли... Е-е! — поклати главата си, без да се засмее, Динчо. — Що сме вино изпили с тоя Павли, що

избори сме направили!... И що лобут сме яли... Неговата гърбина беше яка — всичко отнесе, без да охне. В името на Стамболийски. Те го дънят, той им вика: „Да живее Стамболийски!“ Отново го подлегнат — той си им вика същото. За идеята, бог да го прости. И защото все го биеха, хвана гърбът му кокал и баш когато стана гръб за бой, взе, че умря. Та ми вика той сега: „Динчо, идвай, многото сме тука. Малкото сте вие — там. Тука е и капитан Челбов, и полковник Козарев. Остави ги жените да се надживяват. Жените живеят с орлите, а ти идвай! Целият каймакчалански фронт сме тука. И бай Горчо е тука, бати Шанди е тука... И донеси една бъклица вино, да си отпием и отпеем.“

— Ти, бай Динчо, на вятъра си приказваш. Ти си още млад. Я виж очите ти как светят и колко ти е червена кожата!

— Очите светят, ала май спря да ми расте косата на тила. Разбра ли? А спре ли косата на тила да расте — значи работата ти е свършена. Това от баща ми съм го чул. Затуй заръчах на сина ми: „Няма да ма подстригваш, че не знам ще подрасне ли сетне пак косата или не!“ А момчето не ме слуша и реже. „Ти, вика, няма калугер да ставаш да ни маскириш тука с голяма коса. Виж как ония с големите коси не ги обичат и ги излагат по телевизията. И ти ли, вика, на стари години с голяма коса искаш да ходиш като хулиганите!“ И ма стриже. Като ма острига, два-три дена траках зъбите от страх дали ще поникне косата, или няма да поникне... Верно, поникна, ама все някой ден ще спре. Няма да расте... Е-е, как е, има ли гъби?

— Няма още. Хладно е.

— Хладно е, хладно-о-о! — тупна бай Динчо магарето по врата със сопата и както неочаквано спря, така неочаквано и тръгна. Сетне се сети, изглежда, че много набързо сме се разделили, та се обърна и викна:

— Хайде, сбогом! И ти желая косата ти отзад да расте и да не спре!

Зачаткаха копитата на магарето по стръмнината, притихналите пойни птици подхванаха отново своите песни. А пък аз заслизах по пътя, завършил своята пролетна разходка.

СЪТРЕСЕНИЕ

Ако има нещо, с което балканското ни село да е съдбовно свързано, това са козите. И в суша, и в киша козата все ще намери нещо да откъсне, да донесе мляко, и стопанина си гладен няма да остави. А и козето мляко е най-близко до човешкото. Ако дете остане без майка, то може да си бозае направо от козата и се не познава, че е отраснало сирак. Пък и като се подкваси козе мляко и се надроби с царевичен хляб, става най-сладката попара. Бацилите в такъв югурт не са кротки както в другите млека, а буйни, шумят и хвърчат, и още преди да си отпил от тасчето с мътеница — лицето ти побелява от пръски.

Хранени от памтивека с буйна козя мътеница, нашенци достигат дълбока старост и затова е селото ни пълно с оседесет-деветдесетгодишници, които скубят леца в текезесето до последния си дъх.

Все на козята попара, според Минчо Фелдшера, се дължало странното от медицинска гледна точка обстоятелство, че при нас високото кръвно налягане и грипните заболявания са голяма рядкост и селото ни стърчи като самотно островче сред световното грипно море, което връхлита от време на време човечеството с унищожителните си вълни.

А за козята пастърма какво да кажем?

Навремето, отбиеха ли млякото — нямаше биберони, ни „Хумана“, нито дъвчене на зальци. Отрязваха едно парче козя пастърма, втикваха го в устата на детето и го оставяха да дъвчи. Ако оцелееше, след това и сурова кожа барабар с космите да гълта — на стомаха му нищо не може да се опре.

Сигур от козето мляко и козинявите халища нашите момчета стават и добри войници: по време на Първата световна война от шейсет и двама души участници, върнали се двадесет и трима и само двама от тях — без кръстове за храброст, и те от стеснение не си дошли в село, а отседнали в съседното.

Лошото на моите съселяни е само едно: въпреки разяснителната работа през последните тридесет и три години, общественото им чувство все още куца. Кози всички искат да имат, мляко да доят, а да отгледа пръч никой не ще. Пръчът, както е известно, нито дава мляко, нито пък месото му струва, та всеки мълкком се надява другия да завъди пръч, другият — на третия, третият — на четвъртия и в края на краищата остана си селото с оня единствен престарял мъжкар, който миналата зима се пресели неочаквано в царството небесно.

И така по Димитровден, когато дойде време козите да се пърчат, Яврово се озова без разплодник. Сепнаха се тогава: „Ами сега?“ Ясно им беше — не стане ли заплождането, няма мляко, ни ярета. А закъде са старците без ярета и мляко? Споменавам тях, защото от двеста петдесет и седем човека в село само четиринайсет са под четиридесетте и само двайсет и седем — под шейсет. Всичко друго бие към тавана, към деветдесетте, а някои — към стоте. Младите пък, след като се обяви селото ни за безперспективно и съкратиха училището — юрнаха се към града и тук останаха само старците.

Старците и козите. Нищо чудно тогава, че смъртта на единствения пръч хвърли всички в тревога. Стана дума дори за вносен пръч. Едно шофьорче от международния превоз, нашенски зет, бе казало на бабалъка си, че в Афганистан имало пръчове колкото искаш и че той можел да докара един, по второ направление. Но идеята се изостави, защото се намери пръч в заем от съседното Лясково. Лясковското пръчле беше младо, ала сърцато: втурна се в работа и ден-два всичко вървя като по вода. Козарите тъкмо потриха доволно ръце, гръмна вестта — пръчлето закъсало. Буйно и припряно, изтощило се с хилядата наши тлъсти, ненаситни кози и на третия ден — гъгнало се и не шавнало.

Беше се вече стъмнило, но нашенци хукнаха към пасбището и донесоха мъжкарчето върху две застлани с клони дървета. Каталясали, носачите го положиха пред хоремага. Пръчлето ни става, нито очи отваря. Заваляха съвети: едни викаха да му се налеело в устата мляко с чесън, други наблягаха на разтривки на вратните жили и кърма с чукани орехи. Трети викаха, че две менти щели да свестят животното и един дори се опита да му ги налее в гърлото.

Реши се накрая пръчът да бъде положен в зимника на Петьо Печинков и да се остави на грижите на Петьовата баба. След това се

разотидоха, но за първи път от двеста години — от появяването на кърджалиите — в село никой не заспа, защото заплождането е свързано с точно определено време и пропусне ли се то — следващата пролет щеше да е пролет без ярета и без мляко.

А знаеше се накъде води това: кръвно налягане, грипове и — край на селото. Имаше и друго: козите напоследък стават ценни за българската филмова индустрия. След като в няколко филма показаха успешно кози стада, режисьорите започват все по-често да ги използват. Самите кози се държат пред камерата много естествено — тичат по скалите като дяволи, издалече се засилват, блъскат се една о друга с рога, игриво се изправят на предни копитца, сякаш усещат умилителното въздействие на своето присъствие. Накратко, изявяват се като обиграни актьори-каскадьори, затова може би и филмите с кози получиха признанието на критиката, а и международни награди.

Оттогава селото ни се е превърнало в малък Холивуд и рогатите животни придобиват двойко значение — носят вече не само пълни вимета, ами и хонорари. Лека-полека на отделни кози взеха да възлагат епизодични роли. При цветния филм шарените се предпочитат и се възнаграждават наравно с криворогите, които са най-живописни. Това кара селяните да запазват криворогите и шарени ярета и в тази, нека да, я наречем „киноселекция“, селското стадо се разкраси.

Накрая, козият въпрос има и психологическа страна: старците страдат за внучета. Няма внучета при тях, да им топлят душицата с глас или с милувка. Зажаднели да сложат на коленете си внуче, да го подрусят, да им се разшава го в скута, да го помиришат как дъхти на прясно мляко, на млада козина и кожа, старците се разтъжват с яретата, защото яретата са палави и немирни като деца.

Радват им се от март до празника на плодородието в началото на октомври. Тогава синовете от града идват, изколват яретата, опичат ги на шиш и весело и безгрижно ги изяждат. След това си заминават с автобуса или със собствената кола, а осиротелите старци ходят като въртоглави и тъгуват тъй, сякаш са им заклали внучетата...

До следващата пролет над селото се уставновява една оловна (както се казва в добрите книги) тишина — нарушавана само от чаткането на бастунчетата по калдъръма и от някоя подранила грипозна кашлица. А със зимата и камбаната започва да бие все по-често за умряло...

Така — до новата габерова шума, до ярнето на козите, когато животът, колкото е останал — пак се възражда.

Ето такава е многообразното значение на козата за нашето обречено село. Затова се затюхкаха селяните за пръчлето, затуй не мигнаха цялата нощ, а на заранта с усърдие се впускаха да възстановяват и лекуват омаломощеното животно. Въпреки всички грижи, пръчлето си остана неподвижно. Десният му клепах се поотвори и откри окото, но левият застина, както си беше — клепнал, и на третия ден завалията умря. Трябваше да се пипа бързо и да се докарат не един, а поне пет-шест зрели пръча, че да оправят работата за късото време, което оставаше — горе-долу седмица до края на броените дни за оплодяването.

Проводихме хора в няколко посоки с поръчение: да купят, да заемат, да откраднат, ако трябва, но без пръч да се не връщат.

Първата група — пожарникар-отпускар, с двама души товарачи и една „молотовка“, отпердаши за съседното Бачково. Четирима членове на местната ловна дружина се отправиха, уж за диви прасета, към село Добралък — с решението да пленят един от добралъшките пръчове.

Третата бригада се понесе пеши през баира към Наречен, а четвъртата — към прочутото с картофите си Лилково. Всъщност това не беше никаква бригада, ами един от старците, на чийто сватанак, активен борец, се надяваха да уреди довеждането на два пръча.

Акцията даде неочаквани плодове: на третия ден първата група се върна с два пръча, взети от бачковци срещу обещанието да им се дадат следващата пролет два коша от нашия тютюнев разсад.

Третата група (нареченската) бе ударила на камък: поради курортния характер на селото пръчове от Наречен били още миналата година премахнати, защото замърсявали околната среда със силната си миризма и създавали у чужденците впечатление за първобитност. (Все по същата причина изклаха и мисирките в Поповица.) В замяна на тази тежка вест нареченци подсказали на нашите, че в манастирското стадо край Бачково имало един бодлив, но хубав пръч, та можели него да вземат от козаря отец Агапий. Обяснили също, че дядо Агапий малко недовиждал, а като сръбнел съвсем не гледал, тъй че пръчът можел и без неговата благословия да се задигне, а като си свърши работата, да се възстанови.

С отец Агапий работата отначало тръгна зле: вярно, че двата му клепача приличали на изгорени, но иначе отецът много хубаво си гледал. Развикал се, размахал дрянвата тояга, заплашил нашенци чак с милиция. Тогава те измъкнали две шишета от препечената гроздова и ха по едничко, ха до две — тъй го успокоили, че накрая не само им връчил пръча за временно ползване, ами им изпял и „Ой, Йордане!“

Трудно и с най-голямо притеснение се беше отправила втората група в Добралък. Свързали се с тамошните ловци, помъчили с добро да измолят два от петте им пръча, но добралъшките общественици си припомнили, че през блоково време имали с нас някакъв междуселски спор и — отказали. Не и не! Тогава нашенци направо задигнали каквото им трябвало, като си осигурили бездействието на козаря с обещание да помогнат за приемането му в ловната дружина.

От връзката с лилковския сватанак почти нищо не излезе: по някакви си причини думата му вече не минавала, та пратеникът в Лилково домъкна през баира един-единствен пръч.

Тъй или иначе събраха се достатъчно — все брадати ветерани, различни по вид, а и по нрав.

Сменените за тютюнев разсад бачковски пръчове изглеждаха като замаяни. Шофьорът беше карал бързо, а пътят до село е все с остри и многобройни завой, та при возенето животните се бяха облъскали здравата в ламаринената каросерия. Единият беше средна поря, брадат, а другият — тригодишен, като да му беше внук. Най-див се оказа доведеният за връвчицата от Червените скали манастирски пръч. Беше недоверчив, гледаше под око и не даваше да го пипнеш.

Набиваше се в очи и единият от двата, доведени от Добралък. Беше с напъстрена от бели фъндъчета кестенява брада и дълга до копитата, като расо, козина. Вторият добралъшки пръч, с пречупен рог, ситнеше подир стария тъй, както клисар следва на почетно разстояние свещеник.

Най-зле пристигна лилковецът. Вързан за самара на текезесарското муле, той или не бе искал да върви след него, или не в същата скорост, та оглавникът беше завратил козината на врата му и като го отвързаха, тя си остана настръхнала и му прудаваше наежен, застрашителен вид. А се оказа и горделив, държеше глава най-високо. Беше шарен, имаше бели ширити на гърдите и веднага го кръстиха „Гвардееца“.

Нашенци бяха доволни от успешната развързка, а някои се обадиха, че ако сме били все тъй задружни, нямало да се стигне до закриването на фурната, на кооперацията, на банята и на училището. И тогава от селото нямало да се изметат всичките младите. С тези поуки завърши посрещането на пръчовете. Изпратиха ги да пренощуват. Реши се, както са доведени, така да бъдат и разпределени по къщите. Погрижиха се да бъдат добре накърмени, рошавия лилковец го сресаха. И за първи път от много дни всички заспаха спокойни.

Следващата утрин започна бодро. При първия вик на козаря улиците се задръстиха с подгонени към мегдана развълнувани кози. Пръчовата миризма беше достигнала до обонянието на овдовелите женски и сега те пръхтяха нетърпеливо и припряно потропваха с копита.

Отвързаха пръчовете и ги пуснаха. Но вместо да хукнат да оплодяват, те се вкопаха в земята и се вторачиха един в друг. Козарят вдигна тоягата и кое с викове, кое с удари, раздвижи стадото. Ала тогава осемте пръча изведнъж се емнаха — всеки бързаше да застане отпред. Най-пъргав излезе манастирският и поведе, но не сторил и пет крачки, другите го връхлетяха. Заблъскаха го да го изтикат и шареният лилковец го измести. Но и той за кратко: сдружените съперници го нападаха с такъв хъс, че Гвардееца литна във въздуха, а на връщане към земята възседна една млада коза. Козата се разскача, заврещя, настъпиха смут и бъркотия. В туй време на първото място изникна добралъчанинът, „попа“ с дългата козина. Появяването му извика ожесточение, с нападателите хукна и „клизарят“, хрисимият уж втори добралъчанин, и неговият удар (като от свой) бе жесток; голямо валмо от козината на „попа“ литна, сякаш пиле изхвърча, отпра се кожа и от раната рукна кръв.

Козите се оттеглиха. Козарят се опита със сопата да сложи ред, но тоягата му се заплете в рогата на борците и се строши. Успокояването дойде от Минчо Фелдшера. Той научно разясни, че не бивало да се пречи на пръчовете да си премерят силите. Защото това била не обикновена блъсканица, а избор на най-силния. Този мъжкар да бъде водач и пръв да покрие която си ще коза... Тогава яретата, припомни Минчо, ще имат за баща най-силния пръч и ще достигнат максималното живо тегло. Накрай заключи, че подобен избор бил

закон в Майката природа — да не му се бъркаме, защото ей с такова набъркване в природните закони стават големите неразбории.

Послушаха Минча. Оставиха пръчовите да се бодат и блъскат, да се борят и надборват. По едно време надмощие взе възвисокият лис пръч с бялата звезда на челото, но трътлестото пъргаво и зло пръчле, без да се стряска от звездата на съперника си, едва не му строши врата. Малко подир това рогата му станаха на две. Пострадалият, макар и шут, продължи боя вече не с рога, а с главата и вбил жилави крака в земята, не се отместваше, а в окръглените му накървавени очи пламтеше мрачната решителност да победи или да умре. Дяволската сила на погледа отби съперника му и след един последен — и както си личеше — плах опит да надвие, той побягна.

Манастирският поведе козето стадо. Ошутен, разпран и окървавен, от него се излъчваше свирепа енергия. Другите смирено се навървиха отзад, според спечеленото в борбата място.

Тъй манастирският пръч, тази жива отломка от Червената скала, изпълни душите с обич и възхищение. Вързаха на врата му огромен чан и го припознаха и коронясаха за водач. Победителят потегли, а стадото се люшна подире му стройно и смирено, в ритъма на неговата стъпка...

Бодра пръчова миризма облъхна старците с неочаквани досещания и забравени вълнения. Екотът на чановеите литна високо над плочените покриви и разнесе добрата вест, че сътресението е преодоляно, селото — спасено. Щеше пак да има козе мляко в изобилие, трепетни ярешки милувки и топли прегръдки, нови радости, и нова пролет.

ВАНЮ ПРАВИ ДУВАР

Двама го зидат дувара — Митьо и Ваню. Горедолу на едни години са и двамата. Митьо е с буйни засивели коси, а Ваню — с пооредели жълтеникави фъндъци. Майсторът е Ваню, а Митьо му носи хоросан и се учи да гради.

— Камъкът трябва да легне, не го оставяй клекнал. Сто години да клечиш, знаеш ли какво е? — говори Ваню.

— Ти пък... сто години! — не вярва Митьо.

— Щом е с хоросан — може и повече да издържи. Ти видял ли си дуварите на Асеновата крепост? И знаеш ли на колко са години? Няколкостотин! Хоросанът вика на камъка: „Ти дръж десет години, а за останалите хилядо е моя работа!“ Затова мазилото няма да се жали! — изсипва Ваню кофата с хоросана, разстила го, заглажда го и се навежда, за да отбере нови „кюшелия“ камъни. Търси дълго, преценява ги, избира един и го намества. След това без никаква нужда го удря три-четири пъти с чука, като да го заковава.

— Спокойна е земята зад дувара. Туй е от дувара ползата! — продължава Ваню да си говори, докато нарежда следващия камък. — Затова му и викат „подпорен зид“. Подпира земята. Крепи я, та е нужно да е малко „лизнат“. Искам да кажа — наклонен... Дай вар! — съкращава майсторът урока и грабва един, сякаш премерен камък.

— Тоя като че сам ти влезе в ръцете! — възхищава му се Митьо и сипва хоросан върху градежа направо с лопатата.

— Трябва така да я докараш, че сами да ти влизат в ръцете... Тогава можеш да се кажеш майстор — продължава преподаването Ваню. — Моят майстор като ме учеше, не ми даде чук. „Ще свикнеш, вика, да познаваш камъните. Няма да ги чукаш и разваляш. Всеки камък става за някъде, мурафетът е да му се намери мястото...“ Така ми казва и ми не дава чука, а като нямаш чук в ръцете — какво ще правиш? Ще се мъчиш хубаво да гледаш и да преценяваш кой камък за къде става. Без чук — обиграва се окото. С чук и баба знае: пата-кюта, оттук-оттам, и пак се не знае дали с чукането ще поправиш камъка или

ще го раздробиш и развалиш... Освен дето се млатиш и сила губиш... Та ти казвам, остави ме тоя майстор мой три години без никакъв чук. Затова ти казвам да караш и ти без чук!... А сега — тичай за вар! — стряска Ваню заяпалия се в него Митьо.

Митьо, с мечешката си походка, тръгва. Ваню вади отвеса от набъбналия с клечки и канапи панталонен джоб, премерва току-що сложения камък и слага отвеса обратно в джоба.

— Окото си е око, ала това железце по си го бива от окото! — говори Ваню повече на себе си и неочаквано забелязал моето присъствие, обръща се към мене:

— Така ли е, шефе?

— Тъй е — съгласявам се и поглеждам към смъкналите се Ванюви панталони в очакване аха-а — съвсем да паднат.

— Що си не купиш едни тиранти? — подсещам го аз.

— Ти видял ли си дюлгерин с тиранти? — гледа ме Ваню с едно око притворено, а с другото развеселено, готов да прихне... — Тия двете кълки за какво ми са? — попипва се той за кръста, — ако едни дочени панталони не могат да запрат? Ва-ар! — провиква се той, забелязал, че Митьо се мъчи да запали нова папироса.

— Градиш ли, няма да пушиш! — сърди се Ваню, когато Митьо се връща с пълните кофи.

— Защо? — възразява Митьо.

— Дувара ми ще окадиш! Затуй! Сипи вар! — слага Ваню капак на спора и продължава да нарежда камъните.

Докато той гради, аз се замислям върху неговите думи. Където и да ровнеш край нашето село, все на дувари ще се натъкнеш. Нивите са все на стръмни места, почвата им е тънка, дъждовете лесно я отмиват, затова нашият балканджия все ги е подзиждал и подграждал, да се държат. Затова склонността към зидане е в кръвчицата на всяко дете, родено в балкана. Ето го и Ваню — зряло мъжище, яко, може да извади къде по-голяма надница в бетонджийската бригада, но той предпочита да гради дувари, а след това да им се радва. Радва им се като на дете: отдалечава се малко от дувара, любува му се, връща се към него, почуква някое стърчащо вироглаво камъче и пак отстъпва. Лицето му засиява, бръчките му се отпускат и той изглежда странно подмладен. После отбира нови камъни, реди ги, отстранява се, за да погледне захапват ли се или не, и се връща да ги размести.

— Защо ги бараш? Беха си добре! — решава Митьо да се намеси и да поядоса малко Ваньо, но майсторът продължава работата спокоен, съсредоточен.

— Всеки камък, бай приятелю, си има лице и задник! — обръща се той отново към Митя, след като е наместил камъка и го е чукнал според обичая си два-три пъти с токмака. — А ти като не можеш да различиш кое му е лицето и кое задника — по̀ е хубаво да си мълчиш! Камъкът трябва да се слага винаги тъй, че лицето му да е отпред. Ако си майстор, искам да кажа, де. Ако не си — можеш да си го слагаш, както искаш! — добавя кротичко Ваню, вади отвеса и внимателно започва да премерва дали камъкът е легнал добре.

Митьо загасява цигарата и започва да носи по-отбрани камъни. Млъкнал е, което означава, че се е ядосал. А Ваню слага камък връз камък, замазва, попълва с дребни парчета дупките и рунтавият селски зид все повече се очертава, забил здраво темели в земята, леко понавел се към яра, който ще трябва сто години да подпира.

Премерил с отвеса последния камък, Ваню отстъпва две крачки назад и преценява как е. Отпуснал широките си попукани ръце, забравил смъкналите се отново дочени панталони, като че израснал от земята, корав и грапав като нея, той се любува миг или два на изграденото, но се досеща, че не е сам и сепва Митьо с нова команда:

— Давай вар!

ТИШИНА

Обедното слънце припича. Подгонени от жарките му лъчи, сенките са се свили чак до дънерите на дърветата. Отмалелият вятър се е пъхнал под една клонеста ела и се плъхти. Умълчало се е и поточето в дола от настъпилата суша. Мируват дори листата на трепетликата, а задъханата мащерка излива на талази омайните си миризми.

Но ето — сухи шумки се разместват и един огромен дървосечко се задава по горската пътека, следван от няколко мравки. Те не го следват, а преследват: прекосяват пътя му, връщат се, догонват го, качват се върху него и се опитват да го захаят, но челюстите им отскачат от дървосечковата броня. Бръмбарът продължава несмутимо своя ход — величествен, корав, неуязвим, а двете му антени опипват терена и направляват движението на бронираната маса. По едно време една от мравките успява да се вкопчи в мустака на броненосеца. Той спира, за да я изтърси, но в този миг друга мравка ляга по гръб и като свива заостреното си коремче, изстрелва в лицето на дървосечкото мравчената си киселина...

Антените на черния великан потреперват и се отпускат, поразени от коварната упойка. Огромните му челюсти заорават в земята. Без да губят време, пъргавите мравки захаяват единия му крак и с дружно усилие обръщат броненосеца по гръб. Косматите крака на страшилището щръкват във въздуха. Мравките хващат, коя където свърне парализираната жертва и я повличат към мравуняка заедно с нейното остаряло отбранително устройство.

— Крях! Крях! — обажда се една мекосърдечна жаба, стресната от зловещото шествие, но бързо млъква, досетила се, очевидно, че с виковете ходът на историята не се променя.

Докато долу се развихря схватката между бръмбара и мравките, две черно-жълти пеперуди са си дали среща на едно трепетликово листо и се втриват една в друга, отдали се тялом и духом на любовния си порив. Няколко мига те седят неподвижно, здравата прегърнати,

след това мъжката потрепва, изпълнила предназначението си, и се отпуска омаломощена от преживяното щастие върху трепетликовото листо. Листото я задържа за миг, но почувствувало, че пеперудата е труп — безцеремонно я изтърсва на земята.

— Крях! Крях! — обажда се отново листната жаба, но никой не ѝ обръща внимание.

Косове изчирикват в букака за кратко — знак, че някаква нечиста сметка бързо и безшумно е разчистена.

Влечуго разлюлява тревата и се скрива със зловецъ съскане.

Пропуква суха съчка, а може да е счупен гръбнак — и тишината над леса отново се възстановява.

Слънцето прилежно свети.

Светът не се събаря от разигралите се кратки схватки.

Нейде в подмолите на тишината природата мачка тестото на живота ту с галеци пръсти, ту с юмруци, а от челото ѝ се отронват една след друга върху нажежената земя кървави и знойни капки.

АЛИЕНАЦИЯ

Сред грубичките борове и буки, сред тромавите дрянове и бутурести хвойни е попаднала една чуждестранна лиственица — весела иглолистна хубавица. Така поне изглежда, докато не си се взрял отблизо и не си забелязал сините жилки по иглиците ѝ, които подсещат за някаква тайна болка и тъга. А бедата ѝ е в това, че сред многобройните храсти и дървета тя е чужденка. Уж е иглолистно, а иглолистните я гледат някак под око, като изменница, защото иглиците ѝ менят цвета си, както листата на бука, и капят заедно с буковите. Боровете, съседните, я мислят за незаконно родена, кръвосмесица между майка-борика и бук-баща.

И широколистните не се отнасят към нея по-добре. Те пък се вбесяват, че клоните и стеблото ѝ са подобни на бориковите. Подребните широколистни — дряновете и леските — подражават на буните и макар да са къде по-нисички и грозни, поглеждат „отвисоко“ самотната красавица.

Така си седи лиственицата помежду двата най-големи рода в гората, без и тя самата да знае иглолистно ли е с иглолистните, или широколистно — с широколистните. За една млада лиственица, не ще и дума, това е лошо. Недоверието на околните ѝ тежи, мъчно ѝ е също, че не познава рода си, че не може да се похвали нито с виден дядо, нито с прочута баба. Но най-непоносимо е, че няма с кого да си размени прашец, че няма друга лиственица да я погали с любовна ласка. Разбира се, има дървета в старата гора да харесват гъвкатавата стройна чужденка в късичката бледозелена пола — например едрите смърчи по Криво било. Но на пътя на тези чувства лежат безбройни пречки. Първо: дърветата са женени за местни. Второ: лиственицата и местните не си разбират езика, не знаят да си пошепват думата „обичам“, а без тази дума вятърът отказва да помогне за размяната на прашеца и налага забрана за междуродовите бракосъчетания. Така лиственицата остава настрана от всеобщите любовни фестивали в края

на лятото, макар цялата да е в ергенски пъпки, макар два пъти в годината да си пребоядисва полата и накрая дори да я съблича.

А колко е хубава, докато се боядисва, преоблича и съблича! Първата ѝ пролетна премяна е бледозелена, с розовичко върху зеленото — за руменина. Това бледозелено през лятото се сгъстява, потъмнява, а наесен се превръща в лимоненожълт пламък, който грее през целия октомври. След това тя надява оранжевата си пола, за да блесне още веднъж сред тъмнозелените си братовчеди, преди напълно да се разголи — някъде в началото на зимата. Листата на другите широколистни, преди да окапят, заръждяват и потъмняват, някои, като на бука, посиняват и погрозняват, а иглиците на лиственицата стават все по-ясни и нежни, дори до последния си ден.

Затова не е чудно, че докато лиственицата тъй се преобразява, едрите смърчи по Криво било сучат мустаци и тежко въздишат. Скромните хвойни на пръсти се вдигат и се взират със завист в стройната снага на прелъстителната чужденка. Борините завистливо съскат, а широколистните направо гаснат пред великолепието на красивата самотница.

Изкупват ли тия мигове на тържество страданията на младата несретница — не зная, но се забелязва напоследък странно оживление: дърветата върху нисичката могила от година на година се обличат все по-красиво. Младите борики-повлекани започнаха да скъсяват полите си, не отговарят, когато вятърът ги духа, с присъщото им грубо „фу-фу-у“, а с едно нежно „фи-фи-и“, и се опитват да въздишат мечтателно като нея. Поукротиха се и буките и по време на буря вече не реват така ужасно, както някога.

От това на лиственицата не ѝ става по-добре — иглолистните уж ѝ подражават, но поискат ли нещо да си кажат, правят го тихо, да ги не чуе тя и да ги издаде на враждебните буки. Буките също скришом си шушукат, а лиственицата седи между враждуващите си съседи и изгаря от копнеж думичка с някого да промълви, едно ухо към нея да се наведе, та в него да пошепне своята болка...

А онова, което става около нея, е наистина лошо. Харесало е лиственицата съседното малко букче и напират да я вземе. Ще каже някой — какво от туй? Но за иглолистно, каквото е лиственицата, няма нищо по-зловещо от прегръдката на един бук. Буките са ужасни с влагата, мрака, с твърдокожите си листа. Сянката на тези листа е

студена и смъртоносна за другите дървета. С тая сянка буките потискат всичко наоколо и най-вече светлолюбивите борики.

Та ето — букът напире да прегърне лиственицата и да я направи „своя“. Обладан от страст, той всичките си клони към нея е протегнал, така че аха-ха да я допре.

Лиственицата бяга... ако може бягство да се нарече наклоняването ѝ в противоположната посока. Тя поглежда към смърчите, които би предпочела за женихи, но те не ѝ дават никакъв знак. И няма кой да попречи на натрапника да сграбчи предмета на своята страст; той ще я завладее и тя ще загине в прегръдката му пред очите на цялата гора.

Разбира се, за буките това не е убийство, а венчавка. (Толкова красиви думи има на света, че с тяхна помощ всяко насилие може да бъде провъзгласено за заслуга, всяко престъпление — за добродетел.)

Другите пък дървета — мълчат. И никой не извиква на рошавото букче „Спри!“ Борините се правят на слепи и глухи, за да не сърдят всесилните буни. Смърчите си шепнат с вятъра и се преструват на разсеяни. Дряновете, забили очи в земята, търсят уж листата си, окапали през миналата зима, леските, поучени от общото мълчание, гледат да не привличат вниманието и усърдно се занимават с пролетното самоопрашване.

Само отвреме-навреме някоя сойка прехвърква над гората и стреснато изкрясва: „Алиенация! Алиенация!“ Но тъй като звукът е нов, никой там не разбира, че става дума за отчуждението, и не идва никакъв отклик, и тишината — здравословната — тегне като черен облак над старата смълчана гора.

ДВЕТЕ ЖАЛЕЙКИ

На съседната улица в село се появиха, току-речи едновременно, два некролога на две съседни врати. Единият — на вратата на запасния фелдфебел Н-в, другият — на неговия комшия — запасния овчар К-в. Двама съселяни, двама братовчеди и съседи, които бързо, един след друг, заминаха за оня свят, след като двайсет и четири години бяха скарани и прекараха свободното си време в люта вражда. Причина за това бяха шестте квадратни метра, които се даваха от дворното място на запасния фелдфебел към парцела на братовчеда му — запасния овчар, по силата на селския регулационен план. Съдебната разпра за шестте метра отиде чак до Върховния съд. Комисии идваха, вещи лица даваха заключения, експертизи оспорваха ту правотата на овчаря, ту основанията на фелдфебела, стигна се дори до ръкопашни схватки.

При един злощастен обрат на делото за шестте метра запасният овчар загуби спокойствие, спря да се храни, да спи, отслабна, хвана го пневмонията и умря. След туй изведнъж работата се обърна в полза на починалия; тогава фелдфебелът загуби спокойствие, получи инфаркт, но продължи да се кара с вдовицата на покойния и при една от тези свади получи втория, фаталния сърдечен удар.

Така си отидоха от тоя свят предивременно двамата съседи-братовчеди, след като две десетилетия се караха за шестте квадратни метра. Така се поминаха те, с ожесточени сърца, с клетви на уста и завещания да се води делото докрай.

Чух оня ден (дано е лъжа), че синовете на двамата покойни братовчеди подали жалби за преразглеждане на спора. Дано това не означава, че битката за шестте квадратни метра отново ще кипне.

СРЕЩА С МАГАРЕ

Срещнахме се сред букака на пътеката. Очаквах животното да се отмести, за да мина, ала пърлакът седеше закован напреки на тясната пътека.

— Дий! — подвикнах му, но той не мръдна.

— Дий! — повторих, но заинатено, животното не възприемаше моя опит со кротце да се разберем.

Понечих да се промъкна откъм задната му страна, но се досетих, не може да ме срита. Краката му бяха мускулести, копитата — подковани, халосаше ли ме с тях, нямаше леко да се отърва. Предпочетох да ударя през букака.

Започнах да се провирам в шубрака. Буките, проклетите, това и чакаха: едни се препречиха, други ме заклециха: бодна ме вейка в ребрата, друга ме удари, та хубаво ме изподраска. Някаква суровица ме препъна, друга ми събори шапката.

Както и да е — излязох отново на пътеката. Петите ми — разранени, лицето — насинено, а панталонът — раздран. Видях се и ме напуши яд към проклетото магаре, дето ме натика в букака.

„Минал си, карай нататък и не се обръщай!“ — съветваше ме вътрешният глас, наречен благоразумие, но друг ме насъска: „Я се върни! Сега на едно магаре ще отстъпиш, утре — на друго, а землището е пълно с магарета, научиш ли се да отстъпваш — яка ти душа!“ Тоя глас ме върна назад по същия път, през същите несгоди и пошибвания, докато излязох пак срещу заковалото се на пътеката магаре.

Животното вдигна глава — беше запасло — погледна ме и се вторачи в мене. Без да се помайвам, откъртих един клон, съжулих шумата и хванал яко тая сопа неокастрана, пристъпих напред.

Магарето забеляза дървото в ръцете ми и без да губи миг, веднага се отмести от пътеката, застана мирно и обърнато към мене, разлюлявайки дългите си магарешки уши, наведе се в поклон и се отмести, за да ми направи път.

ТЕЛЕГРАФЕН СТЬЛЪБ

Вървах по шосето, а че спрях и се подпрях на стълба да почина. Ай, какво бръмчене се чувало, когато се подпреш на телеграфен стълб! Бръмчи дървото, та се къса, препращайки нагоре-надолу телефонни разговори и телеграми с помощта на електрически импулси. Треперят жиците от напрежение, та се чак огъва стълбът, претоварен от вести и молби: „Върни се!“, „Ела!“, „Не си приет — запази спокойствие!“, „Майка умря — утре погребението!“, „Каним ви на подписването в неделя!“ Огъват се жиците под товара от вести, упреци и заклинания, заповеди и молби: „Чакам те, не се бави!“, „Пратете пари!“, „Пазарът хубав — докарай домати.“ Слуша дървеният стълб, зазновен от притеснение. Поема информацията, поглъща я и я препраща към земята, заземявайки насъбралото се електричество.

И така потичат към недрата на планетата импулсите, препратени от човешките сърца, и проникват долу чак до вулканическата лава, с която се смесват и я карат още по-силно да заври. За да потрепери след това не вече стълбът, а цялата земя, от която ще избликне рано или късно, в незнаен ден и час, вулканът на стаените човешки страсти.

СБОГОМ НА ЛЕЩАТА

Славно нещо е лещата! Не случайно библейският Исав на времето е продал първородството на брата си Яков за една паница леща. С леща се прави прочутата лещена чорба — едно от най-обичаните и вкусни яденета на българската софра. Лошото е, че това драгоценно варивце, познато още в библейско време, започва да изчезва. Вече не вирее леща в нашето землище.

Защо е така? Защо лещата започва да се „губи“?

Едни казват, че нивите били много заплескани от изкуствени торове. Други обясняват, че в последно време плевелите много се били навъдили. Трети са на мнение, че времето не понасяло на лещата. Оказа се, че дребните прстодушни зрънца крият особена нежност, непозната на други семена, и тази им чувствителност е навярно причина за тяхната слабост. А може химическите торове да пречат на лещата. Може космическите сили да са се съюзили, за да я унищожат? Или в схватката с плевелите крехката, питомната лещица да отстъпва, както борът отстъпва на бука?

Възможно е също повишеното съдържание на въглероден диоксид да убива непригодната към замърсена атмосфера леща. Не е изключено пропускателната способност на озонната обвивка в стратосферата, след бомбардирането ѝ от атомните взривове, да се е видоизменила във вреда на лещата. Или слънчевите петна да ѝ влияят неблагоприятно.

А и техническата цивилизация обезценява лещата: освободени от физически труд, хората престанаха да се движат, надебеляха, за първи път в историята на нашия гърчав народ отслабването се превърна в проблем, а бобовите растения станаха, както се казва, непопулярни. Да не говорим, че „стресовите“ изнервиха стомасите, та не могат да понасят нито леща, нито боб. На всичко отгоре лещата се оказва икономически неизгодна, защото към нея все още не може да се приложи механизация (няма измислени лещокомбайни), а за ръчната ѝ обработка няма вече хора.

Загуби лещата и в състезанието с фидето на конци, от което се правят сега съвременните супи.

И най-сетне, просто не е модно в наше време човек да се храни с леща. За предпочитане е, когато те запитат какво си ял, да кажеш: „шницел натюр“, „киевски котлет“ или „медальон с гъби“, отколкото: „лещена чорба“. Накратко: лещата е морално износена. А това означава, че и всички космически сили да са на нейна страна — включително и слънчевите петна, — тя ще изчезне, както изчезнаха от лицето на земята белоглавите орли.

Все едно как е, но ти, о, нежна, кротка лещо, си отиваш от нашия прекалено забързан свят, затуй нека да се простим, докато все още се срещат последните ти семенца.

Сбогом, лещо! Ние, които те помним, няма да забравим колко направи ти за възхода на човечеството и вечно ще славим дивните ти аромати! Дълго ще споменаваме сладостните мигове, изживени с тебе, преди да се бяха научили да те белят, люцят и обезобразяват. Тези, които не са те яли, няма да разберат какво изгубват, защото не ще познават твоя лещен вкус, богатата ти миризма. Само ние, дето сме живели с тебе и чрез тебе, дето с тебе и чрез тебе сме израснали — ще знаем с колко обеднява светът, загубвайки лещата.

Бъдещите учени вероятно ще опишат най-подробно в книгите колко са тежали зърната ти, колко са били дебели люспите ти и каква форма са те имали, какви витамини и ензими са съдържали, но това няма да помогне на утрешните хора да разберат що за вариво си била ти... Защото твоята магия е във вкуса, а той не се описва нито с цифри, нито с думи.

Сбогом, лещо! И не кори сляпото време, което не знае кого спасява и кого затрива.

ДРЯН И ПОВЕТ

Кой по-рано се е появил на тоя свят — дрянът или поветът — не знам. Може по-напред да е поникнал дрянът, но той расте много бавно, тъй че поветът е имал време да го настигне и да го оплете с жилавите си възета.

Ама как го е оплел! Метнал е на врата му една примка, стегнал я, но хем я стяга, за да го смирява, хем не смее да го умъртви, защото знае, че само един жив дрян може да го изнесе към простора.

Дрянът е опитвал да се освободи, извивал се е настрани, нагоре и надолу, но само се е изкривил. А поветът, след като затегнал примките, направил е отгоре площадка, та щом завали сняг, затиска дряна с цялата си тежест от късна есен до ранна пролет.

И все пак дрянът досега поне издържа. Не се е пречупил. Но е коленичил, сиромашът, а клоните му тръгнали надолу, само че като стигнали земята, замирисало им на гроб, та рязко свили обратно, и той изглежда сега като да е на колени. Опитва да се вдигне на лакти, но силата не му е стигнала и тъй е останал.

Поветът усеца, че дрянът иска да му се изплъзне и го натиска с всичка сила, та е нагънал стъблото му на буци. Буца до буца, възел до възел — усукани, сбъхтани — да издържат на непосилния товар. Буци, в които са събрани ядове, закани и свещените пориви към слънцето.

На него да се случи тая беда, на дряна, поклонника на светлината! Него, дето тъй обича слънцето, поветът да обрече на вечен мрак...

Вечен ли? Тая пролет дрянът, кой знае как, е намерил пролука и оттам е проврял един филиз. Издебнал е повета, докато е спал, и хукнало нагоре дряновото връхче. Цъфнало от радост, то сега хвърчи към небесните простори и някой ден ще дръпне повета с такава сила, че ще го направи на пух и прах.

Поветът, сънен още и скован от зимна дрямка, не може да помръдне, да заюзди изоглавения дрян...

Гледа го и сивее, защото знае — пленникът е изгърван! Идва дряновото отмъщение.

ПАЛЕЖИ И ГРАБЕЖИ

Кой каквото ще да мисли, аз пък ще кажа: „Да живее киното!“ Вярно, докато беше кавалерията и купуваше нашия овес, селото ни беше най село. Всяка есен идваше ротмистър, събираше овеса и оставяше тука чебурка, пълна с каймета. Сетне натоварвахме овеса на катърите и керванът тръгваше надолу за града, начело с байряк. Търсеше се тогава овесът, защото е душата на зобта. Бил съм кавалерист и знам, че само от овеса се заглажда косъмът на конете, той ги прави буйни, та цвият и хапят, само дето с карабина като войниците не могат да стрелят и да викат „ура“. Лошото е, че смениха кавалерията с мотомеханизираните части и овесът отиде. Мъчихме се да го задържим, но от градското текезесе дадоха команда: „Никакъв овес! Вие сте на ръчно производство, с висока себестойност! Сейте картофи и тютюн!“

Хванахме се с картофите, но пък излезе колорадският бръмбар. Как ни набара в тоя наш джендем, не мога да ти кажа, но оттогава кой какво прави — ние все воюваме с бръмбара. Горихме го, мачкахме го, ръкопашна борба водихме с него и с какви ли не отрови го запепелявахме, а той на всичко устоява и все повече се размножава. Цяло лято се разправяхме с него и накрай — или си намерим семе, дето сме сели, или не.

А пък и хората намаляха, младите в село не се задържат, оредяхме и започнахме да се броим на пръсти. Нови къщи не се направиха, както става в другите села, само дето електричество се прекара и се направи на водата резервоар. Другото, за наш късмет, си остана, както си беше, та кинематографията направи от нашето село снимачна площадка за филми от преди Девети. Ходили нагоре, надолу, не намерили друго село с плочи да са къщите покрити, да са улиците криви, калдъръмени и кръчмата да си е същата, хората да ходят още с потури и като почнаха да снимат — не спряха... Какви ли филми не минаха? Кажиречи всичките филми, дето има в тях нещо от преди Девети или от турско време — идват все в нашето село да ги правят.

И като ги правят тука, дойде им на сгода нас да употребяват за масовките. По на сметка, види се, им идва, защото не довеждат хора за това от други места и излишни харчове не правят, а пък има и друго (каза ми го един от режисьорите, по-право той не ми го каза, а говореше с един от операторите): „На тия, вика, лицата им са автентични.“ Отпърво го не разбрах какво означава тая дума, за лошо ли е, за добро ли е, та попитах учителя в Добралък (нашето училище го изселиха още миналата година и учител си нямаме) и той ми обясни, че „автентично“ ще рече — да си е селско, местно, каквото е било на времето... Истинско.

„Вие сте били, казва, повечето въглищари — затова ходите наведени, да ви не забелязват горските, а гражданите имат друг вървеж. От гражданин селянин не става нито в ходенето, нито в лицето. За да стане, вика, неговата кожа като твойта, трябва трийсет години да я млати вашият, лясковският вятър. Затова сте, казва, автентични.“

Сетне чух как режисьорът съветваше артистите: „Гледайте къде селяните си слагат ръцете. Те не ги слагат в джобовете, а в поясите, ето тъй!“ — и караше мене да им показвам как да ги държат, как се води муле с цяла ръка, а не е трите пръста, както един от артистите беше го правил, как да се осекнат. Как да се кашлят, как да свиват цигара, че да бъде автентично... Като не е лицето автентично — бръснарките го дотаманяват, слагат мазило, бради, мустаки, само дето очите им изкуствено не накървяват. А се налага: ако си жандар или башибозук, очите ти да са накървавени и да има огън в тях. Как ни е размотавал режисьорът с тоя огън! Вика през една бурия: „Огън да има в очите, огън!“ Огън — ама де го? Ние сме вече възрастни хора, прекарали. Отмалели, укротели. „Гледайте, вика, на кръв!“ Исква режисьорът, ама не върви. Онова, дето святка в очите, не идва току-тъй. Трябва нещо „вътрешно“, и тогава му наидохме цаката с по една мастика, че да видиш кървав поглед! На някой се толкова накървява, че клепачите си не може да отвори... А клепачите трябва да са до средата на окоето. Както гледали уж башибозуците на времето.

Та и на това му се намери колаят.

Плащат ти пет лева на масовка и си гледаш през останалото време кефа. Не е само кеф де, не е без нищо работа: има размотаване

— ха нагоре, за надолу! Съберете се тук, там вървете — ха се наведете, карайте се, викайте! И да плачем са ни нагаждали, и какво ли още не.

Веднъж турци ни нападат, другож народ играем, партизани посрещаме, след това жандари ставаме, само че за жандари нашите рядко се навиват, та им дават не по пет, а по седем лева. Аз нали съм гърчав и в кавалерията служил, три пъти съм играл жандарин, но четвърти път — няма го майстора. От последния филм, не помня „Скарида срещу риба“ ли беше или беше „Риба срещу скарида“, такова едно замотано заглавие, играх старши стражар и сетне, в града като ходих за бирническо, гледа ме един навътре от гишето и вика: „Ти не си ли бил полицай преди Девети? Аз съм те виждал.“

Оттогава жандар не ставам, та макар и на кино...

Друго е башибозук. Минало — заминало.

Нашенци свикнаха с тая работа и взе да им се услажда. С учени хора се омеша, брадати. Идват и женски — с къси сукманчета, колкото да не е без хич, и не дават пет пари. Не е като с колорадския бръмбар да се разправяш.

Разви се тоя поминък, макар че имахме малко и неприятности с някои режисьори. Искаха от града хора да водят за масовките, лицата им да били различни, но казахме „не“! Спряхме водата от резервоара, спряхме и електричеството. Нашият трансформатор си е и без туй паянтови — една повредена печка има, като я включим, главната жица прегори. Докато аварийните да дойдат — минал денят. Разбраха режисьорите, че нямат сметка да се карат с нас и вече не ни закачат.

Пък и свикнаха с нашенците. По-напред като се караха, се отделяха, да ги не слушаме, а сега си се карат и пред нас. Повечето са брадати, не можеш да ги разбереш кой по-горен, кой по-долен, но като се хванат на спор — половин ден не могат да се откопчат. Забелязал съм, като са двама брадати, много се карат. Когато един е с брада, другият не е, тогава се повече сговарят и разбират.

Питам един от тях защо е така (бяхме се напили заедно): „Така е, вика, защото тия с брадите ни смятат за ливади.“

Забелязал съм, че режисьорите с мустаки са по-кротки, а късетата и бръснатите са повечето серт и бързат, и парата стискат, и не те оставят да се размотаваш. Те повече налитат на палежи... и грабежи, защото филмите с палежи и грабежи повече се търсели. Отначало се случи, та запалиха една пъдарска колиба, сетне един

егрек. Като им се услади — почнаха и къщи да палят. Страшно е на филм, когато нещо се подпали и кади. Колкото повече пушек се вдига, толкова е по-добре, затова хвърлят в запалената къща и гумени цървули — стари, да излиза повече дим.

Отначало ние се стряхахме, като се каже „Пали!“, ама сетне се оказа, че не е без сметка и за нас. Дадат ти две хиляди лева за къщата, обереш си багажа — оставиш само кошниците и съдраните чували, а сетне вземеш си и плочите, и половината от гредите, и камъните, а на старото място може да се направи нова къща. Или пък идва някой гражданин, дадеш му мястото с материалите и плочите и става цената горе-долу двойна. Та не са, искам да кажа, палежите без сметка и хората се навиват на палежи.

Пък и става хубав джумбуш. Ако е палене от преди Девети, тогава само се пали, никой не налита, а жандарите с щиковете — пазят. Ако е палене в турско, тогава става с грабежи. Заиграват калъчките, жените бягат и пицят, мъжете със сопи и с брадви бият башибозуците и става интересно...

Най е интересно, когато къщата се хубаво подпали... То е едно пукане и скърцане, едно фучене и бучене — само да не си наблизо! Огънят е страшен, не жали ни греди, ни живо, ни мъртво. Плъхове, мишки — всичко бяга и писука. Гредите пукат и като живи се извиват. Хелем пък старите цървули, дето са по таваните натрупани, те най-много се гърчат в пламъка. Марчовата къща, като се събори, че като се попиляха ония ми ти цървули на двора полуподпалени, като се заизвиваха и заиграха — ела да видиш! Горят и скачат като живи, само че операторът ги изтърва. Снимаше гредите как падали една върху друга, а цървулите не фотографира, та сетне режисьорът го срязва като краставица: „Такова нещо, вика, второ няма да се случи.“

Оттогава започнаха много да се търсят стари къщи с цървули, ама няма.

От тия филми, дето вече се направиха, пак казвам, взеха да ни познават и в града. Наредих се оня ден на опашка за жълти плочки, а магазинерът, като ме видя, веднага ми рече:

„Ей, вика, мустак! Ти не беше ли там и там башибозук? Я мини, вика, отсам и кажи какво ще искаш!“

Пререди останалите — даде ми. А сетне, като зашаваха другите, започна да им се кара: „Той е, вика, от киното, не може да чака.“

Сега и дини вземам по тоя начин. Познават те и те уважават. А пък и пари печелим. С овеса и ръжчицата не можа да провърви, и с картофите се много закучи, но с палежите и грабежите ни провървя, та сега нашите все питат и разпитват ще има ли филми... И чакат. Щяло да има сценарий цялото село да се пали. Подариха ни кинаджиите една машинка за кафе — прием кафе с бренди. Сега в нашето село гроздовата никой я не бръсне. Жулим бренди и чакаме новите палежи и грабежи. Пак да дойдат бръснарките с меките ръце и да накървяваме очите с мастика. Синът ме вика в града, но там много взе да се задимява, а пък аз имам малко от фронтовашкия бронхит, та не съм за град.

И Шингалов Митьо — и той е на тоя ум. Той е деветнайсети набор, акцизен е бил, та познава работите. Вика ми: „Наборе, тук ще седим, няма да мърдаме. Нашата, вика, се отвори май с тия филми. Нашата, вика, отсега ще се развива.“ Той, Шингаля, играе башибозук, а пък аз го причаквам с топора на вратата. Разбрали сме се и го правим по-хубаво от каскадьорите... младите момчета, дето скачат от конете и се търкалят, ама в лицата режисьорът не ги хареса. Митьо е много автентичен: надран е от шарката, пък и бърните му са отпуснати като на турчин, та никой не може да го смени.

И той — автентичен, и аз — автентичен, надяваме се, дорде има кино и палене на къщи, ние да сме най-отпред. Де се е мислило — от въглищарин ще става киноартист! Че от две хиляди декара земя в нашия балкан ще остане да се обработват сто и двацет? Че от хиляда и шестстотин жители ще останем седемдесет и два? Ала ето че доживяхме и това. Видяхме и колорадски бръмбар, видяхме и кавалерията вече да не трябва, и паленето да стане занаят, и кой знае какво ли ще има още да видим... Само да е живот и здраве!

ОГЪН И МРАК

Срутват се главните, заиграват пламъците и към мрака полетяват рой искри в строен залп. Тъмнината се отдръпва и заляга зад смълчаните горски дървета, свидетели на схватката между огъня и мрака.

Озъбва се мракът и по дишането му се познава, че се приготвя за отпор. Околните дървета очакват с трепет развръзката, защото не обичат тъмнината.

„Тра-ас!“ — чува се внезапен пукот и една дебела главня се разлетява на шрапнелчета към окопите на мрака.

„Цък-цък... Пук-пук“ — стрелят пламнали клечици и клечки и тласкат тъмнината зад дънерите на дебелия смърчи. Сенките на дърветата радостно заиграват, извиват се, кълчат се, клякат и стават, окачат, прескачат се, докато цялата гора се залюлява в ритъма на разигралите се пламъци.

Мракът пооглежда хорото със зли, полузатворени очи, ала не шава. Той знае — кога да е, огънят ще отмалее и залегнал в засада, чака търпеливо сгодната минута.

А огънят наистина започва да се изтощава. Пламъците се поснишават, пукотевицата спира — свършват се комай патроните. Тогава мракът, рипнал въз огъня, се готви да го задуши.

Сенките на дърветата се вковават от страх. Бориките се снишават. Смърчите изскърцват, но в този миг става неочакваното: срутват се няколко недогорели съчки и се хвърлят храбро в жарта. Искри полетяват в различни посоки и се забиват в тъмната власина на нощта.

Пламъци лумнат, мракът отново отстъпва, подгонен от пукота на разпалени съчки, а гората облекчително въздъхва, че в огъня са се намерили още патрони и борбата ще продължи.

ЗА МИГОВЕТЕ И ЗА НАСТРОЕНИЯТА

Природните картини и човешките настроения зависят главно от слънчевата светлина. Всяка промяна в наклона на лъчите променя светлосенките, което създава илюзията, че се променят и формите. Земята, скалите, дърветата и дори облаците по небето се преобразяват и ни внушават различни мисли и променящи се настроения.

Обичам изгрева, с червените отблясъци върху скалите, с дългите морни сенки по деретата, които бавно се скъсяват и стопяват. По това време е хубаво да се движиш облян в пот и да усещаш как свисти в ушите ти разигралата се кръв. Тогава главата ти се прояснява, а мисълта става необикновено ясна и скоклива. В такива моменти на възбуда и душевен подем всичко се одухотворява. Нещата силно заживяват, а нищожните, обикновени подробности стават изведнъж интересни и многозначителни.

Жълтият равнец се намира в голямо изобилие в нашето землище, всеки ден го гледам и тъпча, но само сутрин усещам колко е красив, с какъв зрял оранж са обагрени неговите цветове, каква омайна миризма излъчват. Забелязвам още, че най-обикновените треви имат свой чар, свое присъствие в зелената тълпа, че всяка билка с по нещо привлича, всяка тревичка с нещо неповторимо те вълнува.

Дърветата, уж известни и познати, по време на изгрева се преобразяват. Бориката, която при снощната разходка ти се е сторила крива и стара, сега те възхищава със стройните си форми, с тънкото си „кръстче“ и със заруменелите от изгрева филизчета. Прегърбеният бряст край пътя, който вечерта е изглеждал като злодей, сега ласкаво ти се усмихва.

Мени се осветлението, видоизменят се и образите и пораждат различни настроения. Само че всичко отлита с мига, със залеза или пък с изгрева. Настроението е тъничко, нежно като паяжинката във въздуха, та нишките му лесно се късат, бързо изчезват и се забравят.

Бликне някаква идея, проникновение те осени, досещане замърда в съзнанието ти още неоформено и за миг изчезва, а на другия

ден вчерашното видение вече не те вълнува, онова, дето те е осенило по време на изгрева — няма го и ти се чудиш какво в същност толкова си се дивил, от какво си се захласвал и възхищавал? Слънцето на разума силно свети, отвесно падат лъчите му, не се раждат светлосенки и трептения, не се излъчват възбудителните миризми — отлетяло е облачето от тамян, познато ти от вчерашното богослужение.

Ти си вече „на себе си“, онова, което вчера те е разпалило, днес не ти въздейства. Видението не се появява. Мигът е мъртъв, настроението не е същото. Ти искаш отново да изпиташ светло чувство, чакаш пак същото слънце, вчерашния зефир; искаш да вдъхнеш от вчерашните миризми, да накараш да бие сърцето ти в същия ритъм, да чуеш ония чучулигови и славееви песни, които са се носили вчера около тебе по време на възшествието ти по стръмнината, но не! Преживяното не се повтаря.

Мигът, веднъж отлетял — не се завръща.

НЕГОВА СВЕТЛОСТ КАРТОФЪТ

Картофът, наричан още „патато“, „патаци“, „патера“, „патец“, „патерка“, „кратох“, „картоле“, „компир“, „промпоне“, „барабой“, „брамбой“, „маджуни“ и пр., е тръгнал за към нас чак от Андите, наричани още „Кордилери“, където е бил много отдавна познат на туземното население, живяло някога по високите плата на днешно Перу.

Сушените и пресни картофи са били предмет на оживена търговия между планинските жители на тая страна и приморското (атлантическо) население 2000 години преди новото летоброене.

Така че за родина на картофа трябва да се смятат високите плата на Перу, където устойчивите на студ и вятър картофи, наричани там „папа“, са били главен източник за препитание.

Европейците се запознават с картофа след откриването на Америка. В 1570 година той е пренесен в Испания, в 1573 година вече се отглежда в болницата „Сантре“ край Севиля, а в края на 16 и началото на 17 век поема своя труден и пълен с всякакви авантюри път към съседните на Испания страни.

В Италия испанските „патати“ получават названието „тартофули“, което става по-сетне „картофули“, а още по-късно — „картофи“. Една от първите страни, където се появяват картофите, наред с Испания, е Англия — те са пренесени там направо от Америка през 1580 г. — десет години след появяването им в Испания.

От Англия картофите проникват в Белгия, а през 1730 година, цели 150 години след донасянето им в Англия, те се появяват и в Германия, където селяните отказват да ги сеят и употребяват. Същия отпор намират картофите и в Прусия, с тая разлика, че пруският крал Фридрих Вилхелм I (така поне се говори в преданието), за да накара селяните да сеят картофи, поставил въоръжена стража да пази кралската градина, където той ги е отглеждал, и чудото наистина се случило: безстрастните към съдбата на картофа пруски селяни

изведнъж се раздвижили и с риск да попаднат в ръцете на стражата, започнали да крадат и сеят не дотам грижливо пазените нови семена.

Благодарение на това щастливо хрумване картофите в Прусия бързо се разпространяват и тринайсет години по-късно, когато там настъпва глад, те спасяват живота на хиляди хора.

И в Германия се случват характерните за картофа недоразумения при неговото употребление за храна, като например сваряване на супа не от подземните части (клубените), а от листата му. Селянинът, който приготвил въпросната супа, след като я опитал и видял колко е противна, заповядал на сина си веднага да изгори засятата с картофи нива и по такъв начин, съвсем неочаквано, установява колко вкусни са печените картофи.

Интересно е, че и във Франция, най-културната европейска страна в ония времена, проникналите в края на 18 век картофи били също така яростно отречени. Напразно аптекарят Пармантие прокламираше чудесните вкусови качества на картофа, наречен там „пом дьо тер“ (земна ябълка). Садял ги той, готвел ги, устройвал показни обеди с картофени ястия, пишел брошури, държал речи, но всичко отивало напразно: никой не искал да сее и яде картофи. Найсетне Пармантие се отнесъл за съдействие до кралското семейство и работата с картофите взела изведнъж щастлив обрат от оня момент, когато кралица Мария Антоанета поставила една сутрин върху фризура си букетче от картофени цветове. Още на другия ден всички придворни дами последвали примера на кралицата, а в следващите дни картофените цветове, а покрай тях и картофите станали най-търсеният във Франция моден артикул и тъй като нямало достатъчно картофи, модните къщи започнали да приготвяват за простолудието картофени цветове от коприна и кадифе. По този начин, „чисто по френски“, бил решен въпросът за разпространението на картофите в кралска Франция. Разбира се, и там бързото разпространение на картофите не минало без инциденти. Мнозина употребили за храна горчивите надземни плодчета на картофа, което станало причина за много разочарования и за появяването на едно друго име на картофите — „дяволските ябълки“. По-късно ще видим, че не само французите в началото на 18 век, но и родопчаните в началото на следващия — 19 век, сбъркали в употребата на картофите по същия начин.

Спасителният картоф особено нелюбезно е бил посрещнат в Русия. Първият чувал с картофено семе, пристигнал в Петербург от Холандия, изпратен от Петър Велики, създал на бъдещия император Всерусийски повече грижа и от войната му с шведите. Руските селяни се противопоставили на сеенето на картофите с такава упоритост, че когато Петровите наследници на трона заповядали принудителното засаждане на картофи, възникнали „картофени селски бунтове“, потушени с голяма жестокост от царските войски. Въпреки тия кървави сблъсъци, трябвало да мине век и половина, докато руският селянин привикне към картофа и започне масово да го засява.

Само в едно място на Европа, в бедната и вечно гладната Ирландия, месианските качества на картофа били веднага оценени и тогава още (през 16 век!) там започва неговото масово отглеждане. Никъде с такава бързина картофите не са размножавани, както в Ирландия. И никъде с такава бързина не се е размножавало населението, вследствие на увеличената храна. За съжаление свързаният с картофа демографски взрив в Ирландия завършва с една наистина страховита за времето си катастрофа, а именно през зловещата за ирландците 1845–1846 година. През тази година картофите неочаквано заболяват от неизвестна болест, която унищожавана напълно реколтата и в бедната страна настъпва ужасен глад, който покосява живота на един милион хора, а други милион и половина се изселват от страната завинаги.

Проникването на картофите в нашите Родопи, макар да не е предизвикало такива сътресения, има някои сходни с Ирландия моменти, които заслужава да се отбележат. Това е на първо място гладът. И в Родопите, както в Ирландия, гладът е бил един от най-постоянните спътници на населението в борбата му за хляб и съществуване. Наистина Родопите имат добре заоблена, пригодна за обработване земя, но работата е в това, че деветте десети от тая земя е била, под формата на пасбища, в ръцете на завоевателите: на юруците, ленните владетели и богоугодните заведения — „вакфите“, а местното население се е задоволявало с малкото „мирийска“ земя около селищата, винаги твърде недостатъчна и твърде бедна, за да му достави хляба (за повече от хляба не се е и мислило).

Освен това и при най-малкото засушаване реколтичката върху стръмните и плитките нивици е загивала и е трябвало да се набавя жито

от полето, ако е имало с какво да се купи. Родопите на това отгоре са широка планина, мъчно проходима, особено зиме, когато пътищата и пътеките, разположени обикновено край билата, стават за няколко месеца недостъпни от снежните преспи, та не е оставало на сиромасите родопчани друго, освен да чакат свършека на зимната обсада, а докато чакат — да мрат от глад, нечути и невидени от никого. Мило за драго са давали хората в такива случаи, за да си набавят житце. Мъже са си продавали жените, братя са продавали сестрите, майки са си продавали децата, за да спасят от гладна смърт останалите. Пълни са родопските песни с тоя вид трагедии и драми — спомен от ония времена, когато родопчаните са се гледали всяка минута очи в очи с глада и със смъртта. Хлябът тогава, макар и под формата на ечемичена пита или ръжен комат, е бил истинско божество, на което се кланяли, в името на което са се вричали и клели. И всичко това е, защото вековният опит е научил родопчанина, че животът му зависи не от бога и Христа, не от света Богородица и свети Георги, а от нещо съвсем просто — от „Хлебеца“.

А хлебецът в Родопите, както вече казахме, не стигал. Никога не стигал (да не говорим за артисване), та угрозата от глад и смърт е била *непрекъсната*. Вярно че в началото на миналия, деветнадесети век, юруците започват да разпродават, а родопчаните да купуват техните планини, да разорават част от тях за ниви и да увеличават по този начин оскъдните „житни“ площи, но заедно с това се е увеличавало и населението, та нуждата от хляб и угрозата от глад си оставали все същите, както се вижда от една приписка върху евангелие от село Момчиловци, Смолянско, където четем:

„На лету господне 1875-то станаха зимата последна с млогу снегове, затува измреха животните и фанаха и човеци да умират ут глад. Защото на месец март 15 ден станала една ледунка примерена от поп Паскал девет педи на пиргуту, дету седи камбаната. За тува изписах аз поп Паскал с моята десница тува писмо за последните хора, за да знаят каква гуляма зима е станала.“

Под тая записка друг е написал:

„Господа народ, горното написано с нашите очи видехме.“

Тези две приписки, публикувани за пръв път от К. Канев в кн. 8/73 год. на списание „Родопи“, говорят достатъчно ясно какво е било положението до *появяването на картофа в Родопите*.

Най-старо известие за появяването на картофите в България се смята бележката на отец Зотик в кондиката на Преображенския манастир от 1825 година, в която се оповестява, че градинари от Лясковец донесли в манастира картофите, наричани тогава „влашки боб“. Следващото писмено известие се дължи на самоковския търговец Димитър Смрикаров, който е записал в своя дневник:

„През 1835 година, месец април за пръв път в България засадох картофи — червени и жълти в градината си над града. Същите донесох от Сърбия и Гърция, дето ми ги хвалиха и аз ядох от тях.“

Писмени известия за проникването на картофите в Родопите нямаме, но според многобройните устни предания това е станало между 1820 година — годината на Гръцкото въстание и 1830 година — годината на оглавяваното от Милош Обренович Сръбско въстание. Българите-мохамедани, участвували в потушаване на Гръцкото въстание („мора кавгасъ“), воювали под командата на хилядника (бимбашия) Агуш ага от с. Могилица, Смолянско. Твърди се, че неговите сеймени донесли картофите, когато се върнали от „мора“.

Доста по-определено е преданието, свързано със следващото военно участие на среднородопските българи-мохамедани в потушаването на Сръбското въстание през 1830 година. Този път родопската военна дружина, командувана от Райковския бюлюкбашия Сюрчо, стигнала дори до Босна, а когато се върнала оттам, неколцина от Сюрчовите сеймени донесли заедно с другата плячка и по малко картофи в зобилниците на конете.

Донесените картофи били веднага разсадени, но нямали особен успех, защото в началото те били ядени сурови. По-късно Сюрчовите сеймени упътили хората да ги варят и пекат и тогава станало ясно, че „франсъзкият кучен“, наречен по-късно с оригиналното испанско название „*патато*“, е нещо много привлекателно и вкусно.

В своето забележително изследване на земеделието в село Момчиловци, Смолянско, К. Канев твърди, че „пататото“ е донесено в Среднородопския край през „Салихаговото време“ (1797 до 1838 година, когато среднородопският войвода Салих ага е управлявал Ахъчедебийската кааза)

Майката на Хороска Стойка, родена в Долно Дерекьой (Соколовци), а оженена в Горно Дерекьой (Момчиловци) по времето на Салих ага, поканила гости и на гостите поднесла „едно нещо като яйца, но не било яйца, защото кожата му се белила, а вътре било меко, мацаво и сладко“. Това са били то варените картофи, наречени (там Соколовци и Момчиловци) „патат“. В Момчиловци били донесени най-напред „шест патата“ от Райчо Кехая, който ги засял в градината си, откъдето преминали и в някои от съседните градини, но всичко това ставало неуверено и бавно. Повече авторитет придобили картофите, когато и селският свещеник, поп Паскал, засял картофи в градината си и понеже градината била влажна, народили се такива едри картофи, че селяните се събирали на тумби да гледат „чудото патет“. След това доста хора поискали „патет“ от попа, разсели го по градините си и започнало възшествието на картофа и в това родопско село.

Доста време картофите в Момчиловци се отглеждали само в градините, и то в малки количества — от 10 до 50 оки. Откритието, че те могат отлично да се развиват и по високопланинските места, е било направено случайно около 1924 година от една бедна момчиловка (Хуба Райчева Кетева), която се принудила, поради липса на градина в селото, да „сейне патерка“ в Хаджицката планина.

Не навсякъде в Родопите картофът е бил така дружелюбно посрещнат, както в Момчиловци, където чрез леката ръка на поп Паскал той бил въведен почти без сътресения, отначало като градинска, а след това и като полска култура. В Девин например картофите, появили се около „руското мурабе“ (1876 година), били посрещнати враждебно от фанатиците, които увещавали населението,

че това е „джиново семе“, изпратено от москофа, за да изтрови динисляма. На това отгоре при първата „дегустация“ на картофа се случва неприятен инцидент: човекът, който рискувал живота си, за да направи пробата с „компира“, някой си Адем Арапоолу, започнал яденето с „барабонките“ на картофа (зелените плодчета по стеблата му) и понеже те са с много противен вкус, Арапоолу обявил, че пред тоя горчилак пелинът е за предпочитание. След всичко това девинчани били на път да се съгласят с фанатиците и да изпратят по дяволите новото семе, когато един от хаджиите, който знаел кое на картофа се яде, обърнал внимание на „долните барабонки“, заровени в земята. Пробата се повторила и тоя път Арапоолу обявил, че „компирките“ са по шекер от ябълка (произходът на „компир“ е от немското „Грюндбирне“ — „земни ябълки“, „грундбили“, „крумпир“ и най-сетне „компир“.)

След успешната втора проба с „джиновото семе“ се случва нещо почти невероятно: картофът получава изведнъж славата на първокласно лакомство и започва бързото му размножаване по девинските ниви и градини. Който знае какво е било „дереджетото“ на девинци преди век — век и половина, когато картофите се появяват в долината на Въча, какъв хляб са яли те — клисав и горчив, и какъв са глад гладували, той лесно ще си обясни бързото приспособяване не, а бързото влюбване на издраните от ечемичен хляб гърла в „сладките мацави и меки“ компирки.

Особено голяма е била вкусовата прелест на картофите за овчарите, козарите и говедарите, които изравяли по цели габрани (крини) компир и го пекли, и го яли с особена наслада (едно, че вкусно, друго — че крадено). Опазването на посевите при това положение се превърнало в голяма грижа на стопаните, отбелязано в много сблъсквания и много авантюри, свързани с дневните и нощни похищения над картофа.

В Широка лъка например — село с големи кулинарни традиции, картофите, наричани там „кратох“, са минавали не само за голям щървалък (лакомство), но са ги давали, наред с маслините и халвата, за „укус на болни“, т.е. едва ли не за лек, както се вижда от разказа на баба Минда от Широка лъка за живота едно време.

„Та какво знайте вий, бре? — започват страстните изявления на тая патиланка баба по въпроса за картофа. — Та какво сте вие видели и

прекарали? Вам сега и яденето ви ядене, и игралката ви — игралка, и всичко ви наред. А какво ще речете, ако ви кажа, че за нас, малките, едно време най-голям щървалък беше кора от печен кратох. Сега го има много, ала тугава тамам го беха донесли (откъде и я не зная), и който го имаше, даваха го за укус на болни. Та и я веднаж изядох една кора от печен кратох, оти даваха на батка, ага беше болен, а на нас, по-малките, ни дадоха корите... Пък сега вие какво? Препъвате се в кратох и го не броите за нищо!“

След думите на баба Минда ние спокойно бихме могли да твърдим, че подир дълги скиталчества, пренебрежения и унижения, пък ако щете и угризения (заради причинените бунтове и пролетите кърви), картофът е намерил, най-сетне, искрени приятели и почитатели в лицето на изстрадалите родопчани.

И в Забърдо, Смолянско, картофите, появили се около „идването на Руснакът“ (Руско-турската освободителна война), били посрещнати, може да се каже, с отворени прегръдки, макар че и там в началото хората употребявали картофите сурови. „Ние го ядохме суров, като грозлеците. Не знаехме да го варим и печем“ — разказваше ми през 1967 година стогодишният Сюлюман Куркутев от село Забърдо, а след това ми обясни, че така яли сурови картофите и в съседното на Забърдо село Владиково, но при един пожар опекли се в изгорялата къща сложените в зимнина картофи и така владиковци, а покрай тях и забърдовци, разбрали какво ново нещо са печените картофи и започнали да ги употребяват печени, а по-късно и варени. След това откритие облажените веднъж забърдовци вече не намерили покой и печенето на крадени картофи нощем из шубраците се превърнало едва ли в напаст, която застрашавала по едно време от изчезване на току-що появилия се в Забърдо перуански деликатес.

Ако картофът можеше да осъзнае това, вероятно той не би съжалявал нито заради своето изгнание от родните Кордилери, нито за причинените картофени бунтове в Русия, нито за насилственото му участие в модните спектакли във Версайл, нито за хилядите унижения и недоразумения, съпроводили неговите скиталчества из Европа. Картофът намери най-сетне в лицето на родопчаните своите истински, да не кажа — отчаяни и готови за всякакви рискове, за да го придобият — почитатели.

Така радушно приемат картофа и в Селча, където го сеели отначало между куповете царевица по градините. По същия начин го приемат и в Ягодина, където червените картофи се появяват, както и в Лъките, около 1835 година и предизвикват същото гастрономическо оживление и нощни кражби, както в Девин, Селча и Зъбърдо.

В селата по северните склонове на Родопите — Лилково, Бойково, Яврово, Добралък и др., картофите проникнали чрез ситовските абаджии, които ходели на гурбет из градищата на Мала Азия. Това ще е станало вероятно през втората половина на миналия деветнадесети век. И тука картофът заварил едно изстрадало от вечна немотия и гладория население: а заедно с това — ровки и влажни планински почви, та скоро след своето появяване той се превърнал в почти универсална храна. Огън е само трябвало и картофът е могъл, речи го, мигновено да се превърне — печен или варен — и в манджа, и в заместник-хляб. В тази най-проста форма — варен и печен — картофът е бил освен това достъпен за всеки говедар, овчар и въобще къраджия, достатъчно е било само да го има. Ако заедно с това гладният балканджия е имал солчица и пипер, да не говорим за бито сирене, което се много уйдисва с печените и варени картофи, тогава невзрачният „патак“ разгъва такъв спектър от вкусови багри, че може да направи щастлив всеки нормален и, разбира се, гладен човек.

В моето родно село — Яврово, Илия Балабанов се грозно скара на сина си Костадин, когато забеляза, че бели варените картофи:

— Бели ги, сине майчин, бели, то е баща ти офицерин! — дръпна му той картофа от ръката и го накара да се махне от софрата.

Беленето на картофите беше ерес на само за Илия Балабанов, то беше едва ли не признак на неблагоприятност: спомням си, че веднъж чичо ми Рангел изгони едно момче, аргатче от Добралък, защото го бе видял да бели сварените за обед картофи.

— От това човек няма да стане — отсече той, когато баща ми се застъпваше в полза на провиненото чираче, — сега бели картофите, утре ще вземе да бели фасула и лещата, другиден някому главата ще вземе да обели!

И така неизвестният до преди век и половина картоф, под името „камбос“, „комба“, „комбал“, „кромбал“, „кромпал“, „компир“, „промпоне“, „картоле“, „кратох“, „маджуни“, „барабой“, „брамбой“, „патати“, „патаци“, „патато“, „патерка“, „патец“ и т.н., и т.н., — през

втората половина на миналия век прониква почти във всички краища на Родопите и където се появява — омокотява, а в известна степен и отменява грозната допреди зависимост от винаги недостигащия ХЛЯБ и вечната недородица на жито.

Не така е обаче в ония бедни планински краища на България, където появяването на картофа закъснява: там гладът продължава да бъде за населението бич номер едно. Ето какво пише в своите „Спомени“ В. Атанасов за едно неотколешно подобно бедствие:

„Помня много добре големия глад през 1888 година в някои села на Трънска и Босилеградска околии, когато пред моите очи майки със сърцераздирателни писъци оставяха децата си в околийското управление, обръщайки се към околийския началник с думите: «Вий баща, вий майка, вам ги оставяме, за да не измрат отглади». По села, които пропътувах, тогава не намирах хляб, а нещо черно, смесено със смлени кори и пръчки, без мирис и вкус на хляб. За яйца и пилета и дума не можеше да става, защото зърно нямаше за хората, камо ли за птиците.

Обръщам се към един селянин и го питам:

— Ами знаете ли що са картофи? Сеете ли ги, имате ли ги?

— Виждали сме ги по пазара, но по нас няма кой да ги сее! — отговори ми той.

— Ами картофите са хляб — думам му, — много подобър от вашия, с тях можете да се нахраните вие, па да изхранвате и прасета, та да имате през годината и блажна храна.

Селянинът остана в недоумение, от което се разбра, че той не знае що е картоф, нито пък как се сее и как се яде.“

Излиза, че през 1888 година картофът все още не е бил познат в Трънско или с други думи, стокилометровото разстояние от Самоков до Трън той е изминал за 65–70 години! Това ни кара да си припомним, че картофите, които през 1654 година са били вече познати в Австрия и

Унгария, успяват да проникнат в съседната им Сърбия през 1767 година, т.е. след около сто години. Че цели 150 години минават от внасянето на първия чувал с картофи в Русия до тяхното „легализиране“ като пълноправна земеделска култура в руските полета, и то с цената на много кървави премеждия.

Наистина чудно е, че така бавно си е пробивал път картофът, като се има пред вид, че той, за разлика например от тютюна, никого не измества, нищо не разрушава, никого не наранява, че той идва само с добрите си качества, за да увеличи благосъстоянието на хората, да избави от глад и немотия по-голямата част от тях. Картофът не дава нито един „обратен ефект“, не причинява ни най-малко поражение или сътресение и въпреки това неговото преминаване през ренесансова Европа представлява върволица от унижителни срещи, приключения и премеждия, които могат да се обяснят не само с първите недоразумения около неговото употребление, но преди всичко с оная мрачна велика сила, наречена консерватизъм, която дава като по правило отпор на всичко ново и прогресивно.

ВЪЗМЕЗДИЕ

На такова диво място — параклис! И то не какъв да е, а с преддверие и сводчета, с покрив и стена, изографисана. Само че отдавна крак човешки не е стъпил и черквичката се руши. Сводът при входа се е изтърбушил, мазилката се е олющила. Железният кръст на покрива едва се държи, а каменната ограда се е превърнала в руина.

На двора е имало чешма с два чучура, сега и двата са пресъхнали, пък коритото на чешмата се е сринало в буренака. Скрило се е да не гледа нашествието на дивата растителност; как букове и габъри, втурнали се през повалената ограда, напират към двора, към черквата, към изоставеното място.

Обикрачили дворните плочи, габърите дружно атакуват. Две хвойни са се покатерили чак на покрива, а буните са насочили коравите си клони в светците по дуварите.

С очи, извърнати нагоре, ужасените светии напразно очакват божията ръка да спре нахлуващите варвари. Една сивокора бука е забила копието си в ребрата на Исуса, друга до нея се мъчи да бръкне в очите на самата богомайка. Габър — кривокрак — е замахнал с топуз към свети Никола, а друго до него, по-як и по дивак, е издънил като с таран основната мазилка на стената. От глината, открита за дъждовете, са потекли кървавочервени браздулици по телата и лицата на ранените светии и образуват една кално-кървава река, в която те все повече затъват.

Един пророк — Еремия или Исай, вече не може да се разбере — е вдигнал някакво послание и явно предлага на нападателите мир, но те, размахали тояги и сопи, пет пари не дават.

Изстъпил се от най-високото, Мойсей се мъчи да сплаши горската навалица с библейските закони, забравил, че един от тях гласи: „Око за око, зъб за зъб“ и че габърите, прогонени някога от това място с желязо и с огън, сега си го връщат на светците, както могат.

Битката кипи: рони се мазилката, хвърчат ореоли, надве разполовени, влакънца от оскубани бради, отломки от сребърни мечове

и златни брони, разпада се, натрошена на парчета, една империя и се превръща под напора на настървените дървета в смес от кървава кал и хоросанен прах.

ИЗ ПОДИВЯЛАТА ПЪТЕКА

Тръгнах от село през Гужувица за към Свети Илия.

В Гужувица на полянката някои палили огън, пекли шишчета, яли, пили, мачкали тревата, а след това задялали съседните борики за борина. Бориките са десетина, садени са преди около четиридесет години, високо израснали, прави, но ето сега няколко души — проклетници, ги ранили и обезобразили.

Смола сълзеше от ранените. Разтревожени мравки тичаха нагоре-надолу по насмолените трески, суетяха се, но с нищо не можеха да помогнат на изпадналите в беда дървета.

Продължих по пътеката, но тя подивяла, ходи се по нея едва-едва. Съседните храсти я задръстили, а мравките издигнали по средата ѝ мравуняк като бойна кула, в която бодърствуват въоръжени с огнепръскачки мравки-войници. Малко по-нататък върволица мравки-трудоваци копаеха танкови препятствия. Две буболечици трупаха клечки. Един бръмбар тикаше с предните си крачета кално топче (навярно гюлле) към окопите на мравките. Живовлякът покриваше простърганата някога земица на пътеката, явно не с цел да гали краката, а да препъва. „Бабини зъби“, пораснали по средата, се опитваха да минират прохода с бодливите си шипчета. И на всичко отгоре — цели редици репей се бяха строили от двете ѝ страни, готови да нападнат всеки пешеходец.

Едвам се измъкнах...

От Гужувица нагоре местността се казва Христив гроб. Там като деца на времето пасехме говедата, а при дъжд се криехме в една каменна колиба. Колибата се е превърнала сега в една грамада, облазена с лишеи, отрупана с всякакви билки и цветя, издута и заобленичка като гроб. Трева расте навсякъде около нея — едра и буйна. Няма крави да я опасат. Катеричка дългоуха ме заглежда, познала ме, но се поколеба, дръпна се към върха на бориката и се не видя.

Продължих към върха по сторещените от сутрешното слънце камъни, вдишвайки сладостната миризма на жълт равнец — миризмата на зрялото лято, дето подлудява бръмбарите и ги кара силно да бръмчат.

По едно време чух звънци. Да! На това глухо място наистина дрънчаха звънци. Когато наближих, видях едро овчарско куче, а край него, ройнали се из поляната под Свети Илия — няколко овчици и кози. Овчарят не се виждаше. Очаквах, че кучето ще ме залае, но то излезе мъдро куче и не се обади. Първо, отдавна не бе виждало вълк и вече не беше бдително като едновременните псета, дето се раждаха и умираха в борба с вълците. Второ, то бе старо, дълго живяло и навярно бе научило английската поговорка, че лаенето е сребро, а мълчанието — злато. А може би то бе разбрало, че не съм нито горски, който може да го отрови, нито ловджия — да го застреля, затова стеснително се отмахна от пътеката.

Пастирът се оказа Колю — последният овчар в моето село. Овцете му бяха повече от трийсетина. Самият Колю — нисък, с обло ръждиво-керемидено лице, с тояга в ръката и торба, опасана през рамото, изглеждаше като че някой дълги години го бе натискал отгоре-надолу, та се бе целият нагърчил. Вратът му — вдълбан в раменете, кръстът — добре опасан с военен пояс, а краката — изкривени като скоби от дългото стоене прав. Наближава седемдесет, но говори силно.

Питам го защо са толкоз малко овцете.

— Ти не питай за овцете, а питай за хората, че беха хиляда, а сега са двеста. Къщите беха като колибки, но извираха от тях деца. Сега са като палати, а хора няма. Ако ти потрябва за илач сополче детско, не можеш да намериш, та макар да се утрепеш. Свършиха се хората в селото, а ти ме питаш за овцете. А е раждало нашето село и полковници, ей!

Стана дума за полковници и разказа Колю за полковник Дамянов и за мобилизацията по време на Отечествената война. От войната той премина на военните филми, които гледал по телевизията, и след туй общо за филмите...

— Хубав беше оня филм, дето се пееше „Руфинка“. Ама че гласище имаше тоя разбойник и какви кози бехте му намерили! Само че не можеше да ги пасе. Защо не го дадохте на един асьл козар да го научи? Да види как се подкарват и какво им се вика. Ти на козите не

можеш да им викаш кестерме, както на хората. Малко трябва да им викаш, но да ги научиш да разбират. Не е лека работа — кози да пасеш. Има си чалъм.

Втори път като правиш такива филми, ще пратиш артистите при мене, да ги науча как да викат... Абе тия, дето се сбориха на филма — продължи Кольо, — двата пръча, нагодихте ли ги или те си го сами направиха? Те като артисти бе!

Разделихме се с обещание да се съберем и да поговорим един ден и за други филми и продължих по дивата пътека.

Обичам миризмата на хвойна и борика, размесена с дъх на чубрица и напечен от слънцето варовик, затова лягам на земята и вдишвам пресния въздух.

А какви миризми има по сухото наше землище! Мирише на камък, на дива чубрица и суха смола, а в буковата гора — на скапана шума.

А как цъфтят тревите между камъните! Най-нищожната — и тя накитена. Няма грозен, нищожен цвят. Когато цъфтят, всички тревы са красиви.

Всяка тревица е със съдбата си. Всяко дърво — с драмата си. Едно крее в сянката на по-големите. На друго гръм ударил вършето и го пречупил. Дъб, уж хубав и зелен, а отгоре взел да съхне. До него бряст, заболял от брястовата чума, но тая година пуснал нови клонки. Ще изсъхнат ли или ще останат здрави и ще продължат живота на старото дърво — не знам, но този храбър бряст здравата се е хванал за живота.

Измъквам се от гъсталака, слънцето отново ме огрява. Една сойка излита от храстите и с крясък оповестява, че подозрителното лице напуска подивялата пътека. Чувам как мравките зад мене свалят стражата, дърветата прибират копията си, а съгледниците — бръмбари свирят с ручилата си „отбой“.

ХВЪРКАТОТО КОРИТО

Коритото е старо, дървено, покрито с пънчушки, облазено с лишеи и мъхове, ала още си върши работата, както трябва: поема водата от чучурката, успокоява я, а след това кротко я разлива върху зажднелите билки и треви.

Старо корито, зелениясало... Много видяло и много патило. Дървари си опитвали в него брадвите, други с ножове го дупчили, трети рязали върху му тютюн и с такива засеки — стари и нови, направили доброто корито на решето.

Казах „доброто“, защото през целия си живот то е правило само добро. Добро на птиците, на хората, на говедата и говедарите, на козите и козарите, които идват тук на водопой. А пък що птици е окъпало! Що пера е изпрало! Особено напролет, когато влюбените пилета се къпят и решат час по час. Тогава при него идват славейчета плахи, напети чучулиги, весели синигерчета, суетни сойки и какви ли не птици. Потаят се във водата му, оглеждат се, отново се потаят и отхвърчават, светнали от чистота. Идват и гургулици преди сватбената нощ — сивопери, с герданчета от мъниста, свенливо се къпят и още по-свенливо си отиват, оставяйки му дар по едно перце.

Разбира се, идват и други: крамолни косове, които след обичайните двуборства влизат в коритото да умият окървавените си човки и окаляните си крака. И кълвачи, за да оплакнат белите си нагръдници след месоядните пиршества. И нощни птици в потайно време, да заличат от перата си срамни, кървави следи. И бухали, и кукумявки идват, и... какви ли не? И всичките са си отивали окъпани, светнали, чисти, а на коритото оставят само кал, износени перушини и перца. Те са толкова много и толкова различни, че от тия перца старото корито би могло да си направи две големи крила, по-големи от орловите, по-шарени от тези на глухаря, и да полети като щъркел с тях.

Ах, каква ли ще е гледка: едно корито, полуизгнило, жабунясало и грохнало, да разкрои небето и с фучене да се понесе под облачната вис, да се вдига като чучулига или да се спуща като ястреб, а под него

върховете да се снишават и смаяват, поразени от полета на необикновената птица.

Да литне, ала кой тогава ще мие и пере?

ГРЯХ

Хубав овчарлък карахме, като пасяхме шилетата на Сейрекоолу в Саръшабанското поле. Кехайовчето познаваше местата, намираше хубава паша, шилетата беха като гайди. Вървеха ли — гърбовете им трепереха от тлъсто. Дойдеше ли Сейрекоолу на кошарата, очите си не отделяше от тях... И не само той: всички тогава гледаха не какво работиш с устата, какво приказваш, а какви са ти шилетата и овцете. По това се правеше сметка — бива ли те, или те не бива.

Затова ходим с Гоча, къде ходим, все гледаме да прекараме овцете през едно съседно село, Алмали. Аз карам шилетата, пък Гочо ма следи издалече — да слуша как ще ни хвалят алмаличени.

На Гоча му виках много-много да не минаваме оттам, че селото беше наполовина турско, а и времето беше тогава турско, но той каквото си беше въртоглав, не вземаше от дума: „Имам ли, вика, тоя леворвер в пояса, пет пари не давам нито за турчин, нито за черкезин...“

Да речеш, чу го дяволът и една вечер ето че дойдоха турците. Юзбирлиите е Кантемир. Едри мъжища, с чизми. Целите в сърма и гайтани. Като паши. С паласки с копчельци и кюстеци, а силахлъците им виснали от набучени в тях пищови и ками. Единият и джезве носеше в пояса, да си вари кафе. Спокойни. От никого не се плашат и не броят за нищо. „Рая! Давай ягне! Опечи го! Давай ракия! Давай мезе!...“ И ние даваме. Двама сме с Кехайовчето, а те — четирима. Ние с един пищов, а те носят по петнайсет оки желязо върху себе си.

Нейсе. Наядоха се чеверме, наместиха чалмите и тръгнаха. Единият от тях — чизмите му над колената стигаха и беха с капаци, той като си тръгваше, ни каза, че вдругиден щели пак да дойдат и да сме им приготвели 200 лири... Казваме им, че ние сме аргати хора, немаме пари, но те едно си знаят; „Вдругиден тука да са лирите!“

Викам на Гоча, като си отидоха: „Видиш ли какво излезе от нашето ходене в Алмали... Ха да те видя сега, дето се надържаше много на леворвера, какво ще правиш с тия катили?!“

— Ще ги трепем, ако дойдат! — вика ми Гочо.

А те пък наистина дойдоха. От стражарите не беше ги страх. Беха си опекли работата с каймакама, трябва да са му давали по нещо и на него, та се не бояха. Зададоха се четирима — открито вървят. Гледам, Гочо се не сеца за леворвера. Викам му тогава: „Гочо, дай ми ти на мене леворвера, че като те гледам, ти не мислиш да го вадиш!“ А беше хубав леворвер, с пет патрона. Черногорски, барабанлия. Турям го в пояса и чакам юзбилярите да наближат. „Тук ли са лирите?“ — пита още отдалече оня с капаците на чизмите. „Няма, викам, лири, агалар! Вървете си по живо, по здраво и в кошарата не влизайте...“

— Тъй ли? — хвана се оня за ножа, тръгна като псуваше на майка.

Ревнаха и юзбирлиите, но аз вдигнах пищова и с думкането видях, че единия се хвана за корема и падна. Пукнах и в оня, дете вървеше зад него — тръшна се и той, а другите, уж бабаити, ала удариха на бяг.

— Ти сега какво направи? — взе да се вайка Кехайовчето. — Сега тия двамата, дете изтърва, ще се върнат и ще ни бастисат.

— Те — казвам — могат да се върнат, ала мене няма да намерят. Аз ще бягам в свободна България... при Комитета!

Комитет имаше тогава с пункт в Чепеларе, а пък границата бе на Рожен.

— Ти — казвам — не си стрелял и няма от какво да се страхуваш. В края на краищата юзбирлиите са осъдени като разбойници.

Плюх си на петите и след два дена стигнах при комитетската колиба в Караманица. Беше до самата граница, да им е лесно на комитите да минават в Турско. Разправих какво ме гони, а те ме заведоха при войводата. Вързаха ми и очите, да не видя през къде минавам. Като ми ги отвързаха, намерих се в една стая с маса, на масата — лампа, а войводата зад масата, с два патронташа, кръстосани, младо, острооко. Гледа намръщен и ни „добре дошъл“, ни „хошгелдин“.

— Ако си — вика — шпионин, ще те опечем на шиш!

Казах му:

— Аз от турците бягам, а ти — шпионин. Овчар съм. Помириши ма, целият съм се въвонял на пръч!

— Няма — казва — да те мириша, но ще те изследвам. И не ми викай „ти“, а господин войводо! Хайде сега върви и чакай нареждане!

Отведоха си ма комитите в колибата, но акълът ми беше все при войводата: как ме гледаше и се канеше да ме пече на шиш. Стана ми недобре, но бех се представил, нямаше мегдан за връщане. Те и комитите ми го казаха направо: „Ти си ни в ръцете, все едно дали си оттатък границата или отсам. И оттатък, и отсам — все сме ние. Да не ти шава акълът да бягаш!“

Такава беше първата ми среща с моя сетнешен войвода, викаха му Калъча. Той наистина проверил кой съм, въоръжиха ме и ме зачислиха за комита. И нали беше за България, слушах. Кажеха ли „бягай!“ — бягах. „Стреляй!“ — стрелях... „Тия пушки нататък ще се пренесат“ — пренасях ги.

За да ме „кръстят“ и да не мога повече да мърдам от тях, пращаха ме сè на кървави неща. Старите хващаха шпиони, а като мене новите ние ги хвърляхме в Каракуз... То бе една дупка в земята, сред най-гъстата гора. Дъното ѝ се не знаеше. Метнехме ли някого в нея, нищо се не чуваше... Хвърляхме вътре по заповед и не питахме криво ли е, право ли е. Каже ли войводата — край.

Имаше стар един комита, Фертига му викаха, аз се към него прилепих. Едър човек, юнак, с хубави мустаци, засукани. Рани имаше от Шипка, незараснали. Където се прицели — пробито е. Когато нападахме конака на Хаджи Салих от Райково и ме раниха, той ме изтегли за краката. Трима турци отвътре ме опъваха, той — един отвънка, но ме спаси. Оттогава от него се не отделих. Заедно ядохме, заедно спехме, да се топлим.

Беше опитен за всичко. Много обичаше, когато се свареше месо, да чупи кокалите и да им изпива мозъка. „На водата каймакът и на кокалите, казва, батакът, е най-хубавото!“ И ми не даваше да хвърлям кокалите.

Всичко му идваше отръки, но Калъча не го направи подвойвода, а направи Даракчията, защото Даракчията само викаше „Слушам!“, а Фертига му се опираше. Гнилите пушки когато продавахме на населението в турско, Фертига само събра кураж да каже на Войводата, че тъй не трябва. Пушките беха от тия, дето Русия оставила при окупацията, да се въоръжи народът. Сетне пушките закопали в земята, да ги не намерят англичаните, та на тия пушки сложихме ръка.

Изровихме ги и ги накамарихме — имаше хилядо пушки... Опитвахме дали ще стрелят — не щат! Калъча вика: „Ще ги продавате! На организацията трябва пари“ — и тръгнахме да ги продаваме от името на Организацията по за пет лири парчето. Та тогава се намеси Фертига:

— Ние, казва, като продаваме тия гнили пушки на утрешните въстаници, не ги ли обричаме на смърт?

Калъча го срязва да мълчи, защото това било работа на върховното началство. Началството се казваше „върховно“, защото беше в София. Оттам и прякорът ни „върховисти“, за разлика от „вътрешните“, другата комитетска организация, дето се бореше за поробените краища.

Пет хиляди лири събрахме от продажбата на пушките и пак не стигаха. Отгоре искат: „Още... още...“ Говореше се, че топове щели да купуват, та им трябвали много пари. Зарад пари се нападна и конака на Кочоолу, някакъв изедник, турчин от Енуздере. Фертига предлагаше план да се нападне селото, като се влезе в джамията, когато е в нея Кочоолу. Да се плени и да му се вземе златото, но Войводата не хареса тоя план и заповяда да се нападне Кочоолу в конака. Нападението щеше да командува той... Не си направи сметка, че конакът се пази, че всеки аргатин на Кочоолу, а те бяха десетина, ако не и повече, носеше и пушка, а дуварите бяха два и половина метра. Живо кале!

Войводата мислеше, че като нападнем, ония ще се изпокроят, ама не стана. Още като пукнаха първите пушки, вратите на конака се залостиха и отвътре взеха да ни гърмят. Ние пукаме, пукат и те... Нашите комити ритнаха да се катерят по дуварите, но отвътре ги срещнаха с огън и ги върнаха. Извадихме брадвите, започнахме да сечем вратите, а войводата с гола сабя — върти я, сече вятъра и командва: „Напред!“, но както си командваше, извика и се улови за рамото. Ранили го бяха с един куршум и захвърли саблята. Фертига през това време беше разсякъл вече вратата и тъкмо влизаше през нея. Още малко и конакът щеше да е в ръцете ни, но в това време войводата наредил на тръбача да даде сигнал за отстъпление. И слушаме тръбата свири: тютютюрю-ю, тютю-рю-ю, тютюрю-ю! Някои започнаха да се изтеглят, Фертига им ревна да спрат, че още малко и ще вземем конака. Но хората се подчиняват на тръбата. Зарязаха вратата, речи я отворена, и отстъпиха в една горичка зад конака. Там заварихме войводата,

превързан и кисел. Качи се на кон и си тръгнахме обратно, без двамата души убити и един ранен.

Тъй се свърши Кочоолувата работа.

Войводата остана да се лекува, а четата с подвойводата замина да причаква смиянския първенец Хаджи Нурия, него да хваща за лири. Там пък едно козарче ни издаде. Хаджи Нурия побегна, тримата с него паднаха — барута само дето изгърмяхме...

Причакването на Хаджи Нурия стана в Турско. Знаехме, че ако се върнем в Българско, трябва да се мине границата, а границата щеше да се пази, затова решихме да поостанем в балкана, да опечем някое и друго шиле, да прегледаме някоя и друга сметка с тамошните чорбаджии и тогава да се върнем, като се позабрави нападението въз Хаджи Нурия.

Шест дена седяхме в гората, на седмия гледаме — идва по пътя муле с дъски. Караше го Буруцилчето, куриера на четата. Движи се бавно, поспира и се оглежда. Разбрахме, че ни търси и му се явихме. Каза ни той, че носи писмо за Даракчията, та го заведохме при него. Предаде му писмото и ги оставихме да си говорят секретно. Сетне Буруцилия си отиде, а Даракчията си дойде при нас, ала без кеф. Чакаме го нещо да ни каже — нищо. Чейнето му заключено. Свива цигара след цигара, пуфка и мълчи. Питаме го хаир хабер има ли, няма ли.

— Всичко е — казва — редовно, но се очаква потеря, та нека Фертига да отиде часовой!

Фертига стана и отиде. На поляната останахме 18 души четници. Бехме си тамам дояли чевермето. Като се махна Фертига, Даракчията ни събра. Извади от пазвата едно писмо и ни откри, че това е смъртната присъда на Фертига. Трябвало да се убие тази вечер... Нарездане на Организацията.

Никой не каза дума. Всеки гледа в земята и мълчи. Ако Войводата даде смъртна присъда на Фертига, дето беше опълченец, стар комита, какво оставаше за нас?

Реша се трима едновременно да стрелят в него, между тях — и аз, само че като заспи.

Вдървих се, да речеш, та не отказах и дума не рекох, защото знаех, че х̀а си рекъл, х̀а си отишъл и ти с Фертига за оня свят, ако не ти се случи да го и превариш. Не знаеш кой те следи и наблюдава. Кой

те предава. Страшно нещо е да си някому в ръцете, дето му е дадено право да коли и беси. Като на теле главата ще ти наведат и дядо Петър ще я отсече, ама ще си наточи първо ножа с чакмака, докато ти с наведена глава, чакаш, да ти я отрежат. Затова, се вдървяваш и подчиняваш. Кажат ти: „Сечи!“ — сечеш. Кажат ти: „Коли!“ — ще колиш. Защото лошо нещо е страхът. На мене ми минаваше през ума да кажа на побацима, на Фертига, да уловим букака или дори двамата да бягаме, но страхът ме вдърви и, криво-право, нищо не направих.

Нареждането беше аз да легна с Фертига, както всяка вечер си лягахме, а когато той заспи — тогава да се стреля в него с три пищова едновременно. Така и стана. Вечерта се хубаво нахранихме с чеверме. Фертига яде за двама и беше весел като никога. Сетне си легнахме, прегърнахме се, както си ни беше обичаят, и той заспа. Аз пък се правех на заспал и мислех да му шепна ли в ухото каква е работата или да си трая? Да шепна, или да си трая! Ако му кажа, трябва да станем и да бягаме, но маузерите зад нас щяха ли да ни оставят? То не случайно и мене ме наредиха да пукам, да ме изпитат, защото знаеха, че се обичаме: ако пукам — добре, ако не пукам — и мене да очистят с Фертига.

Издуха ми се жилите от мислене, още малко да се пукнат. В това време побратимът заспа и другите ме сбутаха да ставам. Насочихме леворверите и стреляхме. Фертига скочи, изправи се — огънят не беше угаснал и се виждаше добре. Рипна, както си беше увит с шала през главата, и посегна да си размотае шала, но в това време ние запукахме отново. Той подрипна и взе да маха с ръцете, да реве също като вол, когато му забиват ножа, пък не могат да улучат вратната му жила. Ние пукахме един през друг, а Фертига не пада. Дънер, да речеш, а не човек. Хвърчи му кръвта, а той се мята и се мъчи да смъкне шала, докато най-сетне падна шалът от главата му и очите ни се срещнаха, и бръкна за леворвера. Добре че Лятата стреля в него, та падна, но докато да падне, очите му все в мене гледаха. Право в мене! Загреба суха шума и така застина със сухата шума в ръката, и очите — облещени в мене... И останаха вкопани тия очи в мене до край.

След тая работа не можех вече никого да гледам. Все ми се повдигаше отвътре като да повърна, пък не повръщам. Докато реших, най-сетне, да се махна от четата. Върху себе си каквото имах — изгорих го, избягах и се хванах овчар. Купих си кандило, окачих го под

една фундеста ела и редовно го палех, но и молитвите не ме оправиха. Хвана ме треска, насмалко щях да умра. Сетне, лека-полека, дойдох на себе си и се изправих на крака, но другото остана — вперените в мене очи на Фертига, побратима, когато душата му вече излизаше.

Остана си грехът. Другото всичкото на тоя свят с времето се смалява и успокоява, а грехът, колкото повече остаряваш, все повече наедрява и стърчи... Стърчи и те убива, както и да легнеш, та все повече мастика ти трябва да го поливаш и гасиш.

Това е то грях да имаш, съвест да те бори...

Ха сега, Трифчо, налей една!

КУЧЕТА

Отдавна не бях виждал куче с тъй навита, накеркелена опашка. То вървеше из улицата с лека стъпка — весело куче, пъргаво, отбиваше се да вдигне крак до някой дувар и заситняваше отново с вдигната глава.

Друго куче седеше на улицата — мръсно, жълто, без опашка, с клепнали уши. Като забеляза онова с вирнатата опашка, то се шмугна в къщата, а когато се върна, до него вървеше едроглав, с проскубана шия, мрачен пес.

Двете кучета — гуджукът и проскубаният — застанаха по средата на улицата, през където щеше да мине кучето с навирена опашка, и когато то ги наближи — нападнаха го изведнъж. Така се блъснаха в него, че и трите подрипнаха, увиснаха за миг във въздуха, а след това тупнаха и намерили се на земята — завъртяха се в ръмжащо кълбо. Претърколи се кълбото няколко пъти и се „развърза“. Първи отлетя гуджукът, отблъснат от веселото куче със силен удар, а след него — и мрачният пес, с окървавено ухо. Озъбени и настръхнали, двамата нападатели застанаха на почетно разстояние, изхапани, изглежда, както трябва.

Веселото куче се отърси и понечи да продължи пътя си; в тоя момент от една съседна врата, дочул врявата, изрипна нов противник, един старичък пес с кърваво око и без клепач. Той връхлетя с такава ярост върху накеркелената опашка, че в първия миг и двете паднаха на земята, само че веселото веднага се изправи и впуснало се върху нападателя като стрела, блъсна го с яд. Кървавото око залитна от този съкрушителен „нокаут“ и щеше навярно много да изпати, ако гуджукът и мрачният пес не бяха се впуснали в нова атака. И тогава всичко се сви в една кучешка вихрушка, вдигна се грозен прахоляк и вече не можеше нищо да се види. Чуваше се само тракане на зъби, ръмжене и хриптене. Най-сетне прахолякът се разнесе и се видя, че заградено от тримата си нападатели, сразено, веселото куче беше си подвило опашката, а враговете му повече не го нападаха. И не само не го

нападаха, но се отместиха, дадоха му път и то си тръгна унило и раздърпано, ала с подвита между кълките опашка.

КУКУВИЦА КУКА

Пролетта има много вестители, но кукувицата няма съперник, макар гласът ѝ да не е звучен като на славея и трепетен като на чучулигата. Нейното кукане, уж просто и еднакво, е натръпнало с толкова порив и нежност, че едва ли друг някакъв звук изразява тъй ясно и силно усещането за пролет.

Чуе ли се „ку-ку“, замирисва ти и на теменуга, и на кукуряк, и на игличе. Прозвучи ли тоя призив, сънените дървета развиват пъпки и пускат неогъглената зелена шумица. После под същото „ку-ку“ филизите потеглят нагоре и цялата земя се залюлява в буйния ритъм на пролетта.

Че има нещо вълшебно в кукането на кукувицата, някаква магия, уверяват и народните поверия: „Както те закука кукувицата, така ще караш цялата година...“ Ако те завари с пълен джоб — така ще ти върви — на пълно. Ако те свари влюбен — на любов ще ти върви. Ако си на път — ще пътуваш цялата година... Най-лошата клетва е: „Кукувица да не чуеш!“ Има и поверие: чуе ли болен кукувицата — през тая година няма да мре. Затова на времето гледали да попримъкнат болника навън, за да чуе овреме спасителния глас.

Истински празник е било първото обаждане на кукувицата и за овчарите, и за хайдутите. „Ето, закука кукувицата, момчета, страшно няма!“ — разказва в своите спомени войводата Панайот Хитов как ободрявал посърналите свои момчета. Овчарите също чакат кукувицата, орачите и те — да почнат да сеят фасула и пшеницата.

Та кукането на кукувицата е не само предизвестие и зов, то е и предсказание, и заклинание, повратна точка в сменяването на сезоните.

И въпреки това кукувицата не извиква обич — снасяла била яйцата си в чужди гнезда и оставяла на другите птици отглеждането на своите малки. А кой се е запитал защо е така? На какво е отстъпил майчинският ѝ инстинкт, в името на какво се е пожертвувал? Защо Природата я е лишила от радостта да се грижи за своите малки, да оправя с човка рошавите им перца, да усеща до своето топлиите им

сърчица? Случайност ли е това, или прищявка? Или пък наказание? И в името на какво е тая необикновена жертва?

А може би Природата ѝ е отнела майчинството, за да се посвети напълно тя на призванието „Вестителка на пролетта“.

Заради това кукувицата търпи смъртни несгоди. Идва у нас още в началото на април и често тъй нареченият „кукувичи сняг“ я затрупва. Горката птица зъзне и трепери. Но не е имало случай да закъснее или пък да се върне откъдето е дошла. Знае, изглежда, че болни и здрави я очакват да оповести пролетта със своето изстрадано, радостно и заклинателно „ку-ку“.

А ние ѝ се гневим: измамница била, мързелива и не зная каква си. Измерваме с нашата груба, човешка мярка едно от най-чудесните хрумвания на иначе суровата Природа — да събере ароматите, стоновете и тръпките, надеждите и възторзите на вълшебството *Пролет* в един-единствен, всепроникващ звук! В едно само „ку-ку“.

ПЪРХАТ МИСЛИ УМОРЕНИ

Седя в двора на селската ми къща и се пека на омекналото септемврийско слънце, а Могилата отсреща се е пропъстрила, забледняла е габровата шума. Шипката — узряла — единствена се червенеет сред ливадата. Откъм полето долита грохотът на автомобилния поток.

И днеска се разходих до върха, но тъжното ми настроение не се размина. Станала е кръвта ми ленива, мъчно плакне градската умора. Давят ме невидими отрови, а притесненията ме стискат за гушата. И все по-тъжни стават есените. Идва ми на ума за берданата вътре в къщата; един, патрон и край на всичко. И се хващам изведнъж в неблагоприятност — жив и здрав, а да мисля за берданата.

Не ти се работи — е, добре! Гледай си шарената Могила, яж медено грозде и чети умни хора каквото са написали.

Утре ще ти сварят кокошка, естествена, и ще си припомниш „Здраве“, селския есенен празник, когато веднъж в годината си се нааяждал до насита... Ще препечеш наденица на жарта и ще я полееш с едно тасче домашно вино. Имаш зъби! Имаш стомах! Гледаш с двете си очи. Чуваш, което трябва и не трябва. От какво се тогава оплакваш?

Не били хората светци! Та кой е казал, че трябва да бъдат?

Нагонът тържествувал! Та кой е обявил, че нагонът е надвит?

Или хлябът не ти слади?

Дядо ти, за да яде хляб, е трябвало сам да си направи нива. Да отсече триста дебели буки и да извади от земята вековните им корени. Опитай се да отскубнеш пръчка от земята, не дори пръчка, а една коприва, за да видиш какво е, а той стогодишни буки, корен по корен е вадил от земята, за да си направи нива. Докато я правил, новоселци, за да му отнемат мястото, ту с пушки го заплашвали, ту с тояги го нападали, но дядо продължавал да си прави нивата. И ял от нея хляб. А ти, когато ядеш хляба, минава ли ти през ума за нива, за воденица? Не! Сякаш хлябът пада от небето.

Баща ти, за да яде грозде, сам си засади лозе, сетне го пръска по пет пъти в годината, три пъти с мотика го прекопава, два пъти — с дикел, веднъж го възравя, два пъти го пои... Затова пък, като вземеше чепка грозде, ръката му трепереше от радост...

... Пърхат мисли уморени. Не отиват далече. Кръжат все около мене.

Не. Бе трябва да се пише за умора. Хората не обичат да им се говори за умора. Стига им умората, която носят в себе си. Хората обичат веселите, бодрите неща. Умората трябва да се крие! Да се изкопава дупка и да се заравя в нея. Умората трябва да се дъвчи, да се гълта. Гълтай, гълтай, на едри парчета гълтай, не се оплаквай. Гълтай и подминавай. Излишно е да се оплакваш. Или ти се ще да те съжеляват? Но стигне ли до съжаление, никой нищо не може да ти даде. Затова — стискай, ако щещ, скърцай със зъбите, но мълчи! И въздишай тихо. Не прави, както някога правеше баща ти, той въздишаше тъй открито, че ни късаше сърцата. Тежко е да си дете, безпомощно, да чуваш баща си да въздиша и да не можеш с нищо да го подпреш.

Изкопавай дупка и в нея въздишай. Или ти се ще да извикаш, та някой да те пожали? Да пошепне: „Ей, сиромашът, колко му е било зле!“

А в същност сиромаш ли си? Ти живееш, а животът е нещо тъй рядко във Вселената. Имал си късмет да се родиш. Имал си още порядък късмет — не си се случил нито дърво, нито трева, а Човек, който може да мисли, да се радва на изгревите и на залезите, на шарената Могила. Може да съзерцаваш и Всемира, и да докосваш с ръка тайните земни и небесни! Можеш да чувствуваш, да се възхищаваш, че и да страдаш! Да усещаш и гъдел, и болка, да примираш от удоволствие и да хълцаш от радост. А ти мислиш да го стреляш с пушка, да съкращаваш тоя рядък, тоя неповторим живот!

Я сега, мислителю, слез в кухнята, хапни си меден памид с козе сирене и направи един дълбок поклон на Слънцето, чиито рожби сте и ти, и сладкият памид, и бъди, неблагодарнико, доволен, че си се родил човек.

ЗА ПЪРВИ ПЪТ

Историята на „новите неща“, появили се за първи път, говори много за Човека, защото в нея се оглеждат „полюсите“ на човешката душа, сблъскват се крайностите. Новото се напъва да гътне старото, старото се мъчи да види сметката на новото и в тази непрестанна битка ние откриваме себе си във всичките си измерения.

Първата газена лампа била донесена в село за някаква сватба, „за да е блестящо и шенлик“, но когато я запалили, фитилът ѝ бил ниско вдигнат и засветила много слабо. Ами сега? Никой не бил запознат с тънкостите, затова повикали поп Димитър. Попът се явил, погледнал лампата отгук, погледнал я оттам и махнал с ръка: „Сваляйте шишето!“

Като свалили шишето, последвала втората негова заповед: „Дайте ми дилафа!“

Струпали се около попа да видят как ще се „подигне“ лампата, а той, без много да му мисли, хванал фитила с машата и го издърпал.

— Ха сега слагайте шишето и палете! — рекъл той на слисаните хора и добавил гордо: — Всяка работа си има дамар, само че трябва да го знаеш!

Какво по-обикновено сега за нас от долните гащи? Но за моите съселани, от тридесет и втора година, когато за първи път проникнаха в село „долните“ или още както се наричаха „белите“ гащи, бяха събитие вълнуващо.

Първият, който се появи в село с тях, беше някакъв турист. Тогава веднага се виждаше кой е с долни гащи и кой не, защото бяха дълги колкото панталоните, а на това отгоре, за да не останат невидими, снабдени бяха с дълги ширити, които се връзваха долу на „ключ“. Голяма гордост беше, като седнеш и повдигнеш малко панталоните — да се видят долните ти гащи.

Първи ние, децата, забелязахме гащите на туриста. Десетина минути след появяването му след него се навърви орляк от малчугани. Необикновеното внимание към белъто му отначало го развесели, но

сетне взе да го дразни, той се опита да ни разгони, не успя и тогава, вбесен от яд, стори нещо неочаквано: спря по средата на селото, свали си панталона и като го метна на рамо, тръгна по долни гащи, за да ги видим хубаво и да го оставим на мира.

В село Павелско първият, който облякъл под потурите си долни гащи, бил наречен „Гащев“ — и досега тази фамилия си се именува така. В нашето село хората бяха по-предпазливи, но когато секретар-бирникът Дундаров ги облече — бентът се отприщи.

Новото мъчно си е пробивало път не само в село, но и в града.

Би могло да се очаква например, че в един стар и културен град като Асеновград (Станимака) земеделците с радост ще приемат първите плугове система „Сак“. Ала става тъкмо обратното: населението ги отказва! За да свикне то с тях, общинският съвет постановява „да се купи общински плуг и да се дава на желаещите граждани безплатно, за опит.“

Две години траят плахите опити с новите железни орала. Две години се колебае везната между оралата и плуговете, докато царевиците казват тежката си дума. „Царевиците, засети с плуг“, обявява се във вестник „Дружба“ през 1904 г., „не се повредиха от голямата суша, докато нивите, орани със старото орало, изгоряха от сушата, макар да бяха в едни и същи местности.“

Състезанието между ралото и плуга е решено: още през същата година клонът на Земеделската банка доставя 80 „нови орала“.

В протоколите на градския съвет от това същото време намираме една интересна бюджетна разпоредба. Ръководството на читалище „Родолубие“ иска от съвета да му отпусне място за постройка на театър и читалище. Съветът единодушно отказва, „защото няма подходящо такова в центъра на града!“ Но когато дружеството „Асеновски юнак“ само 24 дена по-късно (на 19.X.1901 г.) изпраща искане да му се подари място за построяване на игрище, съветът единодушно решава „да се отстъпят 640 квадратни метра на тукашното гимнастическо дружество за исканата цел“!

Очевидно гимнастиката внушава много повече уважение на общинските управници. Думата „юнак“ неотразимо се налага над думата „читалище“ и все повече се утвърждава, докато „юначеството“ се превръща в мода, прераства в страст, която дълго ще държи в трепет

и напрежение градските власти, ще въодушевява отсега нататък градските маси.

Около деветстотин и първа година, започва строежът на презродопското шосе от Асеновград за Пашмакли (сегашния Смолян) и за първи път тука са употребени взривове.

„Министърът на обществените сгради М. Маджаров — пише Васил Дечов в «Миналото на Чепеларе», том I — взе присърце молбата на окръжната постоянна комисия. Той се споразумя с Министерството на войната и нареди да се отпусне даром от военните складове 100 (сто) килограма динамит и да се командироваат единадесет опитни войници пионери, които да разбият с динамит изпечените по пътя големи и твърди каменни скали между Станимака и Бачковския манастир. И благодарение на тази помощ, на 14 август 1908 година пътят беше готов за движение по него на файтони и товарни коля.“

Сто килограма динамит! Като си помислите за хилядите килограми, които се влагат сега на всеки километър нов шосеен път, наистина ти става мило за онези първи единадесет пионери, които са свещенодействували с динамита пред възхитените погледи на цяла Родопа.

Радостта на родопчани от откриването на пътя е невероятна!

„Стоотици файтони, брички, каруци и волски коли се насосаха по пътя за Бачковския манастир — пише Дечов. — Няколко хиляди мъже, жени и деца, едни във файтони, брички и волски коли, а други на коне и пешком, свирещи и пеещи, се движеха по пътя и пристигаха в манастира. От гледката и големия възторг силно затуптяха и отслабналите сърца на старците. Една бабичка от с. Бачково излезе от къщата си с китка в ръка и се спря на пътя да посреща гостите, но не издържа. Тя хвърли китката на един файтон, разтрепера се от радост, нахлупи се на земята и там изгасна.“

Тази щастлива родопчанка е навярно *първата жертва* на обществената радост в България след Вазовия дядо Йоцо.

Някои се радват и даже умират от радост, други пък се възмуцават и така се появява за първи път думата *петиция*. Това е петиция до кмета на Асеновград от 17 юли 1903 година и има следното съдържание:

„Защо, господин кмете, държите за пожарникар някой си Райчо Найденов, когато той не е оттука, а от село Чепеларе, а освен това, не е с добро поведение? Тъй като напоследък, като бил в Чепеларе в отпуск, той откраднал едно яре, а по-напред, когато ходеше да ваксинира гражданите, ощипал е годеницата на бившия глашатай Христо Атанасов, вследствие на което последният сега се е умопобъркал!“

Успоредно с думата „петиция“ в града си пробива път и думата „реклама“. Става дума за първата печатна реклама, и то не за вино или за суджук, а за *книга*! Тази реклама се е появила в брой 21 от 26 март 1890 година на вестник „Балкански глас“ и има следното интригуващо, обявено още на заглавната страница, съдържание:

Хероическия тулумбаджия

Смит!!!!

ДУМИ НЕПОДРАЖАЕМИ:

И аз съм баща и няма да оставя да умре това дете!!

50 000 екземпляра продадени!

Под печат

ШЕСТО ИЗДАНИЕ!!!

Нека се пука Иван Вазов, чиито разкази са се печатали в няколкостотин бройки.

Първият автомобил в Станимака се появява на 14 април 1906 г. Ето съобщението, поместено в асеновградския вестник „Дружба“:

„АВТОМОБИЛ В СТАНИМАКА! Миналата седмица, когато Н. Ц. Височество замина през града ни, за да посети Бачковският Манастир, дойде тук и автомобилът му, който направи една разходка из главната улица на града. Понеже в града ни за пръв път се появи автомобил, то много любопитни се трупаха около него, за да го гледат и му се любуват.“

Подушили печалби в тая работа, три години по-късно неколцина асеновградчани основават първото „Автомобилно дружество“ и се явяват в града с нов, „станимашки“ автомобил, чието вестяване на пиящата е обявено с горчивина и тържество: с тържество, защото Станимака най-сетне има свой автомобил, а с горчивина, защото местата в него са разпределени на класи. Това е оригиналното обявление, което няколко дни наред вълнува града:

„Пристигна най-после новият автомобил, доставен от станимашкото автомобилно дружество. Той е малко по-голям от пловдивския и е разделен на класи: I класа — по 1,50 лева на място; II класа — по 1,20 лева на място и III класа — по 1 лев на място.“

Новият станимашки автомобил е „една от най-модерните и солидни коли с всичките й удобства“. Той има 12 места и може зимно време да се отоплява. „Няма съмнение — пише «Дружба», — новото средство за превоз на пътници между Станимака и Пловдив ще зарадва всички граждани, с изключение на файтонджиите, много от които ще бъдат принудени да дирят нови средства за поминък. Понеже тукашните файтонджии са синдикирани, най-добре е и те да си набавят един автомобил.“ (7 ноември 1909 година)

Файтонджиите са наистина в паника, присмиват се на автомобила, режат му гумите, заканват се на притежателите му, но черната лъскава машина не отстъпва. През 1910 година автомобилите стават два, а през 1914 г. се появява и трети, общината ги облага с по 10 лева годишна такса и по този начин те влизат не само в бита, но и в бюджета на осиромашалата градска община и стават, тъй да се каже, „официално признати возила“.

За разлика от автомобила, който идва да наруши препитанието на един отлежал файтонджийски еснаф и среща по тази причина ожесточен отпор, проникването на *кинематографа* става леко, безболезнено и дори с радост.

„Инициативата на няколко наши видни съграждани, начело със симпатичния и възприемчив г. В. Димоглу, е вече ревизирана — обявява в. «Дружба» в броя си от 14 януари 1912 г. — Градът ни е

снабден с кинематограф! Имахме щастието да присъствуваме на няколко представления и със задоволство констатирахме, че кинематографът с нищо не отстъпва на софийските и е много по-добър от пловдивския — нещо повече, той превъзхожда всички досега от нас видени кинематографи с две ценни качества: с много светли картини и абсолютно никакво трептение, което най-вреди на очите на зрителя. За картините няма да кажем нищо, защото изглежда, че хората, които са се наели с техния избор, разполагат с нужния вкус.

Ето едно място, което заслужава да се посети от всеки! Нашите съграждани вместо да прекарват през дългите зимни нощи по кафенетата и кръчмите и да се тровят в задимена атмосфера, ще сторят по-добре да отидат със семействата си в кинематографа, гдето ще видят всред весела атмосфера и настроение картини с поука, каквато рядко обикновено се дава.

Позволяваме си да повторим: кинематографът с нищо не отстъпва на софийския и е много по-добър от пловдивския!“

Локалното патриотично чувство, както се вижда, не спи. Вечната сянка на Пловдив е вече додеяла на гражданите в Станимака и накипялото чувство намира едно удовлетворение в модерния кинематограф, който — нека се пукат пловдивчани! — е много по-добър от техния.

Интересно е за нас и първото появило се в печата съобщение за *телефона* (в. „Марица“, бр. 8, 1878 година): „Изнамерен е телефон — малко инструментче, чрез което могат да се разговарят двама хора — единият в Пловдив, другият — в София.“ В следващите броеве на вестника се появяват съобщения как губернаторът на Източна Румелия инсталирал телефон в кабинета си и оттам говорел с кочияша си в конюшнията. Телефонът е обаче далеч от Станимака и не рядко срещаме в заповедните книги на общината, написани с ръката на кмета бележки: „Отивам в Пловдив да говоря по телефона с г. г. министрите!“, „Заминавам за Пловдив да докладвам по телефона на г. Радославов...“, „Да чуя нарежданията на г. г. министрите...“, „Да уведомя г. г. министрите“ и т.н., и т.н. Чак през 1909 г. се появява съобщение (бр. 96 на в. „Дружба“), че Станимака (Асеновград) ще бъде свързан с телефон.

С много шум е съпроводено в града проникването на *грамофоните*. В Пловдив това ново чудо на техниката е доставено от

Цариград заедно с телефона още през 1978 г. В Станимака грамофонът, наричан *фонограф*, за първи път прониква на панаира във форма на „слушалки“. Около 1909 г. обаче грамофонът е толкова разпространен в града, че предизвиква общественото възмущение.

„Нашият град напоследък се е заразил с една необяснима мания за грамофон — четем в бр. 210/1909 г. на «Дружба». — Всяко кафене, гостилница, кръчмарница и пр. се е снабдило с грамофони, тъй че на едно разстояние на 200 метра по главната улица ще видите повече от 20 грамофона, които със своите разнообразни песни и свирни са обърнали чаршията на панаирски сбор и вместо да причиняват на слушателите наслада, напротив, ужасно ги отегчават. Цяло Вавилонско стълпотворение! Ние не можем да си обясним каква е тая мания за грамофони, които със своята огромна стойност ущърбяват нашите кръчмари, кафеджии и гостилничари.“

Явната злъч в тая бележка става лесно обяснима, като си припомним, че в Станимака през това време има около стотина латерни и латернаджии, които си вадят прехраната с музика. Ако за всички останали грамофонът е мода и удоволствие, за тях грамофоните са катастрофа, защото предвещават глад и безработица.

На нож се посреща в Станимака и *модата* в облеклото.

„Думата ни е за женските шапки и за мъжките каскети — и едните, и другите със своята неестественост и със своята несъразмерност и изпортеност представляват едно смешно зрелище по главите на жените и мъжете. По улиците ще срещнете дамски шапки във форма на пчелни кошери, на хаврузи, на тенджери пачеджийски, на гърнета, на гювечи от кисело мляко, на индийски чалми и делиормански гъжви и какви ли не още, които произвеждат у всекиго и смях, и съжаление. Колко иначе красиви дами са се обезобразили и угрозили под таквиз новомодни шапки! Но пуста мода, как да се оставиш от нея! Женска суетност и нищо повече! Не малко смешни са станали и мнозина мъже с новомодните каскети, едни от които приличат на бачковски шарени торби, а други — увиснали и разтегнати като детски гащи. Но нали е модно, то трябва

да се поддържа и да се маймунствува, иначе ще ви нарекат простаци.

Демократите гласуваха закон за ергените, но дикиш не хвана. По-добре ще е да се гласува един закон за модата и тогава може би ще се ограничи това безобразие с нея, с новите каскети и шапки, тъй много окарикатурени.“

(„Дружба“, бр. 242/1910 г.)

Хубаво забележете, това е една от първите атаки, които ще продължат и отсега нататък вечно ще се повтарят при появяването на всяка нова мода, без нищо да може да я спре, без нищо да я върне. Модата ще си отива и ще се възражда, модата ще се появява и умира, но ще се появява винаги по собствена воля, ще умира винаги от собствена смърт!

Потресаещо впечатление произвежда сред обществото появяването на първата жена пред публика с къси гащи. Тя се казва Мара Кацкина и участва в една група циркаджии или още „джамбази“, както са се наричали тогава цирковите артисти.

„Коронният номер“ на Кацкина е язденето на кон. Пъргавата млада жена се качва на него само с един скок и с развети дълги коси и голямо деколте демонстрира пред сащисаната публика не само своята ловкост, но и своя сексапил. Всичко младо, буйно в града идва да се любува на тая красива джамбазка и пред нея са кротки като агнета и въртоглавите лангери, и турските бабаити, и даскалите, и чифчиите, кожухарите и бостанджиите. Това е първата жена в Асеновград, която ходи с къси гащи за реклама на цирка и с тоя си номер привлича много повече любопитни, отколкото всички циркаджийски фокуси. Джамбазите идват всяка година на панаира и все на едно и също място си правят палатките — накичени с червени висулки и пискюли — за обща радост на мъжкото и за ядове на женското население в града...

Неутихнали вълненията около Мара Кацкина, ето ти нова причина за вълнения: появяването на първата опашата звезда *комета* през 1910 г., „с малка блестяща глава и твърде дълга опашка, която към края се възвива в посока на юг“. Прокобите около нея са много: за второто пришествие, за война, за мор, а някои вестникари, вземайки

повод от това, че опашката на кометата е в посока на Турция, обявяват, че в близката война с Турция ще спечелят българите.

Неотминала опашката звезда, на асеновградския (станимашкия) небосклон се появява друга „със световен блясък и слава“ — Енрико Карузо! Само че не лично, а със своя портрет. Случаят е регистриран и в местната преса и заслужава да се прочете.

„Една рядка знаменитост! (пише вестникът от 28.I.1912 г.).

Редки са случаите, когато някой се удостои със саморъчния портрет на някоя височайша особа или всеизвестна знаменитост, а най-нещастните досега бяхме ние, станимаклиите, но ето че щастието ни се усмихна и на нас. Думата ни е за саморъчния портрет на знаменития в днешно, време италиански тенор Енрико Карузо, с който е удостоил нашия млад съгражданин г. В. Примов, изпратен му е с особено писмо от същата знаменитост. Ние видяхме този портрет и дойдохме до самоувереност, че наистина не даром се пише по целия свят за фигурата на този всесветски певец артист, който пленява мъжете и влюбва сърцата на жените, които са имали щастието да го видят на сцената.“

И тъй, след векове нещастия, нашествия, пожари и грабежи, след векове мъка и страдания, след векове напразни надежди и прахосани за нищо и никакво мечти — *щастieto* благоволява най-сетне да се усмихне на станимашките граждани: саморъчният портрет на знаменития италиански певец Еврико Карузо е в ръцете на Вангел Примов!

Едно явление, което все повече тиранизира градския живот в началото на сегашния век, е *бързината* — „голямата“, „страшната“ бързина, която се развива по улиците на града от колари, ездаци и велосипеди и все повече застрашава живота на мирните граждани. Ето първия вопъл на пешеходците против стремителната бързина:

„Обръщаме вниманието на полицията върху лошия навик у нас: коларите и ездачите да препускат с най-голяма бързина колата и конете из улиците, с което непременно ще причинят някое нещастие на проходящите из улиците най-вече деца и старци.

Няма ли властта средство да обуздае такива неразбрани колари и ездаци? Средства много, но няма власт, която да ги приложи!“ (В. „Дружба“, бр. 197/22.XI.1908 г.)

„И друг път сме посочвали лошия навик в града ни да карат с неудържима бързина из главната улица кола или пък да се препускат коне, мулета и пр., с което често пъти са се случвали нещастия, като са премазвали най-вече малки деца, с които нашите улици всяко време са пълни. Обаче властите нищо не са направили досега, за да турят край на туй забранено от закона бързо каране на кола и добитък. Ето защо принудени сме повторно да обърнем сериозно внимание на общинското ни управление върху горното, като го помолим да издаде нужната заповед, с която да не позволява да се карат кола и добитък по улиците под страх на наказание.“ (Бр. 185/26.IV.1908 г.)

Протестите засягат дори (оо, каква смелост, ооо, каква дързост!) дори офицерите от полка, които бърже карат конете си, връщайки се от казармите в града, и застрашават с това бързо каране децата, които пълнят улиците.

Конфликтът между превозните средства и пешеходците — те все още имат самочувствие на господари на улиците — бързо се задълбочава и става все по-кървав и жесток:

„Ново нещастие от велосипедист — четем във вестника от 10 август 1909 година. — Преди няколко дни на улица «Княжеска», която станимашките колоездачи са я обърнали на колодрум, се случи ново нещастие от един бърз велосипедист. Последният, без да съобрази, че по тая улица се движат много хора и най-вече деца, дал е такава бързина на колелото си, че просто е хвърчал (вероятно се е надпреварвал с друг колоездач) и в тази бързина колелото връхлетява върху детето на В. Гологанов, секретар на тукашното общинско управление и тоже велосипедист, поваля го и го наранява зле и едва е останало живо.“

Под натиска на общественото мнение борбата срещу прекалените бързини се подема и от съвета и започват сериозни глоби: глобяват се каруцари, велосипедисти, автомобилисти; глобява се дори (това става още през 1891 г.) съдебният следовател Христо Калеев, един от всесилните мъже в града, „затова, че препускал коня си по улица «Пловдивска», също и Никола Мимида за същото престъпление с по 25 лева“, като „човек, който разбира законите“ и въпреки това ги нарушава.

Борбата срещу бързината в града се води в продължение на четвърт век, за съжаление, без особени резултати. Превозните средства стават все повече, бързините стават все по-големи, пешеходците все повече отстъпват от застрашаващите ги возила, докато най-сетне, с появяването на автомобилите — окончателно капитулират и бързината тържествуваща се носи по града.

Заедно с техниката и бързината в плесенясалата градска атмосфера навлиза един освежителен повей откъм север — социалистическият повей — и в града се появяват *първите стачки*.

Още през 1900 г. (22 февруари) кметът долага на общинския съвет, че „по време на стачката на касапите през миналия месец януари общинското управление се е разпоредило да се коли и доставя от него месо на гражданите, от което се оказала една загуба от 680 лева.“

Думата „стачка“ е за първи път употребена в асеновградски общински документ, но не и за последен. Срещаме я и през 1906 г., 1907 и 1908 г., все по-често, все по-настоятелно. Срещаме я и през 1910 г. в една заповед на кмета, с която се уволняват „метачите Христо Мулдвалъ и Запрян Гочев и Никола Пенков, понеже са се обявили като стачници“. Същата участ постига и метача Георги П. Ковач. Уволненията и заплахите обаче не спират обществената и политическа ферментация и на 27 април 1911 г. в местния печат се явява съобщението за *първата в града социалистическа манифестация* на „тесните социалисти“ (тесняците). Ето и самата статия.

„СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЯ ПРАЗНИК. На 18 април социалистите от целия свят празнуват Празника на труда. И социалистическата тесняшка организация празнува също. В навечерието на празника в партийния клуб се даде

литературна вечеринка, предшествувана от реч върху значението на празника. На самия ден на празника се устрои за първи път в града ни работническа манифестация. Наредени под червеното знаме и пеейки Интернационала и други песни, работниците минаха през главните улици на града.

Правеше впечатление, че повечето от участващите в манифестацията бяха млади момчета, терзийски и кундурджийски чирачета, които нямат още никакви права и от които социализмът е толкова далече, колкото е далече небото от земята. Дали те не представляват, аджеба, грамадната боева организация и сила?“

Снизходителност и ирония! С такива чувства посреща официалната (буржоазната) общественост първата социалистическа манифестация. Снизходителност и ирония, които скоро ще се превърнат в уплаха и възмущение, за да прераснат след това в злоба и отчаяние.

Градът стачкува, а животът си тече. Съветът гласува заплата на градския инженер Имраевски (10 април 1910 г.) — 3600 лева годишно. За пръв път се назначава акушерка с 600 лева годишно. За пръв път и общинският глашатай е с 600 лв. годишно (колкото акушерката). Заедно с това съветът гласува и 3000 лева за „служачи при топовете против градушка“ (!!!) Ако се съди по крупната сума, която съставлява годишната заплата на пет акушерки, изразходвани за сезона при градушките, т.е. за трите месеца от май до юли, може да се направи заключение, че „противонебесната артилерия“ се е състояла не по-малко от 15 души. Петнайсет души, разположени покрай двата бракувани планински топа, лежат по гръб в очакване на градоносните облаци, а при появяването им скачат и започват противооблачната канонада!... Връщала ли се е градушката? Стопявала ли се е? — не пише нито в пресата, нито в протоколите на градския съвет.

И тъй, настъпва ерата на противооблачната артилерия. Фонографът се състезава с латерната, а латерните — с чалгаджиите. Автомобилът се надбягва с файтоните, за да бъде самият той надминат от телеграфа и телефона. Борбата в края на века е повсеместна: борят

се още конякът с мастиката, „гроздовицата“ — със спирта; модната бира със старото вино и тая борба разтърсва махалите и разбърква торбата с парите. Като правило дребното умира, смазано от едрото; старото загива под напора на новото и валякът на Времето постепенно го поваля, за да го замени новото, все под девиза „За първи път!“

„За първи път!“ „За първи път!“ — тая дума все по-често се среща в живота на селото и града, все по-често ще го радва и смущава, все по-често ще го стряска и възхищава. За първи път люцерново семе, за първи път писци железни, телефони за първи път, автомобили нови марки, пожарни помпи... нови пожарникари. Думата „за първи път“ ще се повтаря и повтаря, докато остарее това „за първи път“ и всичко се слее в едно бясно движение напред, в един поток от ново, размесено със старо, който устремно лети към бъдещето на селото, към бъдещето на града, към бъдещето на света.

И не

ЗА ПЪРВИ ПЪТ.

СЪБОР В ЦАРИМИР

Обичам да ходя на сборове и да гледам селските хора. Музиката свири, играчите скачат, плетениците се полюляват... Ритъмът те увлича, доиграва ти се и се усещаш олекнал, освободен от мрачни мисли и отлежали дертове.

Нещо странно има в хорото: уж всички стъпват в един ритъм, правят движения едни и същи, а всеки в играта е неповторим: един се пъчи, като че хорището е негово; втори стъпва предпазливо; трети „бие“ стъпалата отвисоко, без да мисли какво мачка, а четвърти плахо се извива. Един полюлява рамене, друг — бедра; кой каквото има, пуца го в играта, показва истинското си лице, проявява истинското си сърце. И гледаш как маските човешки падат, как покривалата се събличат и пред тебе се появяват неочаквани лица, неподозирани характери, които изживяват в ритъма на играта себе си, освобождават се от себе си. Защото танцът е не само мускулно, а преди всичко вътрешно движение, една *изповед*, целителна и облекчителна. И защото при танца човекът си признава неща, които никога не назовава с думи — нито пред себе си, нито пред останалите хора.

Ето защо, като научих от моя познайник Колю Фъртуната, че в Царимир ще има събор, оставих си работата, качих се на таксито му и тръгнах. Денят бе топъл и душен. Като приближихме Царимир, движението се сгъсти, но затова пък просналите се край пътя зелени простори излъчваха свежест и прохлада. Напъвах се да чуя звуците на хорото, но не долавях ни тъпан, ни дявол.

Влязохме в селото — дълго село, края му не виждаш. Къщите, макар еднакви, ала нови, с големи дворища, с една дума — хубаво, богато, съвременно село. Разцепи се навалицата да минем и ето ни в средата на Царимир. Чуваха се музики, но не виждах никакви хора.

Попитах един царимирчанин с мургаво лице и бяла риза от найлон, къде им е съборът, а той посочи към една поляна, затулена от върбите край шосето:

— Ето!

Отправих се нататък и тогава забелязах, че по средата на поляната има естрада, на естрадата — музиканти с една певица. Наоколо бяха подредени дъски за сядане, а на тях — съборяни. Всеки уловил по едно шише бира, чука се от време-навреме със съседа си и пие... До естрадата — скари, на които се печеха двойни кебапчета. Три скари — на три места, хвърляха към небето бели пушеци и разливаха гъста, тлъста миризма. Дузина келнери грабеха печените-недопечени порции, тичаха да ги разнасят и гръмогласно съобщаваха новите поръчки.

В това време музиката — кларне, тъпан и акордеон — свиреше ли, свиреше, певицата — пееше ли, пееше:

*„Дай ми, мамо, дай ми две по петстотини
две по петстотини — цяла хилядарка,
да си купя, мамо, кило със ракия,
кило със ракия — и върла мастика...“*

Пееше певицата, не се шегуваше, а микрофоните, поставени на различни места из поляната, препращаха музиката с оглушителна сила към съборяните, та говор и музика се сливаха в една дандания. Тази шумотевица се блъскаше в клоните на съседните върби с такава сила, че листицата им трепереха.

Нищо не се чуваше сред тоя шум. Нищо не се виждаше от дима на разтопената кайма. През мъглата от бели пушеци прозъртаха от време-навреме лицата на хората по пейките, повечето мъже.

И все пак не ми се вярваше — може ли такъв събор да мине без хоро? Попитах един млад мъж къде им е хорото.

Той ме изгледа и отсече, без да бърза:

— Тука не играем хоро, другарю. Хорото вече не преде! — Ние тука правим „гюрещ“ (борба).

Махнах се от поляната, оставих съборяните да си допиват бирата, докато дойде време за борбите, и тръгнах по главната улица на Царимир, където се разхождаха младите. Добре облечени, нагиздени, парфюмирани, младежите изглеждаха чудесно. Край улицата имаше сергии с шекерени петлета, край тях се трупаха деца и свиреха с нови пищялки. До сергиите наклевали циганки продаваха слънчогледови

семки. Всичко живо ядеше семки и ръсеше люспиците по улицата... Момчетата флиртуваха с момичета. Семката е хубаво нещо за такива случаи: опре ли ти се някоя дума — хайде семката в устата, докато си спомниш какво да кажеш.

На площада, където щеше да стане „гюреша“, нетърпеливите вече заемаха места, а други се бяха разположили от сутринта върху шарени одеяла. Закусваха, пиеха „алтай“ и очакваха да започне зрелището. Безброй коли и мотоциклети, паркирани по ливадата, лъщееха на слънцето, накитени с възглавници, с целофанени змейове, джуджета и маймунки.

Това беше съборът...

Хоро нямаше да има.

Качих се в таксито и се понесох обратно, замислен за изоставеното народно хоро. Триста кила кайма, една музика, пет чувала семки и хиляда шишета бира бяха достатъчни да се направи събор. Музиката щеше да гърми и да треци, семките щяха да се превърнат в люспи и с това увеселението щеше да свърши. И никой, никой нямаше да си спомни, че някога се е играло, че в тая игра има нещо, дете го няма ни в „гюреша“, нито в бирата, нито в семките, нито в тлъстите кебапчета. А докато се измъквахме от задръстеното шосе, зад нас гръмна хилядогласен вик и се разбра: борците бяха вече пристигнали.

Започваше гюреша — коронният номер на събора в село Царимир.

ПАЗАЧЪТ НА ОВЕСЕНАТА НИВА

От мене да го знаеш: без деца — лошо, ама и с деца не е много за предпочитане. Нито да ги имаш, нито да ги нямаш. Ей го моя: трийсетгодишен мъж, женен, с дете, работи в град, а дошел да иска от мене двеста лева за море. Питам го: „Не можеш ли да си ги спечелиш сам, а ги искаш от мене?“

— Мойта заплата — вика — ми не стига.

— Ами на жена ти заплата? Какво стана с нейната заплата, дето се хвалеше баща ѝ на сватбата, че с тая заплата можела да ме купи с овцете. Нали, викам, за това избра жена артилерист? (Жена му работи на ракетите, дето разбиват уж градушките.)

— Тя — вика — взима сто и трийсет.

— Като взима сто и трийсет — ще приказва за сто и трийсет, а не за двеста. Да ми вика тя на мене „дъртак“ и да говори на майка ти, че ако била нормална, нямало да вземе мъж, по-голям от нея с петнайсет години... Говори, ала не връща онова, дето влачи от нашата, овчарската къща, в града. Не се отказва нито от сланина, нито от вълна и картофи.

А в нашата къща има, не е като да няма. Аз съм овчар, жената работи в стопанството — имаме от всичко. Лани дадох на „Родоба“ хилядо килограма ягнета. Двайсет чувала са ми докарали само зърно!

Затуй рекох на момчето:

— Като не ти стига заплата, махни се от града и ела при мене да пасеш овцете. Ето ти къщата, градината, ще видиш какви пари ще текнат. Ще има не за море, а за през море.

— Не ща — вика, — татко, да се връщам. Пък и жената няма да се съгласи.

— Е, като е тъй нека тия двеста лева, дето ви трябват, да си ги спечели тя.

Сетне като ми дойдоха на гости синът и снахата, гледам, начумерила се тя — сърдита. Рекох да я развеселя, та я питам какво ще пие, белким дойде сърце на място...

— Пия — вика — бренди.

Бренди — бренди! Отивам при Душко в кръчмата, купувам едно бренди, занасям го в къщи, черпя снахата, дано да се позасмее, ала не ще. Седи ми на софрата като градоносен облак и не повдига ни главата, ни очите. Не помогна, значи, брендито, да се сдобрим. „Хайде, викам си, ще опитам с пари. Ще им внеса за апартамента, че дано да се позасмее.“ Отброих им три хиляди лева от моите, овчарските пари. Извадих ги от книжката и вярно, че снахата поомекна, ала за не повече от месец. Сетне пак се начумери и взе да ми вика „дъртак“. Всичко, значи, било напразно. На това отгоре, вместо да внесат парите за апартамент, купили си палатка от някакви си чехи, че да ходят с нея всяка година на море. Сетне чак разбрали, че палатката е тежка, трябва да се носи с кола, та му наредила да вземе на вехто една браква и тъй профукаха трите хиляди лева, дето им дадох.

Хора на живота! Малко им се работи — много им се живее. Синът ми по това прилича на чича си: дай му коли, бренди, песни и морета. Не ще овце. Ала аз няма да съм вечен, та да му доплащам дето харчи над спечеленото. Не че годините са много — седемдесет и първата още не съм подкарал, но от войната дето бех измръзнал, краката ми отслабнаха, не ме държат. Докторът ми каза, че са се отвинтили капачките на колената и не държат. Дето са мръзнали през войната, сега се отразява. Трябвало нови капачки да ми завинтят, нямало друг чалъм, само такива изкуствени капачки още не били измислени. Измислени били изкуствени ябълки на ставите, но капачки нямамо.

Та махни колената и краката, ами загазих със стомаха. Каквото и да хапна, тегне ми вътре като камък. Гледаха ме в болницата — нищо не намират. Само се спогледват докторите. „Дай кръв!“ „Дай пикня!“ „Дай това и онова.“ И все си ме боли. Лошото беше, че въз тая болка дойде друга: идват един ден да ме видят уж снахата и синът. Зарадвах им се, поканих ги, седнаха ми на кревата, а снахата от любезна по-любезна: пита ме какво ми е, да ми подложи ли възглавница по-хубаво да седна, а синът все в земята гледа. По едно време пресрами се и започна да ми говори, че щели да си купуват кола, пък му не стигали 3000 лева. Като каза „три“, жена му го пресече и каза, че три надали ще стигнат, защото колите сега имали увеличение. И започна след това

да ми разправа, че не бивало да си държа парите в книжка, защото щяло сетне да се плаща много наследствен данък.

Разбрах защо са се накарани да дойдат и ги отпратих, но след това пък жената пристигна: тя пък с адвокат — да сме направели смяна на къщата за друга, за да придобиела законен дял от нея... Ако станело нещо с мене.

Толкова години бях живял с тая жена и не ми се е вярвало, че за такава нещо ще се сети при смъртно положение.

Опразниха ми тия хора сърцето, та си рекох: „Нека пък да мра! За кого ли да живея?“ И спрях да поемам илачите. Тогава докторите ме изписаха и върнаха в село на доживяване с една зобилница прахове и церове, но аз дадох церовете на ветеринарния, а пък той удари инжекция на кучето, да го не убият пъдарите като съмнително откъм зараза.

И почнах да мра. Но сетне изведнъж ми дойде на ума: „Абе, защо съм се аз предал, та са не дигна да си изпия и изям парите, дете съм ги спестявал, вместо да ги харизвам на разни хрантутници?“ Тогава ме научи една лясковенка да смуча тръносливки. Те кисели, стипчиви, ала смуках и знаеш ли — тебе лъжа, мене истина — оправиха ме. Станах на крака и си поех овците. Тръгнах пак да ги паса, без да гледам тоя път кое е бранище и кое не е. А горският като ме смяташе за раково болен, не ме закачаше, макар че беше сербезин момче. „Паси, вика, чичо Янаки, където искаш. На тебе ти е малко останало до края на живота, а на мене — до пенсия...“ От хубавата паша овците се угоиха, подлудяха, а пък аз се уморявам. Затърсих да взема чирак, но кой младеж се съгласява сега да пасе овце? Да му викат „чубанин“. Добре че на Морчев момчето се беше сбило с бригадира, та го изпъдиха и дойде при мене... Осемдесет лева му давах само да дои, че на мене ръцете ми са се вдървили от ревматизма, не мога да доя. Бех наклонен още трийсет лева да му дам, но се разбра, че от него не става овчар. Като барне някоя овца, и в ръцете му остане половината й вълна. Свикнало желязо да бара, хич не мисли, че и овцата има душа. Та махни това ами един ден усещам като се храня, че млякото мирише... на нещо недобро, ала не разбирам на какво. На втория ден пак ям и пак същото. Викам си: „Тревата ли нещо от химическия тор се измени, нещо друго ли се случи?“ Та чак на четвъртия ден видях, че не е от тревата, а от моя помощник. Заварих го да цеди надоеното мляко през

някакъв парцал и като се вирам — потник. Свалило си потника и цеди през него прясното мляко.

— Защо, викам, така работиш? Да цедиш млякото с потник?

— То, вика, нищо му няма на потника...

— На потника — няма, ала му има на млякото! Бива ли хубавото мляко да го вмирисваш ти на потник? Не те ли е срам?

Виках му, но то дебелоглаво, пет пари не дава, та го изпъдих и проводих хабер на сина ми да дойде, инак край на овчарлъка, но той не дойде — отидоха овците. Дойдох си в къщи уж за хубаво, а то се заниза едно „хубаво“, никому да се не случва: ходиш по двора като халосан, легнеш, ошашавиш се от лежане, пак станеш, преплетеш се в ногите на жената — нахока те. А пък и за овците ми се затъжи. Кучето в къщи вие, мъчно му и нему за овците, жената го пъди от двора, то се връща, аз се мъча да го браня, изпокарахме се с мойта Ленка, та викам веднъж на Минча фелдшера: „Дай ми отрова, че не ми се живее повече на тоя свят.“

— Срамота е — вика ми той. — Ракът те подмина, а ти отрова! Ти си навикнал да работиш, затова ти е пусто и празно. Я се хвани за нещо да видиш как ще дойдеш на себе си.

Засях тогава с овес нивата в Мечи дол. Стана — до пояс, да ти е драго да го гледаш, само че го надушиха дивите прасета. С пушка да пукам — не мога, защото мерата ни попада в ловния развъдник и е бранище, забранена е стрелбата. Пък те, маскарите, прасетата, усещат, че са под правителствена закрила и не бягат. Отместват се малко само и те гледат на кръв.

Сетих се тогава да направя нещо като плашило. Взех два празни варела и ги закачих в двата края на нивата, но така, че да могат да се клатят. Отвътре на варелите накичих чанове и тюмбелеци и тъй ги нагласих, че като се дръпне една сиджимка — удрят се във варела и става такава тупурдия, че мишките бягаха, камо ли прасетата. Вързах кучето в края на нивата — то пък да лае.

Дивите прасета отначало бягаха, но сетне, проклетите, навикнаха и не само че не се плашеха, но взеха да нападат кучето. На два пъти се хвърляха въз него и двата пъти го отървавах с тоягата, но на третия — бех отишъл в дерето за вода, а те го налегнаха и докато му дойда на помощ — направиха го на парчета.

Останах сам: денем спя колкото мога, а нощем си отварям очите и слухтя кога ще пропукат сухите клечки в букака, за да разклатя варелите и да подплаша дивите прасета, но тогава пък дойде Ловния. Задава се един ден и започва да ми се кара:

— Да махнеш — вика — тия варели оттука, че дивечът се дразни, инак ще ти съставя акт! Завчера — казва — една мечка си изяла малкото, от нервност. Твоите варели са причината.

— Ти — викам — можеш да съставиш акт, но варелите няма да пипна. Аз съм го сял този овес и имам правото да си го браня, пък на твоите мечки им дай да гълтат варелиян.

Ловният вече не дойде, но ми се случи друго: дърпам веднъж сиджимката и усещам, че не се обтяга и разбирам, че е отрязана. Отивам при варелите и що да видя: всичките чанове и тюмбелеци обрани и отнесени. Помислих, че ловният е свършил тая работа, но се разбра, че са туристи. Минавали оттука и като разбрали, че във варелите има звънци, издебнали когато съм бил в дерето за вода и ги отнесли. Срећнала ги на Челебийчето снахата, когато похлопвали едната от тътралчиците. Имало сега мода да си правят битови кътчета в града и да окачват звънци по стените. Казах на пълномощника да обади на милицията, но той ме оряза.

— Хайде — вика — бе, за два ръждиви тюмбелека да вдигаме такава патърдия. Нашето село, казва, се развива като курортно, не бива да пъдим туристите с такова отношение.

Разбра се, че за овеса ми никой не дава пет пари.

Както и да е — чукам сега варелите с една тояга и отбивам глиганите, но е временно. Не се знае докога ще се плашат от тоягата. Оня ден три шопара се совнаха отгоре надолу през овеса, процепиха го и спряха на долния му край, а сетне се обърнаха и ме загледаха с накървавени очи.

Сега изместих варела под дъба, та се затулвам зад него, когато чукам, да ме не връхлетят отзад, защото ги усещам, че искат да ме затрият. Както стана с кучето.

А от къщи жената пратила хабер: „Ела си! Младите са тука!“ Дошли са ни на гости.

Но аз се сещам за какво ме търсят. За парите в книжката. Снахата викала на жена ми: „Дядо е болен и се не знае какво ще стане с него,

нека да изтегли парите от пощата, за да не плащаме сетне наследствено право на държавата.“ Много било наследственото право...

— Много — малко — рекох на жената, — пари не давам. Който иска да живее, да спечели!

Да спечели, ама не ще. Тоя, дето е за овчар, седи в града, а градските идват тука да ни учат как се копае и оре. Караме пчелата да прави оцет, а мравката — мед, затова понякога медът е кисел, а оцетът — сладък.

Казвам го на тебе, на жената нищо ѝ не рекох. На нея ѝ казах, че не мога да оставя овеса на прасетата и ще се върна чак след жътва. Ако съм жив де, защото се не знае какво са ми скроили дивите прасета. Те сега седят горе в шумака и се молят на свинския им господ: „Дай, боже, тоя дъртак да си отиде оттука. Вземи го, боже, при себе си, а ние да нагазим овеса!“ А не мислят, че като ме няма мене — няма да има и овес. Прасето си е прасе: то не мисли какво да посее, а какво да изяде. Затова някой ден ще хукнат въз мене и ще отгърмя с варела в дерето. Та чуеш ли някой ден нещо да се търкаля и дрънка, ще знаеш, че си е отишъл от тоя свят чичо ти Янаки, последният овчар и овесар!

МАМБО ИТАЛИАНО

В Тетевен, в механата, където Левски някога се бил отбивал, един спарушен цигулар свиреше и пееше народни песни. Цигулката му скърцаше, гласът на цигуларя — слаб, съдран, като че закърпен, слабо се чуваше, но той пееше с такъв захлас, че мелодията излизаше сякаш направо от сърцето му — жива, топла, завладяваща.

Пя той за болна Цанка, за Гургуля и млад Стоян, за оня годеник, който поискал от годеницата си — за да я вземе за жена — да му направи хляб, само че брашното да отсее без сито, тестото да замеси без вода и без фурна да го опече на хляб. Влюбената годеница издържала на тая жестока проверка, като пресяла брашното през тънките си пръсти, замесила го със сълзи, а го пекла на гърдите си и така спечелила любовта на своя капризен избраник.

Цигуларят спираше от време-навреме да си поеме дъх, отпиваше вино от чашата и продължаваше да реди песен след песен. Докато пееше, в очите му играеха всякакви сърдечни светлосенки, а бръчкавото му лице постоянно мърдаше и си менеше изражението. То ту се подмладяваше и озаряваше, когато песента се катереше по шеметните височини на любовните възторзи; ту се помрачняваше и състаряваше, когато пропадеше в адските подземия на ревността; ту потръпваше, сграбчено в конвулсиите на надвисналата върху невинната Гургуля смърт.

Тия стари, чудни български песни бяха в неизразимо съзвучие и с тъмните очертания на тетевенските баири — навън, с дъсчените „зографисани“ тавани — вътре, и със спомените за Левски, който е идвал някога в тая кръчма, та сякаш не излизаха от немоцното гърло на стария трубадур, а някъде от бездната на Времето.

Хората, които влизаха в кръчмата с шум и глъчка, се някак стаяваха и заслушваха в песните на цигуларя. Но ето, по едно време вратата отхвърча и в механата се втурна развеселена група. Единият от групата, дългокос младеж, без да обръща внимание на цигуларя, се отпрати към „уредбата“, натисна някакво копче и в заведението гръмна

с всичка сила „Мамбо италиано“. Металната фурия се удари в тавана и забуча с такава сила, че веднага заглуши недопитата юнашка песен. Бай Петър храбро се опита да продължи, но ожесточеният от неочакваната съпротива магнетофон подгони с още по-голяма сила човешката песен, сгърчи я в ъгъла с механизираниите си юмруци и я на бърза ръка задуши.

Цигулката млъкна. Певецът изчезна изведнъж с широкото си палто, блясъкът в очите му угасна, а лицето му се сви, зашлевано сякаш от плесница. Миг или два той си така остана — с цигулка в ръката, след това изпи една от пълните с вино чаши и с несигурна походка тръгна към вратата, забравил широкополата си шапка върху масата.

ГИБЕЛТА НА СТЪРШЕЛИТЕ

Около сто врабчета обитават покрива на моята селска къща. Дупките под керемидите запушвах, гоних ги, но те упорствуваха и останаха.

И добре че останаха. В топли дни, когато слънцето припича, изведнъж се чува: тъ-ък! — а то стършел се ударил в стената и се търкулва зашеметен на калдъръма. Ако падне на гръб, докато успее да стъпи на крака, спуснат се врабчетата и го клъвнат на бърза ръка. Ако пък успее да се изправи, подгонват го и, обикновено, го настигат. Защо стършелите тоя ден се блъскаха в стената като слепи, макар да имат не какви да е очи, а очища? Заслепява ли ги нещо? Подлудяват ли? — Не знам, но продължават да се блъскат в стената като слепи и да стават жертва на врабците.

А може пък от глад да им причернява. Стършелите, както е известно, смучат кръв. Не са тревопасни. Нападат добитъка: конете, мулетата и магаретата и забиват смукалата си обикновено в главата. Кравите и говедата тъй се страхуват от тях, че — дигнали опашки — бягат, завират се в гъсталаците и се спасяват. Ала бедата им навярно е в това, че сега говедата са рядкост. В село има три крави, дванайсет мулета и трийсетина магарета — твърде малко, за да задоволят с кръв хилядите кръвопийци, които се блъскат в стената ми, отчаяни от липсата на перспектива.

А врабчетата имат страшен слух, въпреки че се правят на разсеяни. Клечи си то, врабчето, на стряхата и уж пет пари не дава, но чуе познатия му звук, спусне се, скок-подскок, и — хайде стършела в гушката. Умират стършелите, а загадката остава: Не забелязват ли стената?

В края на краищата нека се трепят, като няма говеда за хапане и кръв за пиене. Макар че тъкмо сега настъпва за говедата живот благатък: вълци няма, нито мечки, като изключим парковите, нищо вече не застрашава говедата. Върви, ходи, паси, няма какво да те ужили, да ти се хвърли на врата, да те ухапе или изяде. А една трева е

фукнала по нашите буренясали баири — плаче за говеда и овце. Но ето (ирония на провидението) тъкмо в тия благоприятни времена, когато вълците са до крак унищожени, мечките вързани на ясла, а стършелите, току-речи, свършват — тъкмо сега свършиха и говедата...

... Нов бръмбар се блъсна в стената и дежурното врабче го лапна. След това си раздвои опашката от радост и литна заедно с плячката. Една болка — стършеловата се превърна в радост за врабчето. Една болка — срещу една радост. А може би това е разменната монета в Природата: болка за радост, радост — за болка.

ГЪЛЪБИ В НЕБЕТО

Нашенци по цяла неделя не се бръснат, а за подстригването да не говорим. През това време косата им се натрупва, сплестява се, космите надебеляват, загрубват, превръщат се в гъсталак, който би сепнал всеки бръснар. За късмет, нашият селски бръснар, бай Иван, бе човек, който не се стряскаше от нищо. Първо ще огледа главата оттук-оттам и тогава ще започне с подстригването. Беше интересно да се гледа как изпод валмото козина, невидяло бръснач месец или два, започват да се очертават скули, брадичка, чело и бузи, докато се открие най-сетне и самото човешко лице за изненада най-вече на клиента. Накрая бай Иван попръскваше подстригания с одеколон и го пущаше да си върви, обновен и подмладен.

За голотемнените бай Иван полагаше двойни, та и тройни грижи. Колкото косми имаше, използваха се докрай. Самичък косъм бай Иван никога не отрязваше. Ще го прекара през темето веднъж, два, три пъти, докато скрие полетата. За да е по-трайна прическата, бай Иван напръскваше подредените косъмчета със зехтин, смесен с някакви билки, та втвърдяваше косите и човекът можеше спокойно да си ходи с покрито теме цял ден, ако не и повече.

Бръсненето при бай Иван протичаше в пълно мълчание. Докато те бръснат, някои бръснари разказват цели мачове — при нашия такова нещо не се случваше. За себе си той дума не бе проговорил, освен че по собствено желание се е вдигнал от града, за да дойде в село. Имаше ли семейство, жена, деца — не се разбра. Пусна се по едно време, че се бил уж влюбил в някаква млада бръснарка и напуснал града заради нея. Други твърдяха, че бил решил да смени града със село, за да си оправи здравето. Но самият бай Иван нищо не беше казал. Разговаряше с охота само за едно — за петлите.

Той пръв ни обърна внимание, че сегашните петли не само не кукуригат, но не се и държат като петли. И вярно — дебели и някак отпуснати, петлите странят от кокошките, седят с наведени глави, а намерят ли зрънце, не къткат, а подличко си го изядат. Възсядат

кокошките от дъжд на вятър, и то без ищах. А старите, някогашните петли се бореха, не седяха мирни. Като се счепкат, ела да видиш какво блъскане пада, какво кълване и разхвърчаване на перушини, какво трепане, докато по-слабият отстъпи и полесражението остане на победителя.

А кукуригането призори? Та първи, та втори, та трети петли. Един като се изкукурига, цялото село прокълтява. И всеки се обажда със свой си глас, да подсети стопаните, че е време за работа. Петелът играеше роля, украсяваше живота, огласяваше го. А сегашните не кукуригат. Та бай Иван постави въпроса — дали не могат да се доставят кукуригащи петли. На Гочо Порязовото „защо?“, бай Иван обясни, че тишината силно го измъчвала и гнетяла.

И вярно, в село нощем е непоносимо тихо. Няма крави, няма говеда, няма овце. Едно да ревне, друго да хлопне. Няма звънче да се поклати, ако добиче се почеше, а и петли като не кукуригат — тишината е наистина зловеща.

В резултат на всички разговори възприе се идеята на бай Иван да се достави в село истински, кукуригащ петел. Донесоха го от махалата Писаница. Няколко нощи новото петле огласяваше селото и на „първи“, и на „втори“, и на „трети“ петли, сетне започна да се обажда само на „втори“, после само на „трети“ и накрая замлъкна. Нашенските отказаха да го последват.

Един ден, скоро след напразния опит с петлите, бай Иван заряза бръснарницата и изчезна точно по обяд. Привечер го видяха да се завръща от гората Руен. Влачеше три мертека с една сиджимка.

На другата заран започна да копае дупка по средата на селския мегдан, срещу бръснарницата, а след три дни, без никому нещо да обясни, сред селското площадче той вдигна трикрака пирамида и на върха на пирамидата — пет дървени клетки за гълъби. Тогава обясни, че бил направил гълъбарник. Донесе и гълъби, засели ги. Първо бяха два, сетне станаха четири. Измътиха яйца, а той им слагаше храна и ги бранеше от котките. В края на лятото имаше цяло ято, хвърчаха над село, кацаха на черковния покрив и там се пощеха. А пролетта, като загукаха ония гълъби, селото закълтя. Мъжките ухажваха женските: сресваха ги с човки, почистваха им герданчетата на гушките, гъделичкаха ги под крилцата и ненаситно им гукаха.

Бай Иван и другите редовни посетители на черковната пейка гледаха влюбените и с внимание следяха ухажването. Бяха ги кръстили: „Чурката“, „Вида“, „Бабулката“, „Косю“ и си говореха за тях като за хора. Обсъждаха и гадаеха: ще се приобщи ли Чурката с Вида (бай Иван не казваше „заплождане“, а „приобщаване“). Две ли, три ли яйца е снесла Бабулката и защо са се сбили миналата вечер Косю и Венец, ще се сдобрят ли пак Митра и Ходжата. А щом малките пораснаха и старите взеха да ги учат на летене, старците не се отлепваха от пейката и не сваляха очи от тях.

Един ден Поряза рече:

— Браво на бай Иван. Покрай тези гълъби вече гледаме не надолу, а нагоре... Като гледаш нагоре, в небето, друга мисъл ти тече... Не е като да ровиш очите в земята и мълком да си правиш сметката кога ще влезеш и ти в нея.

Наскоро след това бай Иван умря. Казал на Поряза, че го боли ниският корем, качил се на един от камионите, дето карат трупи на горското, и отишъл в града. След време го докараха — опериран и уж пооздравял.

Беше през април, гълъбите се бяха разшавали, разхвърчали и разгукали. Бай Иван се върна в петък, а в неделя вече го нямаше.

Поряза го беше намерил коленичил до прозореца, издъхнал, докато гледал летящите гълъби.

Сега, като видя през моя прозорец как гълъбите на бай Иван се реят и гмуркат в есенно-изсивялото небе, мисля си, че светът щеше да е наистина по-хубав и по-приятен, ако всеки оставяше след себе си нещо, тъй както нашият селски бръснар остави в самотното ни селско небе своите гълъби.

ПРЕДИ ЗАЛЕЗ

Сенките на дърветата изведнъж се издължават и в гората настъпва оня прощален предвечерен час, когато слънцето клони към залез.

Невидим кълвач почуква по невидима врата. А може пък това да е нощта, която похлопва на вратата на деня. Скрита в клоните на бора, катеричка рони люспи от една шишарка и сладко мляска. Скрибуцат смърчите, заклатени от вятъра — братя, вкопчили се един в друг, скърцат със зъби във вечна вражда.

Въздухът ли трепти? Не! Мушици. От най-малките, дето се вият на облачета и се търкалят по въздуха с едно тъничко, претъничко, неуловимо зизикане, което прави тишината още по-тиха.

Накъде се търкалят? Кой ги е задвижил? И как успява кълбото да се носи като цяло, без нито една мушица да спре и да помисли, коя посока да хване, без да се поколебае кога накъде да свие.

Лети кълбото, като че се движи от зизикация звук с помощта на заложената във всяка от тези микроскопически мушици електронно-изчислителна машинка.

Отлетя облачето, а зизикането продължава да се чува. Любовен ли беше тоя неспокоен облак? Или отбранителен? Или нападателен? Или беше експедиция, опипваща въздуха, в диренето на своята Колхида?

... Или беше просто едно съзвездие, летящо из необятните простори на всемира; една разлудувала се молекула, освободена от веригите на земното притегляне, за да докаже неизтощимата сила на одухотворената материя?

... Отлетя облачето, а зизикането остана да се носи във въздуха като звучаща загадка, като мелодична въпросителна.

ЗАВЕТЪТ НА КАТЕПАН НИКОЛА

... О, о, Видуле, Видуле защо те не послушах!

Не те послушах и ето ме очаквам смъртния си час с белезници на краката. Трябваше да заловя пратениците на царя, като влязоха в крепостта ми — ти ме предупреди, но аз те не послушах, Видуле. Помислих си, ще мога да ги убедя и да предпазя царството, но се измавих. Подлъга ме надеждата да остана верен на дълга си в трудния за държавата ни час.

А пратеникът царев, Гулдар, ми каза ясно: „Не послушаш ли негова светлост, обречен си. Той иска на болярския съвет в Търново да одобриш подялбата на царството.“

Отговорих му: „Против подялбата на царството съм и се не боя, докато съм катепан на крепостта.“ Но се излъгах и в началника на моите стрелци и ето ме в окови. Бог ми е свидетел, Видуле, а и не само бог — всички видяха какво направих, когато царевите подлоги ме нападнаха: на трима счупих главите, двама промуших с меч, и ако не беше изменникът хвърлил примка на шията ми, всичко щеше да завърши по-иначе, отколкото го бе намислил Иван Александър. Уви, премного се надеях на меча си и затова пропаднах.

Един съвет от мене, преди да ти кажа другото — пази се, Видуле, от примките и не ставай като мене глупав да вземеш издайник на служба, макар той да не беше мене предал, а моя враг. Който има сърце да предаде един, той ще предаде и друг, стига да му отърва. Царят го е знаел и намери кого от моите да подкупи, за да ми скърши врата...

Прощавай, Видуле, започнах издалеко, но много неща ми се ще да ти кажа, а време няма. Призори в подземие то ще дойде Гулдар и ще стане едно от двете: или ще тръгна за Търново и на болярския съвет ще кажа „да“ на царските предложения да се раздели държавата между двамата синове на Александра, или тука, и то веднага, ще трябва да умра.

Помолих да ми изпратят дячето от черквата, за изповед, а истината е, че искам да запиша онова, което ще му кажа, за да остане

за тебе и за сина ми, ако успее да избяга от Търново, преди да са отишли там лошите вести за мене. (Дячето ми е верен — откупих майка му от турците.)

Но да не губя време. Мислих, Видуле, много мислих какво да правя. Едно „да“ и ще си остана катепан на „Брандовой“, ще заповядвам на моите хора — знаеш я сладостта да заповядваш. Знаеш какво е да яздиш пред мечоносци и да чуваш зад себе си и около себе си онова „хряс, хряс“ — сеченето на кости с остър меч.

А на моите мечовете им са остри и сърцата им са настървени към агарянина, дето на три пъти опустошава царството ни и завлича в плен и робство де каквото свари... Хранехме надежда, че царят ще ни поведе срещу агаряните, а вместо туй — Александър иска да разделя царството на две! Врагът се съюзява и събира, а ние се делим!

Не били страшни агаряните — мъчеха се пратениците му да ме убедят... Силата на кръста била непобедима... Разправят го на мене, дето съм прекарал целия си живот в битки, начело на кръста, но досега още не съм видял сам кръстът да се развърти, сам някого да съсече или да спре. Тъпкали са агарянските коне знамето Христово пред моите и пред очите божии, дето гледат от небето, но знак, че го е забелязал, даде ли бог, разсърди ли се някому?

Не били страшни агаряните — увещават ме тези, дето не са ги ни видели, нито чули... Та нали съм бил пленник при тях и на верига три месеца са ме държали? Тия диви уж агаряни още щом свърши битката, вдигат параклиси над гроба на падналите „гаази“ и ги провъзгласяват за светии. Пълна е Тракия с тях. Да си видял ти, Видуле, паметник над наш гроб? Над гроба на някой наш болярин или войник? Виж, огледай се и ако някъде откриеш — услади ухото ми е тая вест.

На какво ни учи нашият кръст свети (нека господ да ме прости!)? Учи ни „не убивай, убийството е грях“, а тяхната вяра, агарянската — че всяко убийство за прослава на вярата и на пророка води до живот вечен отвъд, до вечни райски радости и сласти. И техните войници в боя не се страхуват, а бързат да умрат!

Ако пък оцелеят, знаят — ще вземат земята ни и нашите селяни ще работят вместо тях.

Не били агаряните опасни, твърди не кой да е, а царят. Сквернословие — туй са тия лъжливи думи... Да! Лъжа пред лицето на врага: да се въоръжи на агарянина му трябва една тояга и

наконечник от желязо. Един ковач за ден прави по двеста наконечника, стига желязо да има, а те имат — предадоха им го венецианците без кантар, защото мразят гърците и им се ще да ги изтикат от търговията...

А колко яде един войник на пророка? Шепа просо и паница югурт. Кисело мляко, разрежено с вода. И всеки от тези войници утре може да стане паша, ако се е прославил в битката. Не го пита султанът нито чий син е, нито какви са баща му и майка му — прави го паша зарад това, което сам е направил. Затова тези войници са опасни, защото са войска от бъдещи паши!

Разбра ли, Видуле?

А техните султани, дето им се смее нашият Александър, че не знаели какво е вилица и какво лъжица тия султани седнат ли на престола, убиват всичките си братя... Убиват ги по закона божи, с разрешение и съгласие на техния пророк. Защото са разбрали: няма по-страшно за държавата от разломването ѝ на малки царства. Няма по-опасно от братя с корони на главата, които се мъчат да си избодат един другиму очите.

Ето ги сръбските царе, братя и братовчеди, как се изтрепаха! Ето унгарските и византийските... Не извади ли Андроник очите на баща си? Не посече ли братя си Исак Първовенчани? Ние сме слепи, не виждаме, а пък агаряните виждат. Виждат назад и гледат напред. Далече виждат. Убиват съперниците за престола, да имат силен, единен престол, силна държава, неделима. А ние — обратното.

Оо, цар Слепецо, не се ли научи през тия тридесет и девет години докато водеше България? Не се ли сепна? Не се ли стресна? Не ти ли дойде умът в главата?

Не и не! Не — защото не чуваш край теб друго освен „осанна“. И защото е казано в Светото писание: „Счукай безумния с черяслото — безумието ще си остане.“ Царят наш прогони вироглавите боляри, за да няма кой да казва истината в очите му, а остави мазните калугери да го славословят и ласкаят. Събра ги да пишат книги и да го хвалят, че е „христоролюбив“ и „светилник“, че право ходел и били бузите му румени. И срещу това раздаде половината земя на манастирите, угоилицата на монасите. На света Богородица Петричка, Видуле, цар Александър Търновски даде цялата земя, дето е между реката и Червената стена, с горите, с ливадите, с хората, селата и стадата. От

тази земя предишният катепан на крепостта е събирал триста вьоръжени конници, а сега тия копаят лозето на дяда си игумена, да има с какво да се наливат служителите божи.

Говоря тъй не защото мразя Александра. Не! Той ме извади от стражницата в Жабокрек и ме сложи за катепан на Брандовой, но ти тогава ми каза, Видуле, запомних и ще помня думите ти до смъртта си: „Царят те прави катепан не защото ти е благодарен — такова нещо той не познава, а защото е съобразителен и знае, че за една гранична крепост няма по-добър катепан от тебе, щом само с осемдесет човека ти смогна да прогониш триста окънджии и да му донесеш седлата на дванадесет от тях...“

Зная: кажа ли пред всичките боляри „да“ — мога да стана катепан и на Търновград и пръв до царя... Ще имам ловища, пошироки и от тези на Драгошан... Най-добрите след царските коне и меч със златна ръкохватка.

Знам — тъй ще е, ала и друго зная: няма да е за дълго ни моята радост, нито царевата, Видуле, защото държавата, разцепена на две, все едно утре или други-ден — ще мине под копитата на агарянските коне... Ако се не сепнем и съединим. Ако не опазим царството цяло и не пожалим себе си.

Зная — това „ако“ е мъничко, зная, нищожна е надеждата, но сбъдне ли се, може да спаси една държава. Ако туй, че ме няма на съвета, накара другите да се замислят — болярите и катепаните, дето ще ги пита уж Александър за подялбата на царството... Ако вестта за моята смърт накара Александър да спре дележа...

Аз няма да видя това, аз утре ще бъда погребан без опело и не в гробищата, а тука, под пода на тази килия.

И гроба ми вече направиха, че да усилят у мене страха от смъртта. Пресметнал го е Гулдар, а може и царят да го е подучил, за да ме сплаши... Нему трябваше аз главата да отрежа, на Гулдар, докато мечът ми беше в ръката, но късно. Той май го чакаше и отскокна до вратата, а под робата имал и броня!

Но и главата Гулдарова да бях отрязал, какво, когато празната глава на царя, дето е наумила да дели царството, тя щеше да остане, а тя е над всички.

Когато човек си гледа гроба, Видуле, мисли и едно, и всякакво. Мисля и аз. Защо да лъжа, че в тая минута умът ми е само в дележа на

държавата. И в агаряните, дето се задават откъм Изток. Грешни мислитъпани бият в ушите ми: „Защо обръщаш меча срещу себе си, човече?... Защо изгубваш дните бели, които са ти в ръцете! И всичко онова, дето им принадлежи? Ти, Никола, катепане, дето ведро с вино изпиваш и по три дена от лов се не връщаш, а зъбите ти кокалите на печеното ягне като сламки разтрошават? А толкоз агнета има за печене и ядене! Толкоз риба в реката... (Ах, как обичам рибената саламура!) Толкоз глигани има за убиване и пъргави коне за яздене... Толкова жени за любене! А ти оставяш тая земи и всичко сладко, дето е родила.“

Сбогом, Видуле...

Дячето ще ти каже къде съм, но не ме търси, защото кому са притрябвали кокали? А писмото ми до царя, моля ти се, прочети и му го предай.

Писмо до Царя.

От Никола по царска воля катепан на Брандовой — поздрав!

Царю, аз казах на твоите пратеници „не“. Повтарям го и на тебе в това писмо.

Нека умра, но няма да дойда на царското събрание и няма да се съглася да делиш царството на две.

Аз, царю, не съм видял глух да прослуша, сляп да прогледне и безумец да поумнее, но ако една само капка ум ти е останала в главата, сложи в един чувал сина си Срацимира, сложи в друг — Шишмана, хвърли жребие и метни единия от тях в Янтра, за да остане един царски син и един цар на България в тоя кобен за държавата час. Сетне сбери войската и върви да срещнеш агаряните. Как не съм аз началникът на тази конница! От тебе щях да искам само желязо и зоб. Като вихър щях да премина от Филипополис до Одрин. И каквото щеше тоя вихър да срещне по пътя си, кълна се, щеше да го помете...

Защо, слепецо, правиш кале до кале? Защо харчиш пари за камъни и хоросан, за да закриваш с тях гърдите на войниците? Виж агаряните — строят ли крепости?... Те ги

рушат: Димотика сринаха доземи. От Галиполи не оставиха камък върху камък. Не правят крепости, защото не се отбраняват, а нападат. Войниците им се уповават на мечовете и на гърдите си, а не на зидове. Виж каква войска агаряните направиха от нашите момчета! Какви яничари!

Остави калетата! Те са калета, отсега превзети... Кале за войника е сърцето! Войникът е войник, когато сече и превзема. Купи желязо, хляб и зоб. Събери коне! Отрежи езиците на твоите ласкатели, защото те предават с благи приказки. Отбери мъже, сложи ги начело на войската и я поведи, инак ще ни сметат, преди да съм се скапал в земята.

Александре, дълго трая твоята глухота и слепота. Това ти казва един прегърнал смъртта... Страхът за живота не е най-силното на този свят. Аз, Никола, го надвих и пожелах да влезна в гроба, но да не кажа на царската ти глупост „да“.

С поздрав от гроба: Катепана на Брандovej

НА ВСЯКО БЪРДО — ПОП МАРТИН

В едно предание се твърди, че поп Мартин бил от село Батия, Русенско. Веднъж кадията при една обиколка на околията попаднал в Батия и отседнал в поповата къща. Там видял хубавицата попадия и тогава още си наумил да я отнеме от мъжа ѝ, та поканил и попа с попадията да му дойдат на гости в Русе. Щом отишли, двамата мъже седнали да пият, а попадията изпратили при жените в харема.

Докато двамата мъже ядели и пиели, попадията била упоена, подрязали ѝ косите и я потурчили. Дошло време за тръгване. Попът като разбрал какво е станало, заискал си жената, развикал се, но бил набит и изхвърлен от конака.

Отчаяният поп отишъл тогава в дружината на Вълчан войвода, станал хайдутин и замислил веднага да отмъсти. Имало в дружината граматик, накарали го да напише фалшив ферман, че се назначава кадията в Цариград на по-висока служба. Изпратили фермана и така наредили, че когато кадията тръгне към Цариград, кочияшът му да бъде един Вълчанов ятак. Кочията с кадията и жените му била причакана, сеймените избити, а самият кадия — рязан парче по парче.

След това поп Мартин и Вълчан войвода дълги години хайдутували, много хазни обрали, на много зли турци отмъстили.

Това е накратко преданието за поп Мартин. Отидеш ли обаче в Забърдо, Смолянско, първото нещо, което ще ти посочат, ако се интересуваш от „старо време“, е дупката, в която се е крил поп Мартин, а до нея друга една, където било заровено имането на Вълчан войвода. И ще чуеш как Мартин от мирен поп е станал хайдутин при Вълчан. В село Избегли — същите приказки: поп Мартин бил оттам и сочат в коя дупка се крил и къде хайдушкото имане си закопал. Показваха ми също и в село Разпоповци, Еленско, къщата на поп Мартин.

В Странджа също е пълно с легенди и предания за Вълчан войвода и поп Мартин. Могат да ти посочат и там къде са се крили легендарният поп и неговият побратим Вълчан.

Неотколе един възрастен човек твърдеше с увереност, че Вълчан войвода и поп Мартин са от село Мергеле, съществувало някога на мястото на сегашните Нареченски бани, Смолянско.

Чел бях някъде, че поп Мартин отбранявал Ситовското кале, а другаде, че благодарение на неговото юначество калето край Устово, Смолянско, се държало цели три месеца в битката с агаряните.

На една скала край Дряновския манастир имало написано: „Тува си обръсна попа брадата и млогу плака“, и това се отнасяло за поп Мартин, който преди да влезе в дружината на Вълчан войвода, отрязал своята брада.

Изобщо, ако се съберат всички легенди и всички предания, в които се споменават имената на поп Мартин и Вълчан войвода, ще се окаже, че няма край в България, където двамата легендарни хайдути да не са се подвизавали и отмъщавали.

А в същност каква е истината?

Известно е, че поругаването на жени и озлочествяването на девойки по време на османското владичество са били банално ежедневие, ала не всеки е могъл да прежали дом, родители, деца, да хване гората, за да отмъщава. Не всеки е могъл да отвърне на удара с удар, на ножа — с нож и теготата се е трупала в душите из ден в ден, ако щете — от поколение в поколение. Заедно с нея — и жаждата за отмъщение. И ето най-сетне се намира един по̀ сербез, който успява да разчисти сметките си точно както се е искало на всички и тоя един става гръмоотвод за накупелите чувства на ярост, за натрупалата се потребност от възмездие. И тогава мълвата подхваща кървавата случка, легендата смело размножава героя и го заселва навсякъде, където е бил потребен, за да възстанови стъпканата правда.

Така чрез поп Мартин (легенда или действителност — това не е от значение) всеки се е усещал задоволен и отмъстен. Затова народът е заставил легендарния поп да стъпи на всяко бърдо, на всеки баир, на всеки камък, като направил от него символ на желаното, необходимото възмездие.

КОЙ ЗА КАКВО ОХКА

Монах Партений, един от средновековните иноци, писал и преписвал някакво четвроевангелие в хиляда триста и не зная коя си година, по времето на не знам кой си владика и цар. Писал, преписвал, а сетне напреки на полето на книгата драснал нещо и за себе си, което започва с три пъти „ох“.

„Ох, ох, ох! Аз, многогрешният, нищожният монах Партений, дето писах и преписвах «сия книгу» по нареждане на господина господина еди-кой си...“ и разказва по-нататък как му било студено на пръстите, докато писал и преписвал, как му били изтръпнали краката от дългото седене кръстом ноги и нямало какво да яде, та му донесла някоя си вдовица зелева чорба, нахранил се сиромашът преписвач и събрал нови сили да преписва.

От това охкал монах Партений.

А пък аз — от какво? Ако трябва и аз да охна, трябва да напиша десет пъти „ох“. Ох! от безполезни заседания; Ох! от интервюта, от критически реалисти и структуралисти; от модернисти; от гениални, от простащи... от недомаслени редактори.

Ох! от струпани години множко; от ходатайства; от кариеристи и клеветници; от прегорели крушки и котлони; от доброжелатели... Три пъти „ох“ от кариеристи и завистници!

Ох! от дъждовете, дето не спират; от сухото лято, дето не идва... От слънчевите ерупции, дето карат света да се извива като риба върху жар. От гърмящи въртолети. Ох! от автомобили и мотоциклети...

Ох, ние клетки съвременници на техническата цивилизация...

А на оня, щастливеца Партений, само дето му е било студено!

ЖАЖДА

Всичко ми се ще да зная: чета законника на Хамураби и веднага ми се приискава да го сравня с египетските закони от същото време. Чета ли за Крум и за неговите войни, мисълта ми лети към Византия. Една отрошка от миналите времена ме кара да диря останалите и да ги сглобявам... Огромен е океанът от знания, а животът — къс, едва можеш глезените си да натопиш в него.

Говоря с хора, узнавам от тях много неща, но то е трошица от техния живот. Огладнявам, като ги слушам да ми разказват, още искам да ги разпитвам, защото ми е свидно, че с всеки човек умира по един мъничък свят. А може ли да се разпитат всички хора?

Зачета за устройството на клетката, не дори за клетката, а за клетъчната мембрана — колко удивителна е тя със своите знайни и незнайни свойства, и веднага нещо ме подръпва да науча и за ядрото, за плазмата, за чудесата, скрити в капчицата живот, наречена клетка. Искам и това, и друго да знам, но ми е ясно: и три живота да бих имал, нямаше да стигнат само дори клетката да опозная, а пък животът не е само клетката. Ами атомът! Великата загадка тегли ума нататък към електроните и новите тайнствени частици, на които атомите бяха раздробени... А живата материя? Или онова, отвъдното, все още неизвестното, тайнствената саморегулираща сила в Природата, или незримото, което седи някъде зад нас, витае някъде около нас? Тайната на мисленето, на телепатията, на човешкото подсъзнание.

Ще ми се да знам всичко за материята, всичко за духа, всичко за човека и за човешката история. Искам да знам динозаврите в Монголия — защо са изчезнали; защо гине брястът по цяла Европа, поразен от болест неизвестна?

Искам да проникна в тайната на Левски, да узная докъде ще стигне обезлюдяването на планините и набъбването на градищата? Ще овладее ли човекът техниката или техниката ще помете човека?

Искам... но няма време, времето не стига, а в годините, които се надявам, че ще имам, мога да прибавя само една трошица към онова,

което вече знам. А то е нищо.

Въпреки това, искам!

Мъчи ме жаждата да зная и не ме оставя. Ровя книги, тефтери, документи, пиша, записвам, отбелязвам, събирам. И все повече отваря устата си Ламята, наречена жажда: жаждата повече да знаеш. Много да знаеш. Всичко да знаеш!...

ГУГУТКИ

Гледам от прозореца на стаята как на съседния покрив две гугутки се опитват да започнат своята пролетна любов. Починът е в ръцете на гугута, който се мъчи да извади най-топлите убедителни звуци, за да придума своята избраница, но те явно не достигат до кацналата на ръба на покрива гугутка, защото тъкмо гугутът надуе свирката — по улицата пропука мотопед и любовният му призив се слива с пукотевицата на проклетото возило... Следва нов опит от страна на гугута да приласкае гугутката, но гласът му изчезва в следващата шумова вълна и обяснението между двете нещастни пилета остава все така неосъществено. Гугутката все пак иска да чуе любовното признание на своя кандидат и се пообръща, дано да улови очакваното „гу-гу-уу“, но вместо него, „гу-гуто“, отново идва пукотът на поредната кола. Женската вижда, че на гугута шията му от време на време потреперва, но шумовият вихър отвява гласа му в противоположна посока.

Отчаян, гугутът кацва на комина, белким от високо гласът му ще се чуе по-добре, но и оттам е същото. Тогава млъква и разбрал, че всичко е напразно, вече не проронва звук. Накокошинва се и замълчава обиден, че „дамата“ не идва, сметнал, че тя го е разлюбила, защото крилете му са окадени от мъглите на града...

Той не знае, че гугутката страстно го желае и очаква, но разбушувалата се по улицата моторизирана лавина осуетява всеки опит да се разберат.

Днеска така, утре — същото, докато кипналата млада кръв на двете гугутки се полека-лека уталожил и любовният им период премина, без да се допрат, оплодят и разберат. Гнездото им остана пусто, не се видяха в него нито пилета, нито яйца, а те се някъде изгубиха в градската мъгла.

ВЪРБАТА ОТ БУЛЕВАРДА

Булевардът е централният в Хелзинки, наречен „Манерхайм“. Там е възелът на магистралите, на това място те се срещат, сплитат и разделят, за да поеме всяка своята посока. Шумно място, с напрегнато движение. Гъсти колони от леки коли хвърчат непрестанно, гуми свирят, спирачки скърцат, мотори фучат, реват, надпреварват се и оставят зад себе си зловещи следи от прах и дим. А по средата на булеварда — една върба — стара, изтърбушена корубница, която се държи едвам, въпреки че са я подпрели с циментови протези. Дръгливите ѝ клони — повечето изсъхнали. Листата ѝ, в шепа да ги събереш, и все пак — никой не пипа върбовата баба на средата на булеварда. Пощадили я инженерите, макар че е трябвало заради нея три, цели три платна да разместят, две нови кръстовища да образуват, а колите при всяко минаване оттам е нужно да изминават по двеста метра излишен път. И всичко това — само и само да си остане дървото цяло, на мястото, където е израснало.

Да е красавица върбата? Не. Като нея колкото искаш в столицата на Финландия. Не е и някакво историческо или особено дърво, а ето че седи тази върба сред мравуняка от коли и се опитва с вдигнати сухи ръце да спре засилващото се препускане: „Спрете най-сетне! Накъде по дяволите сте хукнали върху тия отровни возила?! Та пощадете ако не себе си — своите деца!“

И да вика върбата, и да не вика, сред грохота на моторите никой не би я чул. Кадилаците яростно реват, че са заставени да ѝ направят път. Мерцедесите скърцат със зъби, когато я заобикалят, тойоти и рена забавят на това място скоростта и отминават с пръхтене — възмутени, че всяка минута, всеки час това дръгливо нищо и никакво дърво цепи автомобилния поток на две и похабява толкова излишни тонкилометри, че със спестените от заобикалянето ѝ пари на мястото на гнилата корубница можеше да се излее едно дърво от чисто злато...

И въпреки това никому в столицата на най-гористата страна не е дошло наум да опрости уличната мрежа, да опрости движението в

центъра, като премести или отсече старата върба...

Движението се приспособява към нея, а не тя към движението. Хората са почувствували, че сред безжизнения асфалт и талазите бяснодвижена ламарина дървото одухотворява площада със своето присъствие и наумява за прокуденото Естество.

ЖЪЛТАТА УДУШВАЧКА

Яви се един разбойник в нашето землище — билка с нежножълти цветове. Засели се най-първо в лещените ниви, намножи се и за кратко време задуши, загърли всичките ни лещи. С корените ли ги задуши, с миризмата си ли ги отрови не се разбира, но те оттогава удариха назад.

Подир лещата жълтата удушвачка налегна овеса, после — картофите.

Картофите залиняха. Бригадирът на полевъдната бригада нареди да се прекопават, но след копанта жълтата билка отново поникна и надрасна свикналите на чуждата помощ картофи.

Удушвачката взе и над овеса връх, засенчи го и го сякаш изпи.

Тоя хищник неотдавна прескочи оградата и се засели в моя двор. Прожълтя се първата година тук-там, но на втората невинната уж билка се намножи и нападна детелината. Закротила се, детелината тихо си растеше между плочите на двора, нежно си цъфтеше и се ширеше на воля, за радост на пчелите-медоберки. Жълтият плевел се намуши между цепките на плочите, отначало само тук-там, сетне се сгъсти, обсади детелината, взе да я оплита и души.

Детелината се уплаши и отстъпи. Прецъфтя набързо, незабелязано и се стопи в сянката на жълтата билка, но след година-две се съвзе: вместо да лази настрани — удари нагоре; стръковете ѝ от тлъсти и нежни, вкоравиха се и станаха жилави. Ожесточи се детелината, сплете ластари с жълтата нашественица — и я спря.

Третата година борбата продължи за всяка цепка в калдъръма, за всяка дупка, за всяко местенце под небето. Детелината започна да става по-едра, по-висока и вече заякнала, все по-неумолимо изтикваше нашественицата от двора. Стана от нея една храбра, мускулеста детелина... Защото нямаше кой да я плеви и предпазва и не се опираше на чужда помощ.

ПО ВРЕМЕ НА ЛИСТОПАДА

По време на листопада гората глъхне. Прошарилите се шумки на дърветата, в очакване да бъдат обрулени, мируват и не шават. Слънцето грее плахо, незабелязано. В такава време като си допра ухото до земята, долавям как нейде в пръстта ланските борови иглици се разлагат със стенание, как билчици и билки се сбогуват с живота и отзвучават стъпките на умиращи цветя. Долита и тихо почукване от посока неизвестна, като че някой тайничко някому ковчега сковава... Или — не! Това са звукове, долетели от земните ковачници, където се приготвяват резервни части за подменяване на изхабените стебла; завинтват се нови коренчета на мястото на унищожените в междукоренната химическа война; обчукват се венчета нови, пръстенчета, герданчета и обички за бъдещите пролетни цветя. Подострят се нови шила за пробиване на сбъхтаната пръст, когато чичопей ще подаде сигнала за следващото пролетно събуждане...

„Чук-чук!... Трак-трак!... Къррррр-зик!“ — завинтва се някаква бурма и след туй започва кънтеж: „Ба-ам! Бу-ум!“, набиват се обръчите на буретата и ведрата, където се размиват цветните и билковите аромати. Или се приготвяват багрилата за великденското преобоядисване на горските поляни.

„Бам-бам!“, „Бам-бам!“ — отзвучава набиването на обръчите, сподирено с едно тихо свистене и скърцане — свистят соковете, събрали се в непоникналите билки; скърцат колелетата на земния долап, който вдига нагоре кофите, пълни с живот, за да ги излее обратно след това в казаните за претопяване на стари духове и телеса.

СВЕЧЕРЯВАНЕ

Скрило се е вече слънцето и всичко живо се е умълчало. Чува се само неуловимото бръмчене на отлетялото облаче мушички.

Призрачна синина обвива далечните планински върхове и чуки — сиво-синя, нежна синина, върху която по-близките върхове се открояват с тъмните си краски. Боровете стърчат неподвижни и замислени. Пропуква само някое клонче и полетява от стеблото на борината, изпуснало последния си дъх в тоя час на раздяла с деня.

Чува се как шурти водата от дървената чучурка в букака.

Обажда се нощно пиле, но само веднъж — за проба!

И всичко пак утихва в тоя междинен миг, когато небесните караули сменят деня с вечерта.

Светлината все повече гасне. Невидима ръка запалва първата свецица на небето. Още миг тишина и първото нощно пиле отново се обажда, обявявайки, че смяната на караула е завършена, започва възшествието на нощта.

ГОСТИ НА ВИЛАТА

Дойдоха изневиделица: чу се глъчка и веднага след това дворната врата се хлопна. Тя е от ламарина, лекичко отпрана, та при всяко затваряне и отваряне прокътява и обажда, когато някой влиза или пък излиза.

Надигнах се от масата и видях в прозореца, че през двора се точи шарена върволица от десетина души, повечето жени и три деца. Бяха с раници — идваха по пътя откъм хижата...

— Тая ли е на писателя вилата? — чух да пита един от мъжете, като се озърташе. — Ама тя мъничка бе!

Той вървеше начело, водеше, изглежда, групата. В ръката си носеше току-що окастрено борче и с него сочеше към покрива:

— Има и гръмоотвод!

— Ей че ливада! — дивеше се една жена с шарена забрадка. — Тук е прекрасно!

Пет-шест стъпала им оставаха и щяха да се озоват на горния двор. Бях в дочени панталони, бос, с гуменки, в една стара карирана риза, която много си обичам. Така „разпасан“ не ми се искаше да се показвам, но нямах време за преобличане и ща — не ща — излязох да ги посрещна, както си бях.

Сблъскахме се на горната врата: понечих да отворя, но те и без моята помощ си влязоха.

— Това ли е на писателя вилата? — попита жената със забрадката. — Тука ли е той?

По чистосърдечния израз на лицето разбрах, че на нея и през ум не ѝ минаваше да съм аз стопанинът, т.е. писателят, когото искаха да видят, и реших да не я разочаровам. Казах ѝ, че писателят току-що е отишъл на разходка. Жребият, както се казва, беше хвърлен.

— А ще може ли да разгледаме двора? — попита водачът с прясно отсечената борова тояга.

— Моля ви! Заповядайте!

Групата влезе: трима мъже, шест жени и три деца. Освен тоягата, водачът носеше и фотоапарат. Трябваше да има тридесет и пет години, в къси панталони, но вече със заоблено коремче и пухкави бели крака с рижи косми. Надникна през прозореца и след това попита:

— В тази ли стая работи той?

През прозореца се виждаше масата ми с пишещата машина и недописаният на нея лист... Всички приближиха и загледаха с интерес писателската „светая светих“.

— Тази къща реставрирана ли е? — попита жената с карираната забрадка, като оглеждаше стряхата.

Имах чувството, че ще ѝ нанесе удар, ако кажа, че тази къща не е реставрирана и няма нищо общо с родната къща на писателя, затова отговорих утвърдително и даже повторих:

— Да, да! Къщата е реставрирана.

— А той тука ли е роден?

— Естествено... Естествено! — продължавах в същия дух, влезнал вече в ролята на разводач.

— А може ли да видим писалището? — предложи едно русо момиче, както се разбра после — ученичка в гимназията.

Поканих ги и те влязоха в стаята, видимо изненадани от дъската, прикрепена до прозореца, която изпълнява службата на „писалище“. Русото момиче приближи до машината и започна мъком да чете недописания лист...

— Вижте каква дума: „грухам“! — посочи то на жената с карираната забрадка.

— Одеве някой тракаше на машината — сети се водачът. — Вие ли пишехте?

— Да. Преписвах, дето е написал той.

Всички се обърнаха към мене, изгледаха ме доста по-внимателно и вече с по-голямо уважение.

— Това ще го запомня! — каза русото момиче, като пипна машината, а след това сложената до нея кутия с пури.

— Той пури ли пуши? — попита водачът, взе кутията и започна да я разглежда.

В кутията имаше кламери, но той, слава богу, не я отвори, внимателно си я положи на мястото, а на лицето му се изписа допълнително уважение към собственика на пурите. Компанията

очевидно беше възхитена от металическата кутия с вензел на фирмата. Една мълчалива млада жена с конска опашка и кенарена блуза също приближи, но не взе кутията, а само се наведе и пошушна на жената с карираната кърпа:

— Холандски!

Жената с карираната кърпа съзерцаваше в това време иконата „Свети Георги“, сложена върху етажерката с книгите. Струпаха се там и останалите, някак смутени, без да се поглеждат.

— Той религиозен ли е? — запита водачът, като че ли неприятно изненадан.

— Тази икона е произведение на изкуството! — започна да обяснява мургавата жена с конската опашка.

— Това е произведение на изкуството! — повториха и останалите.

Стаята беше разгледана. Минахме в другата...

— Ето, мамо! Ето козия рог! — посочи едно от децата рога, сложен до камината, на младата жена в анорак (жената имаше същото извито нагоре носле като момченцето и същите лунички върху нослето).

Цялата група се събра около камината да гледа сложения върху нея кози рог.

— Може ли да го пипна? — поиска позволение момченцето и се допря до рога така предпазливо, сякаш очакваше да се опари.

— С него ли са убивали турците? — приближи се другото дете с глава като черешка и с червеникава коса.

— Разбира се, че с него! — обясни майката. — Писателят не го е измислил... Нали видяхте във филма „Козият рог“?

— Видяхме, видяхме! — потвърдиха едновременно децата.

— Ето, това е битов кът! — отсече жената с карираната забрадка, като разглеждаше камината. — Истинска ли е? — попита ме тя и без да чака отговор, се наведе, за да види има ли изход нагоре. — И ние ще си направим такава, но в избата. Много е ефектно... Само че с целофан... Много е ефектно! — повтори тя, очевидно разочарована от моята обикновена, при това — действаща камина, с пепел и сажди.

— А има ли тука някакви старинни предмети? — попита русата ученичка.

— Ето един! — посочих дървеното столче. — И това! — показах им един дървен кутел за чукане на чеснов лук. — Този кутел е на триста години! — започнах да се вживявам в ролята си на екскурзовод.

— Вие откъде знаете, че е на триста години? — усъмни се мургавата жена с конската опашка.

— Изследвах го с радий.

Удивлението сред гостите нарасна.

— Тристагодишна паница! — започна да я опипва младата жена с конската опашка, развълнувана, че се допира до такъв стар, кажи го, исторически предмет. Интересът към писателя растеше с всяко ново обяснение...

— А той ще се върне ли скоро? — обади се майката с чипото носле. — Писателят?

— Връща се обикновено към един и половина — погледнах си аз часовника, съобразил, че сега е единадесет и половина, а групата няма да се реши да чака цели два часа.

— Жалко — въздъхна конската опашка, изразявайки чувствата на цялата група.

— А кой му готви? — неочаквано запита жената, която искаше да си прави целофанена камина.

— Аз! Аз му готвя и преписвам! — продължавах да се превъплътявам с все по-голяма смелост и дързост.

— А охрана има ли? — досети се водачът изведнъж.

— Има! — излъгах, също изведнъж. — Само че от двадесет часа вечерта.

Ако бях съобщил, че писателят току-що е получил Нобеловата награда, това щеше да им направи по-малко впечатление от съобщението, че вилата се охранява. Минутка-две всички ме гледаха със силно възбуден интерес, прераснал в нескрито уважение и възхищение. Вили те бяха, разбира се, виждали, но вила да се охранява — то е вече друго...

Даже и аз неусетно взех да се усещам горд, че вилата ми е с охрана.

След доста дълга пауза мъжът с прясно отсечения боров бастун попита, но вече е друга нотка в гласа (стори ми се нотка на завист):

— Значи... той е тука сам?!

Потвърдих му, че е сам. Строгийт поглед под очилата на водача заблестя:

— Той не е ли женен?

— Женен е!

Водачът помълча, погледна ме с недоверие и промълви:

— Как го е пуснала жена му сам? Това не разбирам.

— Че от кого има да го пази? Тука няма жени! — опитах се да очистя писателят от възникналото подозрение.

— А туристки не минават ли? — попита карираната забрадка и очите ѝ дяволито светнаха.

— Минават, но само минават.

— На колко години е? — вмеси се в разговора една от жените, с права коса и строго лице на педагожка.

— Трябва да е на петдесет! — смъкнах аз пет години от истинската възраст на писателя.

— Че той бил млад! — възкликна младата жена, която се застъпваше пред водача, че иконата е изкуство.

— Ами да! Млад е, разбира се! — проговори най-възрастният в групата, който беше досега мълчал и поглади своята прошарена, все още къдрава коса.

— Хубаво място! — въздъхна мъжът с бастуна, отправил очи надолу към полето. (Бяхме излезнали вече на двора и групата оглеждаше околността.) — Защо не направим една снимчица тук? Я се наредете, другарки и другари! — махна им той, покачи се на един от зидовете и повторно махна с ръката. — Сбийте се, другари!... Бързо!

Групата се подреди на двора, както обикновено се подреждат хора за фотографиране: плътно един до друг, предните спокойно вгледани към апарата, а задните изпълнали шии, за да излезнат поне главите им.

— Другарю пазач! Влезте и вие в кадъра... Хайде и вие! — покани ме водачът.

— Мога ли да си взема шапката? — помолих аз, съобразил, че слънцето ще пече в очите ми и аз ще изляза със сбръчкано лице.

Сложих си моряшката фуражка и застанах на десния фланг.

— Клекнете, моля! — махна ми водачът.

Клекнах по средата пред двете момчета.

— Туй ли ви е униформата? — попита ме русото момиче (ученичката), заинтригувана от моряшката ми шапка.

— Да! Това е!

— А куртката ви?

— Куртката съм я дал за гладене!

Команда „мирно“! Чу се щракването на апарата. Хората се раздвижиха.

— Тръгваме! — извика водачът.

— Той по кой път се връща? — приближи се до мене конската опашка.

— По същия... — обясних ѝ аз, посочвайки пътя за към хижата.

— А дали ще го срещнем?

— Едва ли — поисках да кажа истината, но като видях разочарованието по лицето на младата жена — поправих се: — В същност напълно е възможно, ако не се отбивате от пътя...

— Този, нали? — искаше да се увери жената.

— Този, да!

Излетниците потеглиха. На прага русото момиче се обърна:

— А как ще го познаем?

— Гол е до кръста... със сламена шапка...

— Дано го срещнем! — оживи се и учителката със строгото лице, което накара най-възрастния от групата да я погледне едва ли не с ревност.

— Ще бъде гот! — каза ученичката от Ямбол. (Пишеше „Ямбол“ на монограма ѝ, сложен на ръкава.)

— Аз ще го фотографирам! — закани се водачът с апарата. — Абе няма ли паметна книга да се разпишем? — досети се той.

— Няма. Но ще го подсетя да си набави...

— Женен ли е? — попита жената с карираната забрадка, когато беше вече по средата на външната стълба.

— Нали ви казах, женен е.

— Жена му артистка ли е? — попита ученичката от Ямбол, твърдо убедена, че един писател не може да не е женен за артистка.

Реших да не ѝ противореча; казах, че не зная точно каква е жена му.

— Но все пак идват тука понякога артистки, нали? — попита ме тихо водачът.

Кимнах утвърдително, давайки му с поглед да разбере, че не ми е удобно повече да говоря по този въпрос.

Водачът също кимна, че ме е разбрал, примигвайки много доволен, задето е получил очакваната информация.

Мургавата млада жена, която без да иска бе забелязала разменената между нас с водача мимика — цялата поруменя.

— Извинете! — каза тя, като изостана. — Бихте ли ми казали как изглежда все пак?

— Горедолу като мене... В същност доста по-висок! — поправих си аз мерника, като прочетох в очите ѝ леко разочарование.

— А очите?

— Сини! — без колебание отсякох, сигурен, че точно такива ще ѝ допаднат и не се излъгах. Тя така се зачерви, като че синеокият писател беше пред нея...

— Благодаря ви... Благодаря...

— Довиждане, другарю пазач! — провикнаха се неколцина от групата, когато бяха вече навън от двора. — Кажете на писателя, че група негови читатели сме идвали...

— Ще му кажа... А снимка няма ли да ми изпратите? — досетих се аз.

— Разбира се... И като ви я изпратя, покажете му я на писателя! — провикна се предводителят на групата и поведе шарената върволица по пътя за хижата.

Помахаха ми на завоя и се изгубиха.

Какво щастие, че писателят се оказа на разходка... Ах, какво щастие — и за него, и за тях!

ДА ВЪЗСЕДНЕШ ГЛИГАН

На пейката пред черквата невалидната команда се е разположила, макар че няма още девет и половина, обичайното време за срещи на това тихо, сенчесто място. Слънцето е вече припекло, козите са отдавна заминали на паша, звеното — да вади картофи, и селският мегдан е опустял. Чува се само как чешмата бълбука, когато водата ѝ пада в догоре пълното циментово корито. Инвалидната, или както Гочо Поряза я нарече на шега „невалидната команда“, се състои от самия него — Гочо Порязов, наскоро пенсиониран, старши горски, страдалец от задух, Александър Гаваноза — деветдесет и две годишен, с гвардейска стойка, жизнен още мъж, Гого Рунтив — малко по-млад от Гаваноза, но с черна като смола коса, Трифон Куцото — черковния певец, и Пендив Личо, овчар в текезесето, който миналата година пострада с единия крак и още не може да се оправя.

Към тях от време-навреме на пейката идва и Калинин от пълномощничеството — инвалид от войната, с чисто бяла коса, макар да е само на петдесет и пет; но той в момента е зает с някакъв непознат, който преди час и половина е дошъл с такси от града.

— Абе, чичо Гого, ти излизаш ли повънка нощем? — пръв нарушава мълчанието Пендив Личо.

— За какво да излизам? — поглежда го с недоумение Гого Рунтив.

— Повънка бе? Как за какво?

— Не ставаш ли да пикаеш, иска да каже — понавежда се Поряза към ухото на чичо Гого.

— Че за какво да ставам, аз си имам шише...

Личо не е доволен от отговора. Нещо го тревожи, но явно не смее да зададе въпроса по-направо.

— Ти какво — често ли излизаш? — опитва се Поряза да го разприказва. — Цаката на тая работа е да не пиеш вечер много вода... И кисело да не поемаш. Киселото е като бургия... Върти...

Поряза се кани още нещо да каже по тоя очевидно важен за всички въпрос, но в това време минава Начо, черковният клисар, и се отправя към камбаната. След малко се чува два пъти „дан-дан“. Така се бие за умряло.

Гаваноза се обръща към Гого Рунтив и пита с равнодушен глас:
— Да не е Лазар Танушов отгърмял?

Гого, вгледал се в камбаната, като да чака отговор оттам — не отвърща.

— Лазар е, Лазар! — отвърща Поряза вместо Гого. — Минчо фелдшерът отиваше към Лазарови снощи, трябва да е Лазар... Бог да го прости...

— Значи пак ще се пее! — обажда се Трифчо.

От общината излизат Калинин с госта от града и се приближават до пейката:

— Здравейте! — вдига ръка непознатият — мъж в кожено яке, гологлав, с дънки и ръце в джобовете на дънките. — Мога ли да седна при вас?

Невалидните се сместват.

— Заповядай! — прави му до себе си място Гаваноза и с любопитство го разглежда.

— Да не си ти ветеринарният? — впулва се в него Гого Рунтив, който има прасе за скопяване.

— Той е режисьор! — представя го Калинин. — Дето ще се прави филмът сега в нашето село. Искат трийсет мъже за масовка да му съберем, ама да не са по-стари от трийсет и пет.

— Млади няма! Стари ако търсиш, ето ни! — обажда се Гаваноза.

Телефонът извънпява и Калинин тръгва към пълномощничеството. Режисьорът неловко се размърдва, поглежда си електронния часовник и решава да обясни.

— Чакам моите другари. Ще дойдат с автобусчето, а закъсняват!

— Ще дойдат! Къде ще вървят! — успокоява го Гаваноза.

Клисарят Начо слиза от камбаната и прекосява улицата на път за черковната ярмомелка, брашнив, важен и бавен, както винаги.

— Кой е умрял бе, Начо? — пита Личо, макар че вече му е обяснено.

— Лазар Танушов... — кратко отговаря Начо и подминава.

— Чезнем... чезнем! — въздиша Гого Рунтив. — Артилерията млатна още един.

— И тебе ще млатне, не бой се! — обръща се към него Гаваноза с равен глас. — И тебе, и мене! Попечи се малко на слънчицето, че се не знае кой след кого.

— Я оставете тия умиралки! — намесва се Куцото. — Няма ли да трябват ловци за масовката? — обръща се той към режисьора. — Имаме тука добри ловци! — добавя той, преди режисьорът да е отговорил. — Хе, Порязов е ловец. Нема като него друг... Ловец на ловците!... По радиото за него се говори два ли, три ли пъти... Я, запознайте се...

Поряза се извръща и подава ръка на режисьора.

— Има ли тука много ловци? — пита режисьорът, колкото да върже разговор, притеснен от настъпилото мълчание.

— Има, но като Порязов, да се е качвал на див глиган, нема нито в село, нито в околията!

— Щом е глиган, той ще е див! — обажда се неочаквано чичо Гого Рунтив. — Инак няма да се казва глиган.

— Все едно, важното е да му се качиш! — подема отново Куцото.

— Ама как? Качил му се е отгоре? — досеща се изведнъж режисьорът.

— Отгоре, отгоре... И не само отгоре, ами... Я бе, бати Гого, я разкажи на другаря режисьор, това ще му бъде интересно...

Всички се обръщат към Поряза, но той не бърза.

— Ами как — както си тича и — хоп! — прави Поряза едно движение с ръката, за да обясни как се мята на глигана.

Режисьорът очаква подробности, но Поряза се прави на разсеян, в очакване да бъде подканен. И наистина поканите не закъсняват:

— Хайде, хайде! Разкажи...

Поряза уж неохотно започва...

— Цялата работа тръгна от мойта пушка. От шишането. Вгледа се в нея директорчето на Винарската изба — довели го беха и него за лов, вгледа се в мойта пушка и вика: „С това ли желязо ще стреляте?“ Казвам: „Да. Аз винаги с него стрелям.“ Пием вино, кози пържоли печем — сами сме в къщи, у дома, и правим команда за утрешния лов. „Те това е пушка!“ — въвира ми директорчето неговата пушка да я видя, шарена пушка, бурета ли, берета ли, и сега не мога да ти кажа

каква ѝ е марката. Гиздава пушка, лъсната, с телове накичена. Модерна работа... „С твоята пушка, вика, котка не можеш удари, а не глиган!“

От това почна цялата работа.

„Драги колега, казвам на директорчето, ако мойта пушка не удари глигана, аз ще го уловя с ръце!“ „На думи мога и аз“ — смее се директорчето. „Не на думи, а наистина! Ще възседна, казвам, глигана и ще му сложа юлар. Ловя се, казвам, на бас. Давам ти ето тая къща, да си я имаш за вила, ако падна в баса, но ако спечеля — твоята пушка ще е моя!“ „Добре, казва. Добре!!! Само, вика, да не излезе работата «винена»...“

Хванахме се на бас, преспахме и на заранта отиваме на лов. Десет души и три кучета. Почна се чукането, викането, и слушам по едно време, треци се в дребнака. Казвам на другите: „Подаде ли се глигана, нема да стреляте — искам го жив!... Нема да го и ранявате!...“

— Триста оки, мале мила! — възкликва Трифон Куцото. — Само за кино! — поглежда режисьора той, но захласналият се в Порязя режисьор не го и чува.

— Триста без главата! — поправя го Порязя.

— Не е възможно! — идва режисьорът на себе си. — Не е възможно!... Убихте ли го?

— Какво ще го убивам — продължава Порязя. — Нали басът беше да го яхна. Да го възседна! За убиване да беше — лесно... Или трябва да го яхна, или къщичката ми отива... Аз като правех баса, много-много не премислих какво ще излезе по време на лова, дали прасе обикновено или свинка, или свинетище някакво зъбато... Каквото и излезе де... Но, викам си, дано е късмет някое по-мъничко да бъде, а за други път ще си контролирам чейнето...

— Карай накъсо — карай! — обажда се някак ядосан бай Александър Гаваноза, който е в течение на подробностите.

Порязя го поглежда накриво, но продължава, без да бърза:

— Завъртя се кучето около една хвойна: „кляф, кляф, кляф“ — ама издалече. Не смее отблизо. Дърли се, но се вижда, че го е страх. Викам си: „Мама му стара, да не е мечка, че да си имам работа с мечка?“ Макар че глиганът не е по-безопасен, ако се насочи в тебе. Затова съм застанал на пътечката откроя, тъй че хем глигана да има през къде да мине, хем да мога да го яхна, като мине. Пушката ми —

на гърба, чакам звяра и съм нащрек, защото дивото прасе лети като снаряд! Трябва да си като светкавица, ако искаш да се метнеш върху него... Аз съм кавалерист, на кон съм се качвал с един подскок, но бех тогава двайсет и три годишен, а пък и глиганът, колко да е — не е кон...

— Ама вие наистина ли... — поколебава се режисьорът да пита ли или да не пита.

— Ама какво „наистина“, аз бас съм вързал! Ща — не ща, трябва да се кача на глигана, иначе отива ми къщицата в ръцете на директорчето. А синът я беше харесал и той за вила. Синът ми в банката работи, в града... Ще ма изпороби, значи, ако бащиното му наследство иде в ръцете на директорчето.

— Значи е истина! — вълнува се режисьорът.

— Има си хас да седнем да се лъжем! — разпалва се Поряза. — Та ви казвам, както си лаеше кучето на хвойната, гледам, задава се отдолу брезовчето Митю и отпаря една тенекия — бехме го взели за викач. От тая тенекия глиганът се уплаши и като рече „ррр-уххх!“ — изскочна от хвойната и фукна право към мене по пътеката — рунтаво, черно, да речеш от топ изстреляно. На три метра трябва да беше звяра от мястото, дето седях, когато подскогнах, глиганът се мушна под краката ми и ме нарами. Добре че козината му на гърба наперена, та не ме удари и подхвърли... Усетих, че съм на гърба му и се вкопчих за ушите. Право за ушите! Сключих през корема краката и чак тогава се попитах: „Ами сега? Сега какво ще става?“ Глиганът лети напред, тича с такава сила, че нищо наоколо не виждам, само усещам как профучават елите — „чи-и-ит, чи-ит“. Зад мене слушам: „Убря-я-я! Яхна го бе, гледайте бе!“

— Значи, качихте се на глигана? — все така сериозно проговаря режисьорът.

— За качването — качих се. Нали ви казвам, всички там видяха, че се качих, но качването не е още всичко... Лошото беше нататък...

— Аз, бате Гочо, да бех на твоето място, щях да му забия ножа в главата — размърдва се Куцото и дървеният му крак изскърцва.

— Ножът! — пренебрежително махва Поряза. — Аз опитах с ножа бе, Трифчо, колко пъти съм ти казал... Първо извадих ножа — ей с тая ръка, дясната... Извадих ножа и го забих в челото на глигана, но той се строши и в ръката ми остана само дръжката. Ти знаеш ли какво

нещо е главата на глиган? Не е кокал, а стомана! Куршум не влиза в нея, та с нож! Та ти казвам, лети прасето, а напред е Караджов камък. Двеста метра увес... ще ме направи парам-парче, ако отхвърчим оттам.

— И какво направихте наистина? — не издържа режисьорът, след като оглежда всичките и по сериозните им лица разбира, че няма лъжа.

— Ха ми кажете вие какво бихте направили?... — впулва се Поряза в режисьора. — Вие сте режисьор, не сте случаен. Кажете ми какво бихте направили на мойто място?... Ножът — строшен. Пушката — на гърба ми, ама не мога да стрелям. А и нема време, въпросът е на секунди. Караджов камък идва насреща ми, като че вятърът го носи, да речеш не е скала, а суха клечка...

— Наистина сложно! — замисля се режисьорът, вгледан в Поряза с искрено възхищение. — И все пак какво направихте?

— Разпасах си пояса — това направих!... Ей с тая ръка, с лявата. — Поряза показва ръката, задържа я във въздуха, след това я сваля... — С тая ръка разпасвам пояса, връзвам го на клуп, наоглавям го на шията на глигана и затягам. Глиганът вие глава, иска да ме ухапе, но шия дебела — не се извива. И, хвала богу, инак сега нямаше да си говорим на тая пейка. Мамо-о-о, каквото съм претеглил, докато да вържа тоя пояс... Какво съм преживял...

— Ами така е, за глупави работи като се ловиш на бас... — нетърпеливо почуква с тояжката си Гаваноза.

— Ти пояса не го ли пазиш? — досеща се Пендив Личо ни в клин, ни в ръкав.

— За какво да го пазя? Ти не видя ли какво остана от него? Един парцал! Нейсе де, нека да кажа на другаря, да го не мъча. Като наклюпих пояса за врата на прасето, скочих от него, вкопавам крака в земята и се опитвам да го спра, че да го заведе като с юлар при оня от Избата, да му го изтърся в краката! Но спира ли се толкова чудовище? Чу се само едно „ззззип!“ и половинката на пояса остана в ръката ми... Другата половинка отиде с прасето... Отлетява... Отгърмява! „Бре-ей, отиде, викам, цялата работа напразно!“ Свалям тогава пушката и в последната секунда изгърмах: „грряу-у“ като рече шишането, прасето зарови зурла в земята и се преметна... Триста оки прасе!... Сетне като го драхме...

— Убихте го, значи! — възклицава режисьорът с блеснали от възхищение очи.

— То убиването лесно, ами докато го одерем и довлечем, що пъшкане беше, що кърви се ляха по земята... Но и пушката на оня от Избата — хубава пушка излезе... Бурета ли, берета ли й викаха, тъй и не запомних... Продадох я за триста лева на Кръстанчето от Куклен. Той в Либия ходил, пари донесъл. „Искам, вика, чичо Гочо, да си купя ценен предмет“, и я купи за петстотин лева.

Поряза набързо свършва разказа, защото откъм хоремага се задава с равно бучене затворен автомобил. Автомобилът спира на мегдана и от него слизат дългокоси момчета и момичета с джинсове, с апарати...

Режисьорът отпърво не ги забелязва, сетне става като замаян, забравил сякаш къде се намира, и бързо се отправя към тях.

— Другарю Петров! — изтичва към него едно русокосо момиче, праметнало през рамо шарена торба. — Имаме телекс за метража...

— Колко? — пита режисьорът, все още замаян от разказа.

— Колкото го искахме...

— Браво — отговаря машинално той.

— Ще почваме ли? — приближава се и операторът, чернобрад, с бръсната глава, с недоспали очи и торбички под очите.

— Почваме!

Групата се отдалечава заедно с режисьора към училищния двор.

Невалидните остават сами. Мълчат известно време и петимата... Дълго мълчат, след което Гого Рунтив вдига глава и изроптава:

— Много лъжеш ей, адаш... За какво ти е... дето му ги навърза на тоя тия?

Поряза го поглежда враждебно и не казва нищо. Куцото обаче се наежва:

— А де, а де... Айде пък и ти сега... Лъгал... Че какво е излъгал? Имаше ли хайка? Имаше. Не го ли носи глиганът? Носи го!... Какво е излъгал?

— Яхнал го бил... И това с пояса...

— Ти пък се хващаш сега за пояса — намесва се и Личо Пендив. — Поясът не е от значение. Важното е, че глиганът е бил възседнат.

— А ти откъде знаеш, че аз не съм искал да го възседна бе? — обръща се Порязата към чичо Гого Рунтив. — Това че съм го възседнал и

яздил, го видяха десет души с очите си! Това не е лъжа. Не го измислям!

— Ама ти не помниш ли какво разправяше? — започва Гого да се впряга — Сам ти каза, че глиганът, както си бил на варда, се бухнал в тебе и те нарамил... Не беше ли тъй?

— И така да е, какво? Ако съм притурил нещо, то е в интерес на селото — мери го с поглед Поряза. — Разбра ли?

— Какво общо има селото с тия твои, дете ги навървяш? Какво го сърби?

— Сърби го не, ами го даже и боли! — избухва Трифчо изведнъж. — Та ние вече село ли сме? Кажи, село ли сме или не?... Село са в Добралък, че си останаха община и са на подчинение на окръжния съвет. Докато ти беше в града, насмалко да ни вземат и водата... Един ятак имаха в Лясково, още трима измислиха, добиха положение и фурната вместо да е тука — отиде при тях. Да им е казал някой, че измислят? А язденето е факт! Не можеш да го отречеш.

— Добре де, факт е, да речем, но какво печелим от това? — не се предава чичо Гого.

Клисарят, който се връща от ярмомелката, усеща, че разговорът се нажежава и спира да послуша.

— Печели селото, че се прочува — натъртва Поряза. — Кажи ти бе, Гаванозе, какво стана в окръжния съвет, когато отидохме за водата... Ако не бях се обадил, че аз съм тоя, дете е яздил глигана, щеше ли да ни приеме председателят?... И свърши ли ни работата с водата?

Чичо Гого гледа в Поряза и слисан от неговите доводи, колебае се какво да каже, но бившият старши горски не го оставя да дойде на себе си.

— Да е идвал тука генерал? Не е! И нямаше да дойде, ако не беше заради мене — да ме разпитва как съм възседнал глигана... А да се е чуло за нашето село по радиото да го предават? — настъпва Поряза победоносно. — Не беше се чуло, но се чу, благодарение на тия, дете ги „навървям“... А когато за Копривщица да отбират природни разказвачи, кого отбраха? Мене отбраха, бача ти Георги Поряза! И сетне по радиото ме предаваха, та покрай мене и на селото името се чу... А на тоя свят важното е, да се прочуеш. Не си ли прочут,

не те ли знаят — загубен си! — млъква Поряза, но сетил се нещо, припалва отново:

— Глигана не съм бил яздил аз, а той ме бил нарамил... Голяма работа... Хората какви ги разправят и по радиото, и по телевизията, и ние ги слушаме и вярваме, а той се хванал, че не било врат, а шия... Сега всеки се мъчи да надприказва другия... Светът се оправя главно с чейне!!! Така ли е, Трифко? — търси Поряза помощта на черковния певец, но вместо него се обажда Гаваноза:

— Добре де, Поряз, това разбрахме, ама я сега кажи, не видя ли зор, когато стана тая с глигана?... Кажи истината, като за нас! — заяжда се той. — Сега няма външни хора.

— Десет души бяхме, това си е тъй — потвърждава Поряза. — Пуснахме кучетата и прасето излезе. Един стреля в него. Бу-ум! Не го виждам, ама чувам. Изтърчах нагоре и викам: „Какво става бе, уби ли нещо?“ Отиде си, вика, мамка му. Отиде си... Ранех го, вика, ама си отиде... Гледай му, вика, дирята... Какво копито, като на теле! Нататък хукна, към дерето.

Кучето ми тръгна надолу, аз по него, докато стигнахме дерето. Там до един вир то взе да лае и да се изправя. Викам си. „Тука е прасето“. Ранените прасета обичат да се бутат във водата. На пътеката съм, в пушката ми — два патрона. Както си лае кучето „джаф-джаф“, току грухка нещо и от вира, иззад метликите, изскокна едно рунтаво глиганище и се емна право в мене. Докато да се отместя и ме нарами. Искаше да ме хакне в корема, аз подрипнах, то мина отдолу под чатала и ме нарами, хем с лицето назад, неговата мамка. И фукна с мене през баира като бясно. Цепи нагоре и ме носи... Чудя се какво да правя: ако скокна, ще ме налегне. Ако се държа отгоре, ще ми изтърси кокалите в некое дърво. По едно време удари през гората — аз гледам назад, а то пере напред, но като влезе в гората, сметоха ме клоните и се намерих на земята.

Само че пушката си не изпускам — държа я в ръцете. Претърколих се и тъкмо да се изправя — глиганът се връща. Ранен и бесен, пяна му фърчи от зурлата и вместо да бяга — да се спасява, иска да ми отмъсти и въз мене право лети... Пушката ми — в ръката, ама закършила вътре гилзата, не мога да стрелям.

— Ти кога точно разбра, че е закършила? — надига се заплашително от пейката Пендив Личо и застанал пред Гоча Поряза,

гледа го право в очите. — Нали сега уж приказваш истината?

— Добре де, мене за пушката, ако искаш да знаеш, наум не ми дойде — виновно се поправя Поряза. — На три метра се носи онова рунтаво чудовище, с пяна на устата, аз ще ти мисля за пушка... Пушката, ако искаш да знаеш, са беше изтървала още като ме нарами глиганът! Пушката се не видя... Добре че мойто куче се хвърли на прасето, та го залиса и прасето подгони кучето и ме остави за малко.

Тогава се развихах: „Сандъо бе, къде си бе, ще ме изяде прасето бе!“ Викам и се оглеждам за борика да се кача, а сърцето ми „луп-луп“, отпара като с чук. Тогава, гледам, тича Харизанов отгоре, дигна чифтето и започна „дум“ веднъж, втори път „дум-дум!“ Пере в прасето, четина хвърка, а то на крак... Чак четвъртия път като стреля, удари го и прасето падна...

— Ами като те носеше прасето, бати Гочо, ти уплаши ли се? — любопитствува Трифчо.

— Нищо не чувствувах, Трифчо, само едно вълнение ма удари, ама то беше чак като паднах.

— Е-е, това е вече човешка приказка! — помества се и проскързва на пейката чичо Гого Рунтив.

— Тихо, че идва режисьорът... — предупреждава Трифчо. — Ти, чичо Гого, да се не изтървеш нещо пред него. Ние сме се разбрали тука, дето Поряза го приказва, да се потвърждава, че е тъй. Инак, взимам ти чейнето и те обезопасявам!

При тая шега Трифчо се засмива, но другите остават сериозни. Минало е времето, когато са се смели за щяло и нещяло. Пък и няма за кога, защото режисьорът се връща и води оператора с голата глава.

— Ето този! — посочва му той Порязов. — Направете му фотоси. Ще влезе в работа, сега не мога да ти кажа къде, но ще влезе... Това не е човек случаен... Това е откритие, натуршчик с ярка боя. Ще ти разкажа, а може и той...

— Сега не! — става Поряза. — Утре! — махва той с ръка, но режисьорът го спира.

— Момент, момент!

Две руси момичета тръгват към Поряза.

— Да се гримира ли, другарю Петров?

— Нека се гримира... Започвайте, Цецке! — командува режисьорът. — Нагласете го, моля ви!

Надка и Цецка вадят кутията с гримовеите и започват да пудрят Поряза. Хващат му главата, сресват косата, с мокра кърпа го избърсват, а фотографката в това време нагласява апарата на фокус.

Чичо Гого Рунтив гледа със завист към тая операция, след това намества в устата си разместилото се чейне, навежда се към Гаваноза и почти му пошепва в ухото:

— Това е то, побратиме, да възседнеш глиган!

Издание:

Николай Хайтов
Хвъркатото корито

Българска, първо издание
Литературна група IV

Редактор: Иван Николов
Художник: Димитър Войнов
Художник-реактор: Веселин Христов
Технически редактор: Васко Вергилов
Коректор: Тодор Чонов

Дадена за набор на 6.IX.1979 г.
Подписана за печат на 30.XI.1979 г.
Издателски №1541
Формат 84×108/32
Тираж 40 100
Издателски коли 10,29
Печатни коли 12,25
Цена 0,98 лв.

Издателство „Христо Г. Данов“, Пловдив, 1979
Печатница „Димитър Благоев“, Пловдив
07 9536252311/5516-79

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.